

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İSLAM MEZHEPLERİNDE TEFADULİYET
TARTIŞMASI: İBN HAZM ÖRNEĞİ

Mücahit ÇAYIR

2501100884

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Mehmet DALKILIÇ

İSTANBUL – 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : MÜCAHİT ÇAYIR Numarası : 2501100884
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Danışmanı : PROF. DR. MEHMET DALKILIÇ
Tez Savunma Tarihi : 12.12.2019 Saati : 11:00
Tez Başlığı : "İSLAM MEZHEPLERİNDE TEFADULİYET TARTIŞMASI: İBN HAZM ÖRNEĞİ"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. MEHMET DALKILIÇ		KABUL
2- PROF. DR. NURETTİN GEMİCİ		Kabul
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ AYHAN IŞIK		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. HALİL İBRAHİM BULUT		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ HASAN ÖZKET		

ÖZ

İSLAM MEZHEPLERİNDE TEFADULİYET TARTIŞMASI: İBN HAZM ÖRNEĞİ

Mücahit ÇAYIR

Tezimiz, Endülüs'te (384-456/994-1064) yılları arasında yaşamış olan İbn Hazm'ın, tefaduliyet konusuna bakışını ve bu konu hakkındaki değerlendirmelerini konu edinmiştir. Bu bağlamda Endülüslü âlim İbn Hazm'ın eserleri esas alınmış ve onun görüşlerine yer verilmiştir. Ayrıca konu hakkında diğer görüşler de dini kaynaklar ve siyasi olaylar ile temellendirilmeye çalışılmıştır.

Araştırmamız, bir giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmamızın konusu, amacı ve önemi ele alınmıştır. Ayrıca bu bölümde İbn Hazm'ın görüşlerinin daha açık bir şekilde ortaya koyulabilmesi için onun yaşadığı dönemde Endülüs'ün siyasî, dinî ve sosyo-kültürel yapısına yer verilmiştir.

Tezimiz kapsamında öncelikle tafdîl konusu, tefaduliyetle doğrudan ilişkili olan imâmet ve hilâfet bağlamında ele alınmıştır. İslam Mezhepleri Tarihinin klasik kaynaklarında imâmet ve hilâfet konularının nasıl ele alındığı ve özellikle imâmet konusu çerçevesinde ortaya çıkan temel tartışmalar ile İbn Hazm'ın bu konulardaki görüşleri incelenmiştir. Akabinde ahabın fazileti konusunda İbn Hazm'ın değerlendirmelerine yer verilmiştir. Bu bölümde, özellikle tefaduliyet meselesiyle öne çıkan Şia mezhebinin iddialarına yönelik İbn Hazm'ın yaklaşımı ele alınmıştır.

Tefaduliyet konusundaki tartışmalar Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkmış ve günümüzde de önemini korumuştur. Bu sebeple araştırmamızın son bölümünde tefaduliyet tartışmasının günümüzde yaşayan mezheplere etkisi üzerinde durulmuş ve mezheplerin tefaduliyet anlayışı ele alınmıştır.

Araştırmamız bu üç bölümün değerlendirmesini içeren sonuç bölümüyle tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Endülüs, İbn Hazm, Şia, İmâmet, Tefaduliyet.

ABSTRACT

THE TAFADULISM DISCUSSION IN ISLAMIC SECTIONS: SAMPLE OF IBN HAZM

Mücahit ÇAYIR

Our thesis focuses on Ibn Hazm, who lived in Andalucia (384-456 / 994-1064), on the subject of tafaduliyat (supremacy) and his evaluations on this subject. In this context the scholar of Andalucia, Ibn Hazm whose works are taken as a basis and his views are given from his point of view. In addition, other views on the subject have been tried to be based on religious sources and political events.

Our research consists of an introduction and three main sections. In the introduction part, the subject, aim and importance of our study are discussed. In addition, in this section, the political, religious and socio-cultural structure of Andalucia was given in order to reveal the views of Ibn Hazm more clearly.

Within the scope of our thesis, the subject of tafdil is firstly discussed in the context of imamate and caliphate which are directly related to tafaduliyat. In the classical sources of Islamic Sects History, how the subjects of imamate and caliphate were handled and especially the basic debates that emerged within the framework of imamate and Ibn Hazm's views on these issues were examined. Subsequently, Ibn Hazm's evaluations on the virtue of his companions were included. In this section, Ibn Hazm's approach to the claims of the Shi'a sect, which is particularly prominent with regard to tafaduliyat, is discussed.

Discussions about the tafaduliyat has emerged and has maintained its importance today after the death of the Prophet. For this reason, in the last part of our study, the effect of the discussion of the tafaduliyat on the existing sects is discussed and the understanding of tafaduliyet is discussed.

Our research was completed with the conclusion section which includes the evaluation of these three sections.

Keywords: Andalucia, Ibn Hazm, Shia, Imamate, Tafaduliyat (Supremacy).

ÖNSÖZ

İslam tarihinde Allah Resûlü'nün (s.a.v.) vefatından sonra Müslümanların hakimiyetinde olan topraklar genişlemeye başlamış ve başka inançlardan insanlar İslam'a girmiştir. Ancak zamanla farklı kültürlerle tanışan, genişleyen ve değişen bu toplumda itikâdî ve siyasî birtakım meseleler üzerinden ayrılık ve ihtilaflar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu ihtilaf ve tartışmalar İslam toplumuna ve İslam devletlerine zarar vermiştir. Hz. Peygamber'in vefatı ile birlikte ortaya çıkan bu tartışmalar, günümüzde dahi önemini korumaktadır. Tefaduliyet meselesi de Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan ve Müslümanların üzerinde ihtilaf ettikleri meselelerden biri olmuştur. İslam Mezhepleri Tarihinde bu konu daha ziyade imâmet meselesinden kaynaklanan bir tartışma olarak ele alınmıştır.

Efdaliyet anlayışı en faziletli ve en üstün olan kişinin imâmet makamında bulunması gerektiğini savunan görüştür. Mefdul imam fikri ise, en üstün olmadığı halde imâmet makamında bulunan kişinin de imam/halife olarak kabul edilmesi gerektiğini savunmaktadır. İmâmet tartışmalarındaki tefaduliyet tartışmalarının yanında genel olarak sahâbe arasındaki efdaliyet konusu ile ilgili de pek çok görüş zuhur etmiştir. Kur'ân ve hadislerin işaretine uygun olarak sahâbe, tâbiîn ve daha sonraki nesiller, sahâbenin fazilet itibarıyla aynı konumda bulunmadığını kabul etmiş ve buna uygun olarak fazilet sıralamaları yapmışlardır.

Özellikle Şia, Hâricîler, Mürcie ve Mu'tezile gibi fırkalar bu hususta Selef-i sâlihîn ve Ehl-i sünnet'ten ayrı düşüp kendilerine has görüşlerini dile getirmişlerdir. Bu fırkaların içinde en çok öne çıkanın Şia olduğu görülmektedir. Şiîler için Hz. Ali, bir sahâbe olmanın ötesinde Allah tarafından imam olarak atanan, kişidir. Onlar, Hz. Ali'nin hayatını da imâmet merkezli bir tasnife tabi tutmaktadırlar. Hz. Ali'yi tüm zamanların en faziletlisi kabul etmektedirler. Bunu da kendi delilleriyle birlikte sunmakta ve onun Peygamber'e yakınlığına, en cesur ve en bilgin oluşu gibi niteliklere dayandırmaktadırlar. Bu sebeple Ehl-i Sünnet ve Şia'nın görüşleri arasındaki kıyaslamalar önem arz etmektedir. Ve tefaduliyet konusu ile ilgili görüşler arasında en muteber kabul edileni Hulefâ-i râşidîn'i hilâfet sırasına göre tanzim eden Ehl-i sünnet'in görüşüdür.

Çalışmamız, giriş bölümü ile beraber toplamda dört bölümden meydana gelmektedir. Giriş bölümünde, yapmış olduğumuz araştırmanın konusu, kapsamı ve amacı ele alındı. Ayrıca bu bölümde İbn Hazm'ın yaşadığı dönemde Endülüs'ün siyasî, sosyo-kültürel ve dinî ortamı hakkında bilgi verildi.

Birinci bölümde tefaduliyet konusu ile irtibatlı olan ve efdaliyet fikrinin ortaya çıkmasına sebep olan imâmet ve hilâfet tartışmaları ele alınmıştır. Bu bölümde Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan ve mezheplerin oluşmasına sebep olan ilk meselenin yani imâmet konusunun üzerinde durulmuştur. Bu başlık altında daha çok İslam mezheplerinin imâmet ve hilâfet konusundaki iddialarına yönelik İbn Hazm'ın değerlendirmelerine yer verilmiştir.

İkinci bölümde, çalışmamızın temel konusu olan İbn Hazm'a göre tefaduliyet meselesi ele alınmıştır. Bu bölümde özellikle de Şia mezhebinin en temel konusu ve diğer İslam fırkalarından ayrılan görüşlerinden olan ahabın fazileti ile ilgili iddialarına yönelik İbn Hazm'ın değerlendirme ve eleştirileri incelenmiştir.

Üçüncü ve son bölümde ise tefaduliyet tartışmasının yansımaları incelenmiştir. Araştırmamızın bu son bölümünde tefaduliyet tartışmasının günümüzde yaşayan mezheplere etkisi üzerinde durulmuş ve Ehl-i Sünnet ve Şia mezheplerinin tefaduliyet anlayışı ele alınmıştır.

Çalışmam sürecinde gerek konunun belirlenmesi sırasında gerekse çalışma aşamasında görüş, öneri ve eleştirileriyle tezin olgunlaşmasına katkı sağlayan ve her zaman yakın ilgi ve desteğini gördüğüm çok kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Mehmet DALKILIÇ'a teşekkürlerimi arz ederim.

Tezin tamamlanması sürecinde tezimi okuyan, fikir veren ve destek olan değerli eşim Ayşenur Hanım'a, yine tezimin yazım aşamasında ilgilerimden mahrum kalan çocuklarım Salih Eymen ve Enes Tahir'e, çalışmam boyunca manevî desteğini ve dualarını esirgemeyen değerli aileme teşekkür etmeyi kendime bir borç bilirim.

Mücahit ÇAYIR

İstanbul-2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	v
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU, KAPSAMI VE AMACI, ENDÜLÜS’TE SİYASİ, SOSYO-KÜLTÜREL VE DİNÎ HAYAT

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU, KAPSAMI VE AMACI	2
B. ENDÜLÜS’TE SİYASİ, SOSYO-KÜLTÜREL VE DİNÎ HAYAT.....	4

BİRİNCİ BÖLÜM:

İMÂMET-HİLÂFET TARTIŞMALARI

1.1. İmâmet ve Hilâfet Kavramları	13
1.1.1. İmâmet.....	13
1.1.2. Hilâfet.....	15
1.1.3. İbn Hazm’a Göre İmâmet ve Hilâfet Kavramları	16
1.2. İmâmetin Gerekliliği.....	17
1.3. Aynı Anda İki İmamın Geçersizliği	20
1.4. İmamın Kureyştenliği Meselesi	23
1.5. İmâmetin Sadece Ali Evladına Ait Olduğunu Savunanlar	25
1.5.1. Zeydiyye’nin İmâmet Görüşü	28
1.5.2. Rafizîlerin İmâmet Görüşü	29
1.6. Şîî Fırkaların İmâmet Konusundaki İddialarına İbn Hazm’ın Bakışı	30
1.6.1. Şia’nın Takiyye ve Kitman Görüşlerine Eleştiri	34
1.6.2. Şia’nın İmâmetin Gerekliğine Dair Görüşlerine Eleştiri	39
1.6. Hz. Peygamber’in Halîfe Tayin Etmesi Meselesi	44
1.7. Kadın ve Çocuğun İmâmeti Meselesi	48

İKİNCİ BÖLÜM:

İBN HAZM’A GÖRE TEFAĞULİYET MESELESİ

2.1. Tefaduliyet Kavramı	51
2.2. Tefaduliyet Konusunda İslam Mezheplerinin Genel Görüşleri	52
2.3. İbn Hazm’a Göre Fazilet Dereceleri ve Sahâbe	54
2.4. İbn Hazm’a Göre Hz. Peygamber’den Sonra Fazilet Sıralaması	59

2.4.1. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali Arasındaki Efdaliyet Meselesi	63
2.4.2. Hz. Osman ve Hz. Ali Arasındaki Efdaliyet Meselesi	69
2.4.3. Hz. Ali ve Onunla Savaşan Sahâbenin Durumu	71
2.5. Mefdulün İmâmeti	76
2.6. İmâmetin Akdinin Geçerliliği	79
2.7. Emr-i bi'l-Ma'ruf ve Nehy-i ani'l-Münker Hakkında	81
2.8. Fâsık İmama İtaat ve Ardında Namaz Kılmak Hakkında	82

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

TEFADULİYET TARTIŞMASININ YANSIMALARI

3.1. Ehl-i Sünnet'te Tefaduliyet Anlayışı	86
3.2. Şia'da Tefaduliyet Anlayışı	95
SONUÇ	117
KAYNAKÇA.....	123

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.y.	: Aynı yer
AÜİFD	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
Krş.	: Karşılaştırınız
M.Ü	: Marmara Üniversitesi
nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
t.y.	: Tarih yok
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
tsh.	: Tashih eden
v.d.	: Ve diğerleri
vd.	: Ve devamı
y.y	: Yayın yeri yok
yay.	: Yayınları

GİRİŞ

**ARAŞTIRMANIN KONUSU, KAPSAMI VE AMACI,
ENDÜLÜS’TE SİYASİ, SOSYO-KÜLTÜREL VE DİNÎ HAYAT**

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU, KAPSAMI VE AMACI

“İslam Mezheplerinde Tefaduliyet Tartışması: İbn Hazm Örneği” isimli bu çalışma, Endülüs’te yaşamış Zâhirî âlim İbn Hazm’ın İslam toplumunda ortaya çıkan ilk tartışmalardan birisi olan imâmet ve tefaduliyet meselesi ile ilgili görüşlerini konu edinilmiştir. Tefaduliyet meselesi ile ilgili İslam tarihinde ortaya çıkan tartışmalara ve tarafların ileri sürdüğü iddialara yönelik İbn Hazm’ın eleştiri ve değerlendirmeleri tezimizin temel konusudur. Bu bağlamda onun, özellikle tefaduliyet tartışmaları sebebiyle ilk ortaya çıkan itikadî/siyasî fırkalardan biri olan Şia mezhebine dair görüş ve değerlendirmeleri konu edinmiştir. Çalışmamız özel olarak İbn Hazm ve onun tefaduliyet meselesi ile ilgili görüş, eleştiri ve iddalarını tespitini ele almaktadır.

Araştırmamız, mütekâmil bir efdaliyet meselesi araştırması değildir. Zira İslam Mezhepleri Tarihi ve Kelam ilimlerinde efdaliyet meselesi, çeşitli fazilet karşılaştırmaları açısından ele alınmış bir mesele olmuştur. Melekler arasında efdaliyet mukayesesi, melek ve insan arasındaki efdaliyet meselesi, Peygamberler arasındaki ve Peygamberler ile melekler arasında efdaliyet mukayesesi bu ilimlerin ele aldığı tartışmalardan bazılarıdır. Biz de çalışmamızda yeri geldikçe bu konulara ve İbn Hazm’ın konu ile ilgili değerlendirmelerine yer versek de bizim çalışma alanımız daha ziyade sahâbe arasındaki efdaliyeti ve imâmet tartışmaları sebebiyle ortaya çıkan tefaduliyet tartışmalarını kapsamaktadır. Ayrıca çalışmamız, hicrî dördüncü asrın sonları ile beşinci asrın ilk yarısında Endülüs’te yaşamış bir bilgin olan İbn Hazm’ın (384-456/994-1064) bu konu hakkındaki görüşlerinin tespiti ve tahlili ile sınırlıdır. Dolayısıyla çalışma alanımız, yöntemimiz ve kaynaklarımız da bu konu doğrultusunda seçilmiş ve sınırlandırılmıştır.

Araştırmamızda İbn Hazm’ın el-Fasl fi’l-Milel ve’l-Ehvâ ve’n-Nihal adlı eseri başta olmak üzere yeri geldikçe diğer eserlerinden de hareketle, imâmet meselesi sebebiyle ortaya çıkan tefaduliyet tartışmaları hakkındaki görüşlerini ve mezheplere yönelttiği eleştirilerini betimleyici bir yöntemle tespit etmekle yetinilmiştir. Bununla birlikte onun bu konu hakkındaki değerlendirmelerini karşılaştırmak için diğer Mezhepler Tarihi müelliflerinin eserlerine de yer yer müracaat edilmiş ve konunun onlar tarafından nasıl ele alındığı tespit edilmiştir.

İslam toplumunun ana gövdesini oluşturan Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat, İslam birliğini sağlamak için toplumda karışıklığın ve ihtilafın çıkmasına sebep olan fırkalarla ve ayrılığa sebep olan fikirlerle mücadele etmiştir. Müslüman âlimler, fikrî ve siyasî alanda ihtilaflara neden olan bu fırkalara ve iddialarına karşı diğer Müslümanları uyarmak ve duyarlı hale getirmek amacıyla eserler kaleme almışlardır. Ehl-i Sünnet'in önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilen Zâhirî âlim İbn Hazm da bu amaçla eser yazan âlimlerden birisidir. Nitekim Endülüs'ün parçalanma ve dağılma sürecine şahit olan İbn Hazm, devletin dağılmasına etki eden fırkalara karşı fikirleri ve eserleriyle mücadele etmiştir.

Araştırmamızın amacı, özelde Endülüs'ü genelde bütün İslam toplumunu bir arada tutmak için çaba sarf eden bu âlimin imâmet ve hilâfet tartışmaları ile İslam toplumundaki büyük bölünmelerin sebeplerinden birisi olan Şia mezhebiyle ilgili değerlendirmelerini ve mücadelesini tespit etmektir. Araştırmanın bir diğer amacı da daha çok Doğu'da yayılmış bir mezhep olan Şia'nın imâmet ve ashabın fazileti hakkındaki iddialarına, Avrupa'da doğup büyümüş ve Endülüs dışına hiç çıkmamış bir Mezhepler Tarihi müellifi olan İbn Hazm'ın değerlendirmelerine dikkat çekmektir. Gayemiz, onun tefaduliyet konusu kapsamında Şia ile ilgili değerlendirme, tespit, tahlil ve tenkitlerini doğru bir şekilde aktarmak ve günümüz ilim dünyasına kazandırmaktır.

Araştırmamızın diğer gayesi de İslam tarihinde bir kültür ve medeniyet merkezi olarak bilinen Endülüs'ün siyasî ve itikadî ihtilaflar sebebiyle nasıl bir dağılma sürecine girdiğine dikkat çekmek ve gücümüz nisbetinde Müslümanları bu konuda uyarmaktır. Amacımız, bu süreçlere tanıklık etmiş ve imâmet-hilâfet konusunda ortaya çıkan ihtilaflarla bizzat mücadele etmiş bir âlimin ihtilafların en önemli sebeplerinden birisi olan Şia mezhebine ve imâmet anlayışına dair yaklaşımını ortaya koymaktır.

İbn Hazm, İslam tarihinde ortaya çıkan ihtilaflı konuları ve tarafların tartışmalarını ezberci bir yaklaşımla anlatmak yerine eleştirel ve çözüm odaklı bir yaklaşımla ele almıştır. Araştırmamızın bir diğer amacı da onun bu ihtilaflara yönelik bu problematik yaklaşımı ve Ehl-i Sünnet'in görüşlerine yönelik müdafaacı tavrını

ortaya koymaktır. Dolayısıyla İslam tarihindeki ilk ve en önemli ayrılık sebebi sayılan imâmet/hilâfet konusunda ve bu konuyla yakından ilgili olan ashabın fazileti meselesinde İbn Hazm'ın görüşlerini ve Şia'ya getirdiği eleştirileri tespit edip bir araya getirmektir. Onun Şia ile ilgili en fazla temas ettiği konu olan imâmet ve ashabın fazileti meseleleri hakkındaki görüşlerini ele almak İbn Hazm'ın genel olarak Şia'ya bakışını anlamak açısından önemli olacaktır.

Endülüslü Zahirî âlim İbn Hazm'ın İslam mezhepleri arasında ortaya çıkan tefaduliyet tartışmalarına dair görüşleri hususunda daha önce tez düzeyinde bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmamızda objektif bir bakış açısıyla konu her yönüyle ele alınmış ve İbn Hazm'ın İslam mezheplerindeki tefaduliyet tartışmaları hakkındaki görüşleri aktarılmıştır.

B. ENDÜLÜS'TE SİYASİ, SOSYO-KÜLTÜREL VE DİNÎ HAYAT

İslam mezheplerini araştırmak esasında mezheplerin ortaya çıktığı toplumun sosyal, dinî ve siyasî yapısını araştırmak demektir. Bu bağlamda Endülüs'ün dinî, siyasî ve sosyo-kültürel yapısı, İbn Hazm'ın İslam mezhepleri ile etkileşimi ve bu mezhepler hakkındaki düşüncelerinin oluşma sebebi hakkında bilgi vermektedir. Özellikle de araştırılan konu, imâmet ve hilâfet tartışmaları ile yani siyasetle yakından ilişkili bir konu hakkında olunca bunun önemi daha da ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı, İbn Hazm'ın imâmet meselesi ve tefaduliyet tartışmaları hakkındaki görüşlerini incelemeden önce, onun bu konulara neden önem verdiğini ve zihninin arka planını etkileyen Endülüs'ün dinî, siyasî ve sosyal ortamını ele almak istiyoruz.

Müslümanlar tarafından Endülüs olarak isimlendirilen İspanya fethedilmeden önce, ülke Hristiyan Vizigotlar tarafından yönetiliyordu. Burada yaşayan önemli sayıda Yahudi nüfusu da bulunmaktaydı. Müslümanlar fetihle birlikte bu nüfusa dahil olmuştur. Endülüs toplumuna dahil olan bu Müslüman etnik yapının bir kısmı Araplar ve Berberîler'den, diğer kısmı ise yerli halk sayılan Sudanlılar ve Sakâlibe'den oluşuyordu.¹

¹ Mehmet Özdemir, "Endülüs", **DİA**, XI, s. 211-225.

Fetih öncesi toplum sosyal sınıflara ayrılmaktaydı. Bu sınıflar imtiyazlılar, hürler ve köleler; başka bir ifade ile üst tabaka, orta tabaka ve alt tabaka olarak isimlendiriliyordu. Bir kimse doğduğunda içinde bulunduğu tabakayı değiştirme hakkına sahip değildi. İslam'ın gelmesiyle birlikte halkın arasındaki bu sınıf farklılıkları kaldırılmıştı. Toplum sadece havâs ve avâm olarak iki gruba ayrılmıştı. Ancak bu durum, fetih öncesinde bahsedilen sınıf farklılığı gibi düşünülmemelidir. Çünkü havâs ve avâm tabakaları arasındaki geçiş her zaman mümkündü. İbn Hazm'ın babasının vezirlik görevinde olması, onun da havâs tabakasında olduğunu göstermektedir. Çünkü o zamanlar vezir, vali ve komutanlar, tıpkı hanedan ailesi gibi servet sahibi ve iktidara ortak kimselerden sayılıyorlardı.²

Toplumun sosyal yapısı dinî yapısıyla da bağlantılıdır. Fetihden sonra Endülüs toplumu, Müslümanlar ve gayr-i Müslimler olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Gayr-i Müslimler denilen kesim, Hristiyanlar ve Yahudiler olmak üzere diğer dinlere mensup yerli halktan oluşmuştur. Ancak Endülüs toplumunu oluşturan ana grubun Müslümanlar olduğu görülmektedir.³ Müslümanların Endülüs'ü fethi ile yerli halkın birçoğu Müslümanlığı tercih etmiş ve bu şekilde Araplaşma sürecine de geçilmiştir. Müslümanlığı seçerek Araplaşma sürecine giren ilk yerli nesle Müsâlime, sonrakilere ise Müvelledûn denilmiştir. Bunların Doğu'daki karşılığı "Mevali" idi. Yerli halktan Araplaşma sürecine dahil olsalar da dinlerini değiştirmeyenler de bulunmaktaydı. Bu kimseler ise Muâhidûn veya Musta'ribûn olarak anılmıştır. Böylece toplumda üç Müslüman grubu oluşmuştur. Birincisi Yemenlilerin ve Kayslıların oluşturduğu Araplar, ikincisi Berberîler ve mevali, üçüncüsü de yerli halkın oluşturduğu Müslüman gruptur. Yerli halktan Müslümanlığı tercih edenlerin nüfusu, ilk zamanlarda Arap ve Berberîlerden daha az olmasına rağmen zamanla sayılarının arttığı görülmektedir. Öyle ki IX. yüzyılın sonlarına doğru Endülüs'teki Müslüman nüfusun en kalabalık kesimini bunlar oluşturmuşlardır.⁴

² Mehmet Özdemir, **Endülüs Müslümanları Medeniyet Tarihi**, TDV yayınları, Ankara 1997, s. 11-13.

³ Mehmet Özdemir, **Endülüs Müslümanları I**, TDV yayınları, Ankara 1994, s. 30-34.

⁴ Miranda, **İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti**, (çev. Kasım Turhan), Ufuk Uyan, edit. İsmail Kılıçoğlu, İstanbul 1989, c. III, s. 298-300; Mehmet Özdemir, **a.g.e.**, s. 32.

Fıkıhî İslam Mezhepleri açısından bakıldığında Endülüs'te ilk olarak İmam Evzai'nin görüşlerinin yaygın olarak kabul edildiği ve uzun bir süre Endülüs Müslümanlarının genel geçer mezhebinin Evzailik olduğu görülmektedir. Yerli halkın Müslümanlığı öğrenme isteği onları zamanla ilim merkezleri olan Mekke, Medine ve Irak gibi bölgelere yöneltmiştir. Bu bölgelerdeki Müslüman Endülüslüler, Medine'de bulunan İmam Malik'in öğrencisi olmuşlardır. Malikî fıkını öğrenerek yetişen bu kişiler, Endülüs'e döndüklerinde siyasî idarenin de desteğini almışlar ve bu mezhebin toplum içinde benimsenmesini ve yayılmasını sağlamışlardır.⁵ Bu sebeple daha ilk dönem olarak sayılan I. Hişam'ın hilâfeti sırasında devletin resmi mezhebi Malikîlik olmuştur.⁶ Bazı araştırmacılar, Malikîliğin Endülüs'ün resmi mezhebi olmasının altında bir takım siyasî nedenlerin bulunduğunu söylemiştir. Bu araştırmacılarından biri olan Câbirî; Abbasi Devleti'nin Hanefî veya Şâfiî olması, Fatımîler'in de kendi fıkıhlarına sahip çıkmaları sebebiyle Endülüs fukahasının Malikî mezhebine yoğunlaştığını söylemiştir. Ona göre bu durum aslında Endülüs devlet adamlarına siyasî açıdan en uygunuydu. Endülüslü idareciler, bu mezhebi kullanarak Abbasîler ve Fatımîlerin etkinliklerini daraltmayı amaçlamışlardır. Yine Cabirî'ye göre, Malikî fıkıhçılar tutucu bir tavır sergilemişler, diğer fıkıh mezheplerinin Eş'arilik, Mu'tezile ve Şîî düşüncelerini öne sürerek sonuna kadar onlarla savaşmışlardır.⁷

Endülüs'te farklı fıkhi mezhepler bulunsa da bu mezheplerin devlet tarafından desteklenmediği ve ancak bireysel tercih olarak kaldığı görülmektedir. Şafîilik ve İbn Hazm'ın tesis ettiği Zahirilik bu mezheplere örnektir.⁸ İbn Hazm, Zahiriliği ilk ihdas eden kişi değildir. Ancak başka kişiler tarafından kurulmuş olsa da bu mezhebin işlevsellik kazanmasını İbn Hazm sağlamıştır. Bu yüzden de mezhep, onun ismiyle birlikte anılmıştır. Fakat Zahirilik, o günkü mevcut dinî ve siyasî otoritenin izin vermemesi sebebi ile Malikî mezhebine alternatif olamamıştır.⁹

⁵ Muhammed Abdülhamid İsâ, **Tarîhu't-Talim fi'l Endelüs**, Kahire 1982, s. 81-90.

⁶ Mehmet Özdemir, "Endülüs", **DİA**, XI, s. 212-213

⁷ Muhammed Abid el-Câbirî, **Arap-İslam Akımının Oluşumu**, (çev. İbrahim Akbaba), Kitabevi yay., İstanbul 2000, s. 424.

⁸ Mehmet Özdemir, **Müvelledûn'un Endülüs Emevileri Döneminde Kültürel Hayattaki Yeri**, AÜİFD, XXXIV (1993), s. 187-208.

⁹ Muhammed Ebû Zehra, **İbn Hazm Hayatûhu ve Asruhu-Ârâuhu ve Fıkhuhu**, Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1954, s. 512.

Hâricilik, Şia, Kaderiyye, Cebriyye, Mu'tezile gibi belli başlı mezhepler Emevîler döneminde teşekkül etmiş olmalarına rağmen, Emevî yöneticiler ve halkın çoğunluğu geleneksel biçimde Sünnî-Selef tarzını benimsemişlerdi. Dolayısıyla İspanya'da Müslüman unsurun çekirdeğini oluşturan Araplar ve yöneticilerinin inanç konularındaki yaklaşımları, Endülüs'ün bu bağlamdaki rengini belirleyici olmuştur.¹⁰ Endülüs, birbirleriyle mücadele eden Şia, Mu'tezile ve Eş'ârîlik gibi İslamî akımların merkezinden uzak olduğu için Endülüs'te özellikle de İbn Hazm döneminde bu akımlar hakkında bilgi bulmak çok zordur. Bununla birlikte Mu'tezile başta olmak üzere farklı mezheplerin görüşlerini benimseyen az da olsa kişi veya grup bulunmaktaydı. Endülüs fukahası, başta Mu'tezile olmak üzere mezheplere şiddetle karşı çıkmış ve bu mezheplerin yayılmalarını engellemiştir. İbn Hazm da devletin politikasına paralel olarak söz konusu mezheplerin tamamına muhalefet etmiştir.¹¹

İbn Hazm'ın tefaduliyet konusunda en çok mücadele ettiği Şia mezhebinin Endülüs'teki tarihçesini ve İbn Hazm'ın hayatındaki yerini kısaca ele almakta fayda görüyoruz. Endülüs toplumunun Şia ile teması, sadece Şîî-Fatımîler devleti ve onlara bağlı olan bazı gruplarla olmuştur. Yani bütün Şîî gruplarını kapsayacak şekilde bir temas, Endülüs için söz konusu değildir.¹² İfrîkiyye'de ortaya çıkan Şîî-Fatımî devleti, Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye'de hüküm sürmüştür. Fatımî devleti, esas itibariyle İsmailiyye hareketine dayandırılmaktadır. Fatımî halîfeliğinin kurulmasını sağlayan Ubeydullah el-Mehdi'den önce buraya gizlilik (takiyye) ile hareket eden İsmail'in oğulları ve daîleri gelerek hareketin zeminini oluşturmuşlardır.¹³

III. Abdurrahman dönemi, Endülüs devletinin Şîî-Fatımîlerle en yoğun mücadelelerin yaşandığı zaman olmuştur. Öyle ki o, Şîîlerle mücadele adına kendisini Nâsır-lidinillah veya emîru'l-mü'minîn unvanı ile halîfe ilan etmiştir. Bunun sonucu olarak Endülüs Emevi Emirliği, Emevi Halîfeliği'ne dönüşmüştür. Yani emirliğin, halîfeliğe dönüşmesinin sebebi olarak Şîî-Fatımîlerle verilen mücadele gösterilmektedir. İbn Hazm, Endülüs'ün tarihinin siyasî birliğinin tekrar

¹⁰ el-Câbirî, **Arap-İslam Akımının Oluşumu**, s. 423-424.

¹¹ Sâlim Yefût, **İbn Hazm ve'l- Fikrul'l- Felsefi bi-Magrib ve'l- Endelüs**, Dâru'l-Beyzâ, el-Merkezü's-Sekafıyyü'l-Arabi, 1986, s. 38.

¹² Israel Friedlaender, "The Heterodoxies of the Shiites in the Presentation of Ibn Hazm", *Journal of the American Oriental Society*, New York 1907, s. 1-28.

¹³ Eymen Fuâd Seyyid, "Fâtımîler", **DİA**, XII, s. 228-237.

sağlandığı ve ikinci dönem olarak bilinen Halîfelik döneminde, doğmuş ve yetişmiştir. Bu dönemde babası da vezirlik görevinde bulunmaktaydı. Bundan dolayı İbn Hazm, sarayda müreffeh bir ortamda büyümüştür. Kendisinin de ifade ettiğine göre, Kur'an öğrenimini ve okuma-yazma eğitimini saraydaki kadınlardan almıştır.¹⁴

İbn Hazm'ın gençlik yıllarına rast gelen sonraki süreçte, Endülüs devletinin düzeni bozulmuş ve Mülûkü't-Tavâif¹⁵ adı verilen birtakım gruplar, çeşitli bölgelerde yönetimi ele geçirmiştir. İbn Hazm, bu süreçte Kurtuba'da, Emevi Hilâfeti'nin daha güçlü bir şekilde geri gelmesini hedefleyen faaliyetlerin içerisinde bulunmuştu. Ancak taraftarları gün geçtikçe artan Berberî askerleri, Kurtuba halkını da rahatsız etmeye başlamıştır. Akabinde Kurtuba'da ayaklanmalar vuku bulmuş ve mallarına el konulan devlet adamları da sürgüne gönderilmiştir.¹⁶

404/1013 tarihinde Berberîler Kurtuba'yı ele geçirmiştir. İbn Hazm bu karışıklığın içerisine girmemiş ve Mariyye'ye yerleşerek burada eğitimini sürdürmüştür. Bu süreçte Şîîler ve diğer Müslümanlar arasında devlet yönetimini ele geçirme çekişmeleri devam etmiştir. Bu uğurda galip gelebilmek için Hristiyanlardan dahi yardım istemişlerdir. Bu çekişmeler iki tarafın da ağır kayıp vermesine, Hristiyanların ise güçlenmesine sebep olmuştur.¹⁷

Şîî Hammûdîlerin¹⁸, Emevi hanedanının idareye hâkim olamayışından faydalanıp 407/1016 yılında Kurtuba'ya girdiği ve yönetimi ele geçirdikleri görülmektedir. Bunu da kendilerinin Ali b. Ebû Talib'in soyundan geldiklerini iddia ederek yapmışlardır. Hammûdîlerin lideri Ali b. Hammûd el-Hasanî, burada kendisine Nasır li dinillah adıyla halîfelik ünvanını vermiştir.¹⁹ Hammûdîler, kendilerine fikrî ve siyasî alanda karşı çıkan İbn Hazm'ı Emevilerin hesabına

¹⁴ İbn Hazm, **Güvercin Gerdanlığı: Sevgiye ve Sevenlere Dair (Tavku'l-Hamâme fi'l Ülfe ve'l Ullâf)**, çev. Mahmut Kanık, İnsan yay. İstanbul 2011, s. 93.

¹⁵ Tavâif-i mülûk adıyla da bilinen 1031-1090 yılları arasında Endülüs'te hüküm süren emirliklerdir. (Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Özdemir, "Mülûkü't-Tavâif", **DİA**, XXXI, s. 553-556.)

¹⁶ Mehmet Özdemir, "Endülüs", **DİA**, XI, 212-213; Miranda, **İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti**, III, s. 303-305.

¹⁷ Necah Muhsin, **el-İtticâhu's-Siyâsiyyi inde İbn Hazm el-Endelûsî**, Kahire 1999, s. 7-21.

¹⁸ Hammûdîler, 1016-1058 yıllarında Kurtuba, İşbiliye, Maleka ve Ceziratü'l Hadra'ya hâkim olan, soyları İdrisilere dolayısıyla Hz. Ali'nin soyuna dayanan bir hanedandır. (Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Özdemir, "Hammûdîler", **DİA**, XV, s. 496-497.

¹⁹ Mehmet Özdemir, a.g.m., **DİA**, XV, s. 496-497. Ayrıca bkz. Mehmet Özdemir, "Endülüs", **DİA**, XI, s. 212-213

çalışmakla suçlamışlardır. Öyle ki Emevi lehine propaganda yaptığı gerekçesiyle şikâyet edilmiş ve hapsedilmiştir. Bunda İbn Hazm'ın babasının Emevi yönetiminde vezirlik görevi alması da etkili olmuştur. Yeni kurulan ve İbn Hazm'ın âsiler olarak tarif ettiği Tâlibi taraftarlarından bazıları, kendisini ve arkadaşı Muhammed b. İshak'ı propaganda yaptıkları gerekçesiyle şikâyet etmişlerdir. İbn Hazm bundan dolayı da tutuklanmış, bir ay gözaltında tutulmuş daha sonra da sürgün edilmiştir. Ancak Balansiye'de (Valencia) IV. Abdurrahman b. Muhammed el-Murteza'nın idareye geçmesiyle o da sürgünden kurtulup deniz yoluyla Balansiye'ye gitmiş ve bir süre vezir olmuştur.²⁰

Hammûdîler yönetiminde iken idârî ve toplumsal sıkıntılar devam etmiştir. Sorunlara çözüm bulunamadığını gören halk sükûnetini bozmuş ve 413/1022 tarihinde Şîf-Hammûdîleri Kurtuba'dan çıkartmıştır. İbn Hazm yaşanan bütün bu olaylardan sonra Kurtuba'ya tekrar dönmüş, Hammûdî halîfenin idareden uzaklaştırılıp yerine V. Abdurrahman el-Mustazhir geçince burada vezir olarak görevlendirilmiştir.²¹ İbn Hazm'ın siyasî hayata atılmasının sebebi, dağılmakta olan Müslüman birliğinin tekrar sağlanması içindir. Çünkü o, bu birliğin ancak Endülüs Emevileri tarafından tesis edilebileceğini düşünüyordu. Ancak onun beklediği birlik bir türlü sağlanamamıştı. Şîf Hammûdîler ile Emevî halîfeleri arasındaki siyasî mücadeleler sonraki süreçte de devam etmişti.²²

İbn Hazm'ın zindan ile vezirlik arasında gidip gelen bu hayatı Endülüs'ün genelinin de bir göstergesidir. Kurtuba ve Endülüs'ün genelinde istikrar ve birlik sonraki dönemlerde de sağlanamadı. Endülüs Devleti'nin parçalanarak küçük emirliklerin kurulması (Mülûkü't-Tavâif), İbn Hazm'ın radikal kararlar almasına sebep olmuştur. Müslümanların bir hükümdar altında birleşmesine dair umudu sona erince o da siyasî hayatını sonlandırmıştır.²³ Kurtuba'da Hammûdîler ve Berberiler arasındaki siyasî çatışmalar esnasında oradan ayrılmış ve Şatıbe'ye (Javita) gitmiştir. Burada ilk olarak Tavku'l Hamame ve diğer eserlerini yazmakla meşgul olmuştur.

²⁰ İbn Hazm, **Güvercin Gerdanlığı**, s. 181-182.

²¹ İbnu'l-İzari Ebû Abdullah Muhammed b. El-Merrakuşi, **el- Beyanu'l-Mağrib fi Târîhi'l Endelüs ve'l-Mağrib**, (nşr. E. Levi Provencal-G.S. Colin), Beyrut 1983, III, s. 145; Miranda, **İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti**, III, s. 308-315.

²² Mehmet Dalkılıç, **İbn Hazm'a Göre İslam Mezhepleri**, Lale Kitabevi, İstanbul 2005, s. 45.

²³ Muhammed Ebû Zehra, **İbn Hazm**, s. 89.

Daha sonra İşbîliye'ye (Sevilla) geçmiş, ancak onun Emevi taraftarlığını bilen Abbadi hükümdarı onun kitaplarını yaktırmıştır. Burada da huzur bulamayan İbn Hazm, atalarının memleketi olan Lebye'ye (Niebla) dönerek vefatına kadar ilim ve ibadetle meşgul olmuştur. Kaynaklarda 456/1064 yılının Şaban ayında vefat ettiği belirtilmektedir.²⁴

İbn Hazm üzerine önemli çalışmaları bulunan günümüz Mezhepler Tarihi yazarlarından Prof. Dr. Mehmet DALKILIÇ, Endülüs'ün siyasi çalkantılarının İbn Hazm'ın hayatı üzerindeki etkisini şöyle özetlemiştir:

“Özetle, İbn Hazm çocukluğunu Endülüs'ün kuvvetli hükümdarlarının bulunduğu bir dönemde geçirmiş, gençlik yıllarını ise Berberî fitne ve fesadının yayıldığı, kargaşanın baş gösterdiği bir süreçte geçirmiştir. Daha sonra iç çekişmeler sonucunda Endülüs'ün parçalanmasına, Müslümanların Hristiyanlara boyun eğmelerine, galip gelme uğruna Hristiyanlara vergi bile vermelerine şahit olmuştur ki, İbn Hazm'ın vefatına kadar bu durum devam etmiştir. Bazı Emevi emirleri yardımıyla işleri düzeltmek, ıslah etmek istemiş ve siyasete girmiş olmasına rağmen kötü gidişatı durduramayınca siyaseti bırakıp ömrünün geri kalan 36 yılını sadece ilme vermiştir.”²⁵

Endülüs'ün kültürel yapısındaki gelişmeler, İbn Hazm'ın ilmi hayatını olumlu yönde etkilemiştir. Bundan dolayı Endülüs'ün kültürel yapısını incelemek de faydalı olacaktır. Endülüs'deki ilmi faaliyetlerin canlanması, Endülüs'ün en önemli halifesi olan III. Abdurrahman Nasır sayesinde olmuştur. III. Abdurrahman, halîfelik döneminde ilim, fen ve sanat bakımından Endülüs'e en parlak devrini yaşatmıştır. Onun döneminde, medreselerde devrin büyük âlimleri tarafından öğrencilere parasız eğitim verilmekteydi. III. Abdurrahman'ın kurduğu Kurtuba Medresesi, İslam dünyasında önemli bir yere sahip olan Kahire'deki el- Ezher ve Bağdat'taki Nizamiye medreselerinden daha önce kurulmuştur.²⁶ Ülkede batının da istifade ettiği bir ilmi kalkınma yaşanmaktaydı. Avrupa'nın çeşitli yerlerinden öğrenciler gelip, Endülüs medreselerinde okuyorlardı. Sadece İslami ilimlerde değil edebiyat ve sanat

²⁴ H. Yunus Apaydın, “İbn Hazm”, *DİA*, XX, s. 39-52.

²⁵ Mehmet Dalkılıç, *İbn Hazm'a Göre İslam Mezhepleri*, s. 47.

²⁶ İbn Haldun, *el- Umrânu'l Beşerî fi Mukaddimeti İbn Haldun*, Mısır 1986, III, s. 155.

alanında da önemli çalışmalar yapılmıştı.²⁷ III. Abdurrahman'dan sonra oğlu II. Hakem de aynı uygulamaları devam ettirmiştir. O da aynı şekilde kütüphanelere kitap toplamak için çok gayretliydi. Yine aynı dönemde yeni bir fıkri hareket başlamış ve felsefe ilimleri tercüme edilmişti. Böylece bu ilimlerin doğudan batıya geçmesi sağlanmıştır. Doğu İslam alemi özellikle felsefe ve mantık hakkında olumsuz bir intibâya sahip iken, Endülüs'te ulema bizzat halife tarafından bunlara teşvik ediliyordu. Bu durum İbn Hazm'ın Gazzâlî'den daha önce mantık ve felsefe ilimleri hakkında olumlu görüş bildirmesinde etkili olmuştur.²⁸

Endülüs'te bulunan ve diğer İslam toplumlarında olmayan bir özellik de toplumda edebiyat ile ilgilenen ve şair olan birçok kadının olmasıdır. Nitekim İbn Hazm da ilk eğitimini babasının sarayının haremindeki kadınlardan almıştır. Onlardan okuma yazma, Kur'an kıraati ve hafızlık eğitiminin yanında şiir rivayetini de öğrenmiştir.²⁹

İbn Hazm bu zengin ilmî ve kültürel ortamda yetişmiş; mantık, fıkıh, hitabet ve edebiyatla ilgili birçok eser yazmıştır. Sadece İbn Hazm değil bu kültürel ortamda İbn Rüşd (ö. 1126/1198) ve İbn Bâcce (ö. 1077/1139) gibi önemli İslam filozofları da yetişmiştir. Endülüs'teki kültürel faaliyetler, gerek Doğu'dan gelen bilginlerin idare tarafından himaye edilmesi gerekse Endülüslü âlimlerin Doğu'ya yaptıkları öğrenim seyahatleri sebebiyle yüksek bir seviyede olmuştur.³⁰

Endülüs; coğrafyasıyla, sosyo-kültürel ortamıyla, siyasî ve dinî yapısıyla İbn Hazm'ın görüş ve düşüncelerini etkileyen en önemli etmen olmuştur. Çünkü İbn Hazm, ilim adamı olmasının yanı sıra aynı zamanda, siyaset ve devlet adamıdır. Araştırma konumuz olan İbn Hazm'ın imâmet ve tefaduliyet tartışmaları hakkındaki düşünce ve görüşlerinde, onun aktif siyasî hayatının ve Endülüs devletinin Şîf-Fatımîler ve Şîf Hammûdîlerle olan siyasî çekişmesinin etkileri görülecektir.

²⁷ Nuri Ünlü, **Anahatlarıyla İslam Tarihi**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Gümüş Basımevi, İstanbul 1984, s. 115-116.

²⁸ H. Yunus Apaydın, "İbn Hazm", **DİA**, XX, s. 39-52.

²⁹ İbn Hazm, **Güvercin Gerdanlığı**, s. 93.

³⁰ Mehmet Dalkılıç, **İbn Hazm'a Göre İslam Mezhepleri**, s. 55.

BİRİNCİ BÖLÜM:
İMÂMET-HİLÂFET TARTIŞMALARI

İslam mezheplerinde tefaduliyet tartışmalarını incelemeye başlamadan önce, bu konu ile doğrudan ilişkili olan ve tefaduliyet tartışmalarının temelindeki asıl sebep sayılan imâmet ve hilâfet konularını ele almak uygun olacaktır. İmâmet ve hilâfet tartışmaları, İslam toplumunda ortaya çıkan ihtilafların kaynaklarından birisi olmuştur. Araştırmamızın bu bölümünde imâmet ve hilâfet kavramlarının tanımlarını, imâmetin gerekliliğiyle ilgili görüşleri, aynı anda iki imamın geçersizliği konusunu, imamın kureyştenliği meselesini, İslam tarihi boyunca ortaya çıkan imâmet ve hilâfet tartışmalarını, İslam Mezhepleri Tarihinin klasik kaynaklarında bu konunun nasıl ele alındığını ve özellikle imâmet konusu çerçevesinde ortaya çıkan temel tartışmaları ve İbn Hazm'ın bu konulardaki görüşlerini inceleyeceğiz.

1.1. İmâmet ve Hilâfet Kavramları

İmâmet meselesi, İslam tarihi boyunca Müslümanların üzerinde en fazla tartıştıkları ve en fazla ihtilafa düştükleri konulardan biri olmuştur. Bu konudaki tartışmalara girmeden önce bu başlık altında öncelikli amacımız, imâmet ve hilâfet kavramlarının sözlük ve terim anlamlarını incelemek ve bu kavramların Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde nasıl kullanıldığını ele almaktır. Ayrıca Mezhepler Tarihinin klasik kaynaklarında yer alan imâmet ve hilâfet tanımlamalarına da bu başlık altında yer vereceğiz. Daha sonra araştırma konumuzun merkezinde yer alan Endülüslü âlim İbn Hazm'ın imâmet ve hilâfet kavramlarını nasıl tanımladığını ortaya koyacağız.

1.1.1. İmâmet

İmâmet; sözlükte öncülük etmek, önderlik yapmak, klavuzluk etmek, hidayet ve irşat etmek anlamlarına gelmektedir. Kendisine uyulan, topluma önderlik eden kimseye ise imam denir. İmamın sevk ve idare ettiği topluma da ümmet denilmiştir. Bu durumda imam, ümmetin idaresini üstlenen kişi, imâmet ise imamın üzerine aldığı görev anlamına gelmektedir.³¹

³¹ İbn Manzûr, *Lisanü'l Arab*, Beyrut 1970, XII, s. 24 vd.; Firûzâbâdî, *el-Okyânusü'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, (trc. Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*), İstanbul 2014, VI, s. 74; Mustafa İbrahim v.d., *el-Mu'cemu'l-Vasît*, Mektebetü's-Şurûkid-Devliyye, 4. baskı, Kahire 2008, I, s. 26; Mustafa Öz-Avni İlhan, "İmâmet", *DİA*, XXII, s. 201-203.

İmam kavramı, Kur'an'ı Kerim'de çeşitli ayetlerde insanların önderi³², küfrün önderi³³, ateşe çağıran önderler³⁴ ve kitap³⁵ gibi farklı anlamlarla geçmektedir. Bu ayetlere bakıldığında, imam kavramının iyiye ve doğruya olduğu kadar olumsuz ve yanlış da öncülük etme anlamı taşıdığını görmekteyiz.

Terim olarak ise imâmet, Hz. Peygamberin vefatından sonra İslam toplumunun dinî ve siyasî liderliği görevine verilen isimdir. Bu kavram Fıkıh, Kelam, İslam Mezhepleri Tarihi ve siyasî tarihte farklı anlamlarda ele alınmıştır. Kelam ve fıkıh âlimleri siyasî konuları "imâmet" kavramı ile incelerken, tarihçiler Hz. Ebû Bekir'den başlayıp Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar devam eden tarihi süreci, "hilâfet" kelimesiyle karşılamışlardır.³⁶ Ancak imâmet daha ziyade nazarî anlamda devlet başkanlığını, dinî ve siyasî liderliği; hilâfet ise fiili otoriteyi ifade etmektedir. Bu durumda imam, meşru devlet başkanı; halîfe ise iktidarı fiilen elinde bulunduran kimsedir. Bu sebeple, Şia'ya göre ilk üç halîfe ile Emevî ve Abbasî devlet başkanları imam değil halîfedir.³⁷

Mezhepler Tarihçileri ve Kelamcılarının mezheplerin siyasî görüşlerini ifade ederken daha çok "imâmet" kavramını kullanmalarının sebepleri vardır. Hiç şüphesiz bu sebeplerin en önemlisi, imâmet konusunun en yoğun olarak tartışıldığı mezhep olan Şia'nın bilginlerinin eserlerinde hilâfet yerine bu terimi kullanmış olmalarıdır.³⁸

Eş'arî (ö. 324/936), Hz. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanların karşılaştıkları ilk ve en büyük sorunun hilâfet/imâmet konusunda ortaya çıktığını belirtmiştir.³⁹ Bağdâdî (ö. 429/1037), eserinin "İslam ümmetinin ayrılığa düşmesi" bölümünde Hz. Peygamber'in vefatının hemen ardından Müslümanların ihtilaf ettikleri üçüncü hususun imâmet konusu olduğunu ifade etmiştir.⁴⁰ Şehristânî (ö.

³² Bakara, 2/124; Hud, 11/17; Furkan, 25/74; Ahkaf, 46/12.

³³ Tövbe, 9/12.

³⁴ Kasas, 28/41.

³⁵ Yasin, 36/12.

³⁶ Mustafa Öz-Avni İlhan, "İmâmet", *DİA*, XXII, s. 201-203.

³⁷ İlyas Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis-Sünni Hadis Literatüründe Hilâfet Problemi*, Medrese yay., İstanbul 2006, s. 27 vd.

³⁸ Mustafa Öz-Avni İlhan, "a.g.m.", *DİA*, XXII, s. 203.

³⁹ Ebû'l-Hasen el-Eş'arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri: Makâlâtü'l İslâmiyyîn ve İhtilafu'l Musallîn*, (çev. Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın), Kabalcı yay. İstanbul 2005, s. 27.

⁴⁰ Abdülkahir el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar: el-Fark Beyne'l-Fırak*, (Önsöz ve notlarla çev. Ethem Ruhi Fırlalı), TDV yay., Ankara 2017, s. 16.

548/1153) ise, imâmet konusunu, “İslam toplumu içinde ortaya çıkan ilk fitne nedeniyle ümmetin fırkalara bölünmesi” başlığı altında incelemiştir. O, imâmet meselesinin ümmet içinde çıkmış en büyük anlaşmazlık olduğunu belirtmiştir.⁴¹

1.1.2. Hilâfet

Hilâfet; sözlükte birinin arkasından onun yerine geçmek, yerini doldurmak, vekalet etmek gibi anlamlara gelmektedir. Bir kimseden sonraya kalmak manasına gelen hilâfet kelimesi terim anlamı olarak ise Hz. Peygamber’den sonraki devlet başkanlığı kurumunu ifade eder.⁴² Halife kavramı ile birlikte devlet başkanlığına verilen isimlerden birisi de imâmetdir. Hz. Ömer devrinden itibaren halife kelimesinin yerine ‘emîrû’l-mü’minîn’ tabiri kullanılmıştır. İlerleyen dönemlerde ise cemaatle kılınan namazlardaki imamlıktan ayrılması için devlet başkanlığına ‘imâmet-i kübrâ’ veya ‘imâmet-i uzmâ’ denildiği görülmektedir.⁴³

Hilâfet kavramı, Kur’an-ı Kerim’de müfred hali olan ‘halife’ şeklinde iki ayette⁴⁴, çoğul hali olan ‘halâif’ şeklinde dört ayette⁴⁵, ‘hulefâ’ şeklinde ise üç ayette⁴⁶ zikredilmektedir. Bu ayetlerde halife kavramının terim anlamıyla değil de daha çok sözlük anlamıyla kullanıldığı görülmektedir.

Hadis kaynaklarına bakıldığında hilâfet kelimesi ile birlikte kimi zaman imam, halife ve emir kavramlarının da kullanıldığı görülmektedir. Bu kelimelerle terim anlamına da zemin hazırlayabilecek bir şekilde ‘devlet başkanı, lider’ gibi anlamlar kastedilmektedir. Hilâfetin Kureyş’e ait olduğu hadisi⁴⁷ bunun örneklerinden biridir.⁴⁸

Müslüman toplumlarda devlet başkanlığına hilâfet denmesi, halîfenin risalet görevi hariç Hz. Peygamber’in yerine geçerek onun dünyevî otoritesini temsil etmesi ayrıca yeryüzünde dinin hükümlerinin uygulanması ve dünya işlerinin düzene

⁴¹ Şehristânî, **Milel ve Nihal: Dinler, Mezhepler ve Felsefî Sistemler Tarihi**, (çev. Mustafa Öz), Litera yay., İstanbul 2008, s. 33-35.

⁴² İbn Manzûr, **Lisanü’l Arab**, X, 430; Firûzâbâdî, **el-Okûyânusü’l-Basît fi Tercemeti’l-Kâmûsi’l-Muhît**, III, 570; Mustafa İbrahim v.d., **Mu’cemü’l-Vasît**, I, s. 250.

⁴³ Casim Avcı, “Hilâfet”, **DİA**, XVII, s. 546-553.

⁴⁴ Bakara 2/30; Sa’d, 38/26.

⁴⁵ Yunus, 10/14,73; Enâm, 6/165; Fâtır, 36/39.

⁴⁶ A’râf, 7/69,74; Neml, 27/62.

⁴⁷ Buhârî, Ahkâm, 2; Müslim, İmâre, 4,8-9.

⁴⁸ Casim Avcı, “a.g.m.”, **DİA**, XVII, s. 546-553.

sokulması için Allah'ın yeryüzündeki hakimiyetini ve müminlerin hilâfet ve yetkisini temsil etmesi sebebiyledir. Hilâfet ve imâmet kavramları aynı manada kullanıldığı gibi aralarında bazı farklılıklar bulunacak şekilde de mana verilmiştir. İmâmet hilâfete göre mana itibarıyla daha geniş kapsamlı bulunmuştur. Çünkü imam, Müslümanların en büyük önderleri ve devlet başkanları olarak hem peygamberleri hem de İslam devlet başkanlarını kapsamaktadır. Halîfe ise sadece Resûlullah'tan sonra gelenleri ifade ettiği için daha hususi görülmüştür. Her ne kadar İslam tarihi ve medeniyetinde daha çok hilâfet kavramı kullanılmış olsa da Kelam ilminde bu konunun imâmet başlığı altında incelendiği görülmektedir.⁴⁹

Şîîler bu iki kavramdan hilâfeti umumi manada kullanırken imâmeti daha özel bir manada kullanmıştır. Onlar, imâmeti iman esaslarından saymış ve onu nübüvvete benzeterek ilahi bir makam olarak kabul etmişlerdir. Bundan dolayı Hz. Ali'den önceki üç halîfeyi imam sıfatına layık görmezken Hz. Ali için bu sıfatı ısrarla kullanmışlardır. Yani Şia'ya göre ilk üç halîfe imam değil halîfe ünvanı ile isimlendirilmiştir. Bu sebeple ilk başlarda Ehl-i Sünnet uleması imâmetin lüzumundan ziyade ilk üç halîfenin özellikle de Hz. Ebû Bekir'in hilâfetinin sıhhati üzerinde durmuştur. Şia'nın ortaya attığı iddiaların asılsız olduğunu ispat etmek ve insanların şüphelerini izale etmek için yanlış görüşleri çürütmeye çalışmışlardır.⁵⁰ Müellifimiz İbn Hazm'ın imâmet ve hilâfet konularına yaklaşımının da bu çerçevede olduğu görülmektedir. İbn Hazm'ın imâmet meselesi ile ilgili görüşlerine geçmeden önce, onun imâmet ve hilâfet kavramlarıyla ilgili yaptığı tanımlamaları inceleyelim.

1.1.3. İbn Hazm'a Göre İmâmet ve Hilâfet Kavramları

İbn Hazm, imam isminin bazen âlim ve fâkih bir kimse için kullanıldığını bazen de mescit ehline namaz kıldırarak görevli kimseye verildiğini söylemiştir. Ancak bu kimseler için kullanılan imâmet vasfının mutlak olarak değil, izafetle kullanılabileceğini söylemiştir. O, imâmet kavramının ümmetin tamamının kabul

⁴⁹ Eş'ari, **İlk Dönem İslam Mezhepleri**, s. 327 vd.; Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkılânî, **Temhîdül-Evâil ve Telhîsü'd-Delâil**, (nşr. İ. A. Haydar), Müessesetü'l-Kütübü's-Sakife, Beyrut 1986, s. 431.

⁵⁰ Hasan Gümüşoğlu, **İslâm'da İmâmet ve Hilâfet**, Kayıhan yay., İstanbul 2017, s. 37.

ettiği tanımlamayla, Müslümanların işlerini yönetmek üzere görevlendirilen bir kimse için kullanılacağını belirtmiştir.⁵¹

İbn Hazm, Hz. Peygamber tarafından herhangi bir konuda, seriyye veya seferde “emir ya da yönetici” vasfıyla görevlendirilen kimselere de “Emîru’l-Mü’mînîn” denilmesini uygun görmemiştir. Ona göre, müminlerin tamamına değil de bir kısmına yöneticilik yaptıkları için bu kimselere müminlerin emiri denilemez. Çünkü müminlerin emiri ve imamı ünvanı, ancak müminlerin tamamının işlerini idare eden bir Kureyşli idareci için kullanılması söz konusudur. Bu anlamdaki bir imama, müminlerin çoğu isyan eder ve ona itaat etmekten kaçınırsa, bu durumda onlar isyankâr bir topluluk olurlar. Böyle olunca da onlarla savaşmak ve onları öldürmek helal olmuş olur. Hilâfet isminin kullanılması da bu şekilde olup, halîfe ünvanının ancak vasıfları bu şekilde olan liderler için kullanılması câizdir.⁵²

Halîfe kavramını da ele alan İbn Hazm, bu kavramın sözlük anlamının kişinin kendi yerine halef olarak bıraktığı, ardından gelen ve kendisini takip eden kimse demek olduğunu belirtmiştir. Nitekim, “Fılan kendi ardından gelen falanı kendi yerine vekil olarak bıraktı.” denildiğinde bu sözden o kişinin diğerinin halefi ve takipçisi olduğu anlaşılır. Bir kimse halef olarak tayin edilmeksizin, aslın yerine geçerse ona da sonradan gelen anlamında “falan filanın halefidir” denilir.⁵³ Dolayısıyla İbn Hazm’a göre, tayin edilerek ya da edilmeksizin birinin yerine göreve gelen kişi onun halefi olmaktadır.

İmâmet konusu ile ilgili bu kavramları inceledikten sonra imâmetin gerekliliğiyle ilgili tartışmaları ve İbn Hazm’ın el-Fasl fi’l-Milel ve’l-Ehvâ’ ve’n-Nihal adlı eserinde bu mesele hakkında temas ettiği konuları ele almak istiyoruz.

1.2. İmâmetin Gerekliliği

İnsanlar, hayatlarını idame ettirebilmeleri için toplu halde yaşamaya ihtiyaç duymaktadır. Ancak ihtiyaç duyulan bu sosyal ortam, bir takım kargaşa, izdiham ve

⁵¹ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said İbn Hazm, **el-Fasl fi’l-Milel ve’l-Ehvâ’ ve’n-Nihal: Dinler ve Mezhepler Tarihi**, (çev. Halil İbrahim Bulut) Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul 2017, III, s. 160-161.

⁵² İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 160-163.

⁵³ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 216-217.

ihtilafların ortaya çıkmasına da sebep olacaktır. Bu bağlamda nefsanî arzularının ve ihtiyaçlarının sınırı olmayan insanın dizginlenmesi, bireylerin haklarının korunması, toplumda düzen ve huzur ortamının sağlanması için bir devlete ve bu devletin başında bulunan otoriteye ihtiyaç duyulmaktadır.

Yeryüzünde Allah'ın halîfesi insandır.⁵⁴ Allah'ın hükümlerinin yeryüzündeki tebliğ ve uygulama vazifesinin yerine getirilmesinde görevlendirilenler de Peygamberler olmuştur. Peygamberlerden sonra gelen halîfeler de şeriatı tebliğ etme konusunda onların vekilleri olmuşlardır. Tebliğ ve tatbik edilen bu hükümler hem bu dünyada düzenin sağlanması ve hakların korunması hem de ahiret saadetine sağlanması için önemlidir. Bundan dolayı Gazzâlî, din ile sultanı ikiz kardeş kabul etmiş ve imâmeti terkedilmesi imkânsız olan bir şer'î zorunluluk olarak görmüştür.⁵⁵

İmâmet, kaynağını Kur'an ve Sünnet'ten alan, din ve dünya işlerinin dînî esaslara uygun olarak yürütüldüğü siyasî bir sistemdir. İslam devletinin en büyük imamı ve ilk başkanı Hz. Muhammed'dir. Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ebû Bekir halîfe olmuş, devleti Kur'an ve Sünnete uygun olarak idare etme vazifesi ile Hz. Peygamber'e vekil yani halîfe olmuştur. Aynı şekilde sonraki halîfeler de bu gaye ile göreve gelmişlerdir.

İmâmetin vucûbiyeti hakkında birkaç aykırı görüş dışında ümmetin tamamı ittifak etmiştir. İmâmetin vucûbiyetini kabul etmekle beraber Mu'tezile'den Ebu Bekir el-Esamm ve Hişam el-Fûtî, imâmetin vucûb ifade etmesi için birtakım şartlar taşıması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.⁵⁶ İmâmetin vucûbiyeti meselesinde görüş birliğine varan ümmetin bu konudaki önemli sayılabilecek tek farklı yaklaşımı imâmetin naklen mi yoksa aklen mi vacip olduğu konusunda olmuştur.⁵⁷

Şehristânî ve Bağdâdî gibi kelamcılarının tamamı imâmetin vacip olduğunu belirtmektedirler.⁵⁸ İslam toplumunda imâmetin gerekliliği hususunu ele alan İbn

⁵⁴ Bakara 2/30.

⁵⁵ Ebû Hamid Hucetulislam Muhammed b. Muhammed el-Gazzâli, **el-İktisâd fî'l-İ'tikad**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yay., Ankara 1962, s. 198-199.

⁵⁶ Abdülkâhîr el-Bağdâdî, **Usûlü'd-Din**, İstanbul 1346/1928, s. 271.

⁵⁷ Bu konudaki farklı görüşler ve tarafların delilleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Hasan Gümüsoğlu, **İslâm'da İmâmet ve Hilâfet**, s. 67-93.

⁵⁸ Şehristânî, **Nihayetu'l-İkdam fî İlmi'l-Kelâm**, Bağdat ty., s. 478; el-Bağdâdî, **Usûlü'd-Din**, s. 271.

Hazm da Allah'ın ahkâmını tatbik eden, Allah Resûlünün getirdiği şeriatın hükümleriyle yöneten adil bir imamın bulunması gerektiğini ve ümmetin ona itaat etmesinin vacip olduğunu söylemiştir. O, İslam mezheplerinin neredeyse tamamının imamın gerekliliği hususunda bu şekliyle görüş birliğine vardıklarını belirtmiştir. İbn Hazm'ın belirttiğine göre, imâmetin gerekliliğine karşı çıkan tek fırka Haricîlerin Necedât grubudur. Onlar açık bir şekilde, “insanların bir imama uyması için zorlama yapılmaz, ancak aralarında hak ile hükmetmeleri gerekir” demişlerdir.⁵⁹

Yemâme'de isyan eden Necde b. Amir el-Hanefî adlı şahsın önderliğindeki Necâdât fırkasının artık müntesibinin kalmadığının altını çizen İbn Hazm, ümmetin tamamının imâmetin gerekliliğiyle ilgili icmâ etmiş olmasının, bu fırkanın görüşlerinin geçersizliğini ispatlamak için yeterli olduğunu belirtmiştir. Ancak yine de o, söz konusu fırkanın bu görüşlerinin asla kabul edilemez olduğunu aklî ve naklî delillerle açıklamaya çalışmıştır.⁶⁰

İbn Hazm, Kur'an ve sünnetin naslarının imamın gerekliliğini ve imâmetin vacip oluşunu ortaya koyduğunu savunmuştur. Onun ifade ettiğine göre bu konudaki en önemli nas, “Allah'a, Peygamber'e ve sizden olan ulû'l-emre itaat edin.”⁶¹ anlamındaki ayettir. Bununla birlikte müellifimiz, imâmetin vucûbiyeti ve ümmetin imama itaatının gerekliliğine delil teşkil edebilecek sahih hadislerin de olduğundan bahsetmektedir. “Kim imama biat etmeden ölürse, cahiliye ölümü (gibi bir ölüm) ile ölür.”⁶² hadisi, onun bu konuda delil olarak gösterdiği hadislerdendir.⁶³

İbn Hazm, imâmetin vucûbiyetine dair bir takım aklî deliller de öne sürmüştür. O, nikâh, boşanma, cinayetler, malın ve kanın korunması gibi hukukî işlemler ile zâlimin engellenmesi, mazlumin hakkının savunulması, insanları işlerinden ve topraklarından uzaklaştıranlardan kisaslarının alınması gibi hususlarda görüş ayrılıkları ve hukuksuzlukların giderilmesi için bir yönetici imamın olması gerektiğini savunmuştur. Ona göre, yöneticisi olmayan ülkelerde ne hakkın hükümleri ne de hadler uygulanabilir. İşlerin tamamlanması, ülkenin yönetilebilmesi

⁵⁹ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 150-151. Ayrıca bkz. el-Eş'arî, **İlk Dönem İslam Mezhepleri**, s. 331.

⁶⁰ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 152-153.

⁶¹ Nisa 4/59.

⁶² Müslim, İmâre, 58.

⁶³ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 152-153.

için faziletli, bilgili, siyaseti iyi bilen, hükümleri uygulamada dirayetli olan bir imamın olması gereklidir. Aksi takdirde toplumda zulüm ve ihmalkarlık olur.⁶⁴

İmâmetin vucûbiyetinin tüm İslam toplumu tarafından kabulü ve İbn Hazm'ın bu konuya dair yaklaşımını ele aldıktan sonra, Müslüman toplumlarında ortaya çıkan ya da çıkması muhtemel olan bir başka konuya ve özellikle de İbn Hazm'ın bunu nasıl değerlendirdiğine bakalım.

1.3. Aynı Anda İki İmamın Geçersizliği

İmâmetin vucûbiyeti meselesinden sonra öne çıkan bir diğer konu aynı anda iki imamın geçerli olup olmayacağı hususudur. Abdulkahir el-Bağdâdî'nin belirttiğine göre ulema, aynı anda birden fazla imamın caiz olmadığını ittifakla kabul etmiştir. Bununla birlikte siyasi ve toplumsal zaruretlerin ortaya çıkması sebebiyle bazı âlimler, bir takım şartlar tahakkuk ettiğinde değişik bölgelerde birden fazla imamın olabileceğine cevaz vermişlerdir.⁶⁵ Cüveynî, bir imamın lüzum olduğunu ve İslam ülkelerinde imamın emirlerinin geçerli olduğunu belirttikten sonra, İslam topraklarının genişlemesi ya da araya küfür diyarı girmesi sebepleriyle diğer bütün Müslümanlarla irtibat sağlanamazsa o taktirde ikinci bir imamın caiz olduğunu belirtmiştir.⁶⁶ Bağdâdî ve Nesefî de şayet Müslüman ülkelerini ayıran arada bir deniz var ise o zaman iki imamın caiz olacağı görüşünü benimsemişlerdir.⁶⁷

İmamın ve imâmetin gerekliliğini ortaya koyan İbn Hazm da İslam toplumunun birlik ve beraberliği açısından daha önemli bir konu olan, aynı anda iki ya da daha fazla imamın görev başında olmasıyla ilgili bu tartışmaya değinmiştir. Hiç şüphesiz İbn Hazm'ın bu konuya yaklaşımında, zihninin arka planında kendi yaşadığı siyasî ortamın problemlerine çare aramak duygusu bulunmaktadır. Çünkü gözleri önünde dağılan Endülüs'teki başıbozukluk ve onlarca kişinin aynı anda

⁶⁴ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 152-153.

⁶⁵ el-Bağdâdî, **Usûlü'd-Din**, s. 274; Ebü'l-Mu'în Meymûn b. Muhammed en-Nesefî, **Tebşirâtü'l-Edille fî Usûli'd-Din** (thk. Muhammed el-Enver Hâmid Îsâ), Kahire 2011, II, s. 826.

⁶⁶ Ebü'l-Meâlî İmâmu'l-Haremeyn Rüknuddin el-Cüveynî, **el-Gıyâsî (Gıyâsü'l-ümem fî'l-tiyâsi'z-zulem)**, (nşr. Mustafa Hilmi-Fuâd Abdülmü'min), İskenderiyye 1979, s. 144.

⁶⁷ el-Bağdâdî, **a.g.e.**, s. 274; Nesefî, **a.g.e.**, II, s. 826.

yöneticiliğe kalkışarak toplumu parçalaması probleminin temelinde, aynı anda birden fazla kişinin imamlık iddiasında bulunması yer almaktadır.⁶⁸

İbn Hazm'ın ifade ettiğine göre, imâmetin gerekliliğini savunanların neredeyse tamamı, dünyada aynı zaman diliminde iki imamın bulunmasının mümkün olmayacağı ve şayet iki imam ortaya çıksa dahi bunlardan birisinin imâmetinin geçerli olmayacağı görüşünde birleşmişlerdir. Ancak o, bu konuda Muhammed b. Kerram es-Sicistânî ile Ebû's-Sabbâh es-Semerkindî'nin ve taraftarlarının aynı anda iki veya daha fazla imamın bulunabileceğini mümkün gördüklerini aktarmıştır. Bunlar, Sakîfe günü ilk halîfenin seçiminde Ensarın Muhacire söylediği “sizden bir yönetici bizden bir yönetici olsun” sözünü ve Hz. Ali ve Hz. Hasan'ın Muaviye ile birlikte aynı anda imam olmasını kendilerine delil olarak getirmişlerdir.⁶⁹

İmâmet ve devlet yöneticiliği konusunda pratik hayattan prensipler koyan İbn Hazm, yukarıda verilen görüşü ve öne sürülen delilleri ele almıştır. Onların öne sürdükleri olayların kendileri lehine bir delil teşkil etmediğini ifade etmiştir. Çünkü İbn Hazm'a göre Ensar'ın görüşünün doğru olmadığı ortadadır. İbn Hazm, Hz. Peygamber'in “iki imama birden biat edilirse birini öldürün”⁷⁰ hadisi ile “Parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın.”⁷¹ ve “Birbirinizle didişmeyin sonra içinize bir korku düşer ve kuvvetiniz elden gider.”⁷² ayetlerini delil göstermek suretiyle Ensarın bu konuda ortaya koyduğu içtihadın yanlış olduğunu ortaya koymuştur. Allah ayrılığa düşmeyi ve çekişmeyi yasaklar. Ona göre, iki imam olduğu takdirde yasaklanmış olan fırkalaşma ve ayrışma meydana gelir. Bu da Allah'a karşı bir mâsiyettir.⁷³

İbn Hazm, aynı anda iki imamın görev başında olamayacağı ile ilgili yukarıda zikrettiğimiz naklî delilleri sunduktan sonra konuyla ilgili bir de aklî delil ortaya koymuştur. Buna göre, yeryüzünde iki imamın olması mümkün olursa, üçüncüsü, dördüncüsü ve daha fazlasının olması da mümkün olurdu. Ki bunu engellemeye

⁶⁸ Mehmet Dalkılıç, **İmamet-Siyaset İlişkisi ve Şiilik Eleştirisi-İbn Hazm Örneği**, Kubbealtı, İstanbul 2011, s. 74, 78.

⁶⁹ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, 154-155. Necah Muhsin, **el-İtticâhu's-Siyâsiyyi inde İbn Hazm el-Endelûsî**, s. 35-38.

⁷⁰ Müslim, **Sahih**, Kitâbu'l-İmâra, 15.

⁷¹ Ali İmran 3/105.

⁷² Enfal 8/46.

⁷³ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, 154-155.

kalkışan birinin elinde geçerli bir delil olamayacaktır. Ona göre, iki veya daha fazla imamın aynı anda imâmeti mümkün olmuş olsaydı, her iş için bir imamın olması gerekecek yahut her şehirde hatta köyde bir imamın olmasını gerektirecek bir hal ortaya çıkacaktı. Bu ise mutlak anlamda yanlıştır ve hem din hem de dünya işlerinin bozulmasına sebep olacak bir durumdur. Dolayısıyla İbn Hazm, bu deliller ışığında Ensar'ın öne sürdüğü aynı anda iki imam teklifinin bir anlık hata olduğunu ve Allah'ın yardımıyla onların ısrarcı olmayıp bu hatadan döndüklerini belirtmiştir.⁷⁴

Aynı anda birden fazla imamlık konusuyla ilgili olarak, Ensar'ın “sizden bir imam, bizden bir imam” teklifini tevil edip yorumlayan İbn Hazm, onların esasında bu sözleriyle aynı anda iki imamlığı değil, sırasıyla birisi ölünce diğerinin imamlık görevini yürütmesini kastettiklerini belirtmiştir. O, Ensar'ın teklifinden bu şekilde bir anlam çıkarmanın daha kolay ve tutarlı olacağını söylemiştir.⁷⁵

Müellifimiz, aynı andan birden fazla imamın görevde olmasını câiz görenlerin ikinci delili olan Hz. Ali, Hasan ve Muaviye'nin durumlarını ele alarak bütün bunların yanlış yorumlandığını ifade etmiştir. İbn Hazm, Hz. Peygamber'den gelen sahih bir rivayeti öne sürerek, Hz. Ali ve Muaviye konusunda Hz. Ali'nin haklı, Muaviye'nin ise hatalı olduğunu savunmuştur. İmâmetin sahibinin Hz. Ali olduğunu ve bu konuda onunla çekişenin ise hatalı olduğunu belirtmiştir. Yine o, ne Hz. Ali'nin ne de Muaviye'nin imamlığı birbirine asla teslim etmediğini ve birbirlerinin imamlıklarını tanımadıklarını dolayısıyla her ikisinin de aynı anda iki imamlığı onaylamış sayılmayacaklarını söylemiştir. Ona göre, Hz. Hasan da aynı şekilde yönetimi Muaviye'ye devredinceye kadar bu şekilde düşünmüştür.⁷⁶

Aynı anda birden fazla imamın görev başında olmasını câiz görmeyen İbn Hazm'a göre, bütün bu deliller, İbn Kerrâm ve Ebû's-Sabbâh'ın öne sürdüğü görüşlerin yanlış olduğu yönündeki icmânın doğruluğunu göstermektedir. Müellifimiz, bu konuda onların makul bir delil getirebilmelerinin söz konusu olamayacağını belirtmiştir.⁷⁷

⁷⁴ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 154-157.

⁷⁵ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 156-157.

⁷⁶ a.y.

⁷⁷ a.y.

1.4. İmamın Kureyştenliği Meselesi

İmamların Kureyş kabilesine mensup olması meselesi imâmet hususunun en çok tartışılan konuları arasında sayılmıştır. Müttekaddimûn Ehl-i Sünnet uleması, imamların Kureyş soyundan olmasını şart koşmuşlardır.⁷⁸ Mu'tezile'den bazıları ve Haricîler, imâmette bu şartı aramamışlardır.⁷⁹ Şia ise imâmeti Hz. Ali ve Hz. Fâtıma'nın soyuna mahsus kıldığı için, Kureyş kabilesine mensup olmayı yeterli bulmayıp Beni Haşim soyundan olunması şartını da aramıştır.⁸⁰ Resûlullah'tan rivayet edilen "Hilâfet Kureyştendir."⁸¹ hadisini, Resûlullah'ın vefatından sonra kimin halîfe olacağı konusunda çıkan tartışmada Hz. Ebû Bekir'in zikrettiğine dair kaynaklar mevcuttur.⁸² Bunun sonucunda Ensar hilâfet tartışmalarını bırakıp Hz. Ebû Bekir'e biat etmiştir. Bu durum Ehl-i Sünnet'in belirttiği gibi hilâfetin Kureyş'ten olması konusunda sahâbenin icmâ ettiğini gösterir.⁸³

Ehl-i Sünnet uleması hilâfette Kureyş şartına dikkat etmiş olsalar da hilâfetin diğer şartlarını da göz önünde bulundurarak bir değerlendirme yapmışlardır. İmamların ilk dönemde Kureyş'e mensup olmalarını zamanla ilgili bir durum olarak değerlendirmiş ve ilk dönelerde imâmet meselesinin çözümüne yardımcı olduğunu düşünmüşlerdir.⁸⁴ Hilâfette Kureyşli olmanın şart koşulmasının Kureyş'in o zamanlarda bu meselede en ehliyetli olmasından dolayı olduğunu ve Kureyş'te bu ehliyetle sahip kimsenin olmaması durumunda bir başka kabileye mensup bir Müslümanın da halîfe olabileceğini söylemişlerdir.⁸⁵ Tarihî realiteye bakıldığında ise Emevi ve Abbasi hilâfetleri de dahil olmak üzere sonraki dönemlerde ümmetin yöneticiliğini üstelenen kişilerin büyük bir kısmı Ehl-i Beyt'ten ya da Kureyş kabilesinden olmamıştır. Dolayısıyla imamın Kureyş'ten olması tartışmaları

⁷⁸ el-Eş'arî, **İlk Dönem İslam Mezhepleri**, s. 331-332; el-Bağdâdî, **Usûlü'd-Din**, s. 275; Bâkılânî, **Temhîd**, s. 471-472.

⁷⁹ el-Eş'arî, **a.g.e.**, s. 331.

⁸⁰ el-Eş'arî, **a.g.e.**, s. 331-332; Kummî-Nevbahtî, **Şii Fırkalar: Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Fırak-Fıraku's-Şia** (çev. Prof. Dr. Hasan Onat v.d.), Ankara Okulu Yay., Ankara 2004, s. 90.

⁸¹ Ahmed b. Hanbel, 3/129.

⁸² el-Eş'arî, **a.g.e.**, s. 28; Şehristânî, **Milel ve Nihal**, s. 35-36.

⁸³ el-Bâkılânî, **Temhîd**, s. 472-473; el-Bağdâdî, **Usûlü'd-Din**, s. 276.

⁸⁴ Nesefî, **Tebîratü'l-Edille**, II, s 823-841.

⁸⁵ Hasan Gümüsoğlu, **İslâm'da İmâmet ve Hilâfet**, s. 193.

günümüze kadar devam etmiş olsa da tarihsel realite, teolojik algı ve tartışmaların ötesine geçememiştir.⁸⁶

İslam toplumunun başında, onları idare eden bir imamın olmasının gerekliliği hususunda görüşlerini ortaya koyan İbn Hazm, aynı anda birden fazla imamın mevcudiyetinin dinen ve aklen imkansızlığını da ortaya koyduktan sonra başka bir tartışma konusu olan imamların Kureyştenliği meselesini ele almıştır. O, imâmetin kime has olduğu konusunda, İslam toplumunda iki farklı görüşün bulunduğunu belirtmiştir.

Bir grup, imâmetin veya hilâfetin Kureyş'e ait olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Ehl-i sünnet, Şia'nın tamamı, Mu'tezile'nin bir kısmı ve Mürcie'nin çoğunluğu imâmetin yalnızca Kureyş'in özellikle de Fihri b. Malik'in⁸⁷ oğullarından gelen neslinin hakkı olduğu fikrini savunmuşlardır. Diğer grup ise, imâmetin şartlara bağlı olduğunu ve bu konuda önemli olanın kabile, soy veya sülale değil, şartlar olduğunu savunmuşlardır. Haricîlerin tamamı, Mu'tezile'nin çoğunluğu ve Mürcie'nin bir kısmı, Kitap ve sünnetin hükümlerine uyan, kitap ve sünnete göre hüküm veren herkesin ister Kureyş'e bağlı bir Arap, isterse bir kölenin oğlu olsun, halife olabileceğini benimsemişlerdir. Hatta bu görüşü savunanlardan biri olan Dırrar b. Amr el-Gatafânî⁸⁸, imam olacak kişinin Kureyş'ten olma şartı gerekmediği gibi eşit şartlardaki başka kabileden birinin (yoldan çıkması halinde azledilmesi daha kolay olacağı için) imâmetinin daha uygun olacağı görüşündedir.⁸⁹

İbn Hazm, ikinci gruptaki kimselerin bu görüşünün doğru olmadığını ve imâmetin Fihri b. Malik'in soyundan gelenlerde olduğu görüşünü kabul ettiğini belirtir. O, Hz. Peygamber'in "İmamlar Kureyş'tendir."⁹⁰ hadisinin sağlam bir tarikle ve tevatürle sahih olduğunu öne sürerek kendi görüşünü bu hadise dayandırmaktadır.

⁸⁶ Mehmet Dalkılıç, **İmamet-Siyaset İlişkisi ve Şiilik Eleştirisi**, s. 70.

⁸⁷ Fihri b. Malik, Hz. Peygamber'in on birinci kuşaktan dedesidir. Kureyş kabilesine bu ismin verilmesinde onun lakabı etkili olmuştur. Bazı kaynaklara göre bu zatın adı Kureyş, lakabı Fihri'dir. (Detaylı bilgi için bkz. Casım Avcı, "Kureyş", **DİA**, XXVI, s. 442-444).

⁸⁸ Dırrar b. Amr el-Gatafânî el-Kûfî (v. 200/815), Basra Mu'tezilesinin ilk âlimlerinden olup Dırrariyye fırkasının kurucusudur. Mu'tezile bünyesinde farklı fikirler öne sürmesinden dolayı sonrakilerin çoğu onu Mu'tezilî olarak kabul etmemiştir. (Geniş bilgi için bkz. Mustafa Öz, "Dırrar b. Amr", **DİA**, XXII, s. 203.

⁸⁹ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 158-159.

⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, 3/129.

Ayrıca İbn Hazm, Sakîfe gününde ev sahibi, güçlü ve çoğunlukta olanlar kendileri olmasına rağmen imâmet konusunda tevazu gösterip bundan feragat eden Ensar'ın davranışlarını da imamın Kureyştenliği görüşüne delil olarak ortaya koymuştur.⁹¹

Müellifimiz, imâmetin sadece Kureyş soyuna ait olduğunu savunanların da aralarında ihtilaf ettiklerini belirtmiştir. Ehl-i Sünnet, Mürcie'nin çoğunluğu ve Mu'tezilenin bir kısmı, imâmetin Fihri b. Malik'in neslinin tamamı için câiz olduğunu söylemiştir. Ravendiyye fırkası, hilâfetin Abbâs b. Abdulmuttalib'in soyuna ait olduğunu söylemiştir. Başka bir grup, hilâfetin Hz. Ali'nin soyuna ait olduğunu, diğer bir grup ise Ca'fer b. Ebû Talib'in soyuna ait olduğunu söylemiştir. İbn Hazm, bu görüşlerin her birisini zikrettikten sonra bunların hiçbir gerçekliği olmayan, anlamsız ve araştırılmaya gerek olmayan iddialar olduğunu söylemiştir. Hilâfetin Abbâsoğullarına ait olduğunu savunanlara da karşı çıkan İbn Hazm, İslam tarihinde Abbâsoğullarının dışında da halîfeler geldiğini dolayısıyla onların bu iddiasının yanlış olduğunu söylemiştir. Onların Hz. Abbas, Hz. Peygamberin akrabası ve mirasçısı olduğuna dair iddialarına da mirasçılığın ancak mal ile olacağını makam veya mertebeye mirasçı olunamayacağını söyleyerek karşı çıkmıştır. Ayrıca İbn Hazm, Rafizîler dışındaki bütün Müslümanların Hz. Peygamber'in miras bırakmayacağına dair rivayeti sahih gördüklerini de eklemiştir.⁹²

İmâmetin Abbâsoğullarına has olduğunu iddia edenlere karşı kısaca cevap veren İbn Hazm, daha büyük gayreti imâmetin sadece Hz. Ali ve soyuna ait olduğunu savunanlara yani Şia'ya karşı sarf etmiştir.

1.5. İmâmetin Sadece Ali Evladına Ait Olduğunu Savunanlar

Allah Resûlü'nün vefatının ardından imâmetin yani devlet yönetiminin Hz. Ali'ye ve onun evladından belli kimselere intikal ettiğini savunan grupların ortak adı Şia olarak ifade edilmektedir.⁹³ İmâmet konusu, özellikle de Şia mezhebinin temel inanç esaslarından biridir ve dini inanın merkezinde bulunmaktadır. Bundan dolayı

⁹¹ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s.158-159.

⁹² İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 162-165.

⁹³ Mustafa Öz, "Şia", **DİA**, XXXIX, s. 121.

imâmet meselesini doğru bir şekilde anlamak aynı zamanda Şia'yı da doğru bir şekilde tanımamızı sağlayacaktır.⁹⁴

İslam Mezhepleri Tarihçilerinin tamamının Şia tanımında vurguladıkları en önemli husus, Hz. Ali'nin imâmeti meselesi olmuştur. Nitekim bu âlimlerin en meşhurlarından olan Ebû'l Hasen el-Eş'arî (ö. 324/936) **Makâlâtü'l İslamiyyîn ve İhtilâfu'l Musallîn** adlı eserinde "Şia" kavramını, Hz. Ali'yi dost ve imam edinip onu Resûlullah'ın diğer ashabından daha üstün sayan kimselere verilen isim olarak tanımlamıştır.⁹⁵ Şehristânî (ö. 548/1153) ise **el-Milel ve'n-Nihal** adlı eserinde "Şia" kavramını Hz. Ali'ye taraftar olanlara, Hz. Ali'nin imâmet ve hilâfetine anlamı açık veya kapalı naslarla ve vasiyyet ile sabit olduğunu kabul edenlere verilen bir isim olarak tanımlamıştır. Ayrıca Şiîlerden bahsederken onların bir engel bulunmadığı takdirde imâmetin Hz. Ali'nin evladı tarafından yürütüleceğini, imâmetin din hususunda toplumun tercihi bırakılmayacak temel bir rûkun özelliği taşıdığını kabul edenler olduğunu söylemiştir.⁹⁶

Şiî kaynaklarda da imâmet kavramını ve Hz. Ali'nin imâmeti meselesini "Şia" tanımı içerisinde çeşitli şekillerde görmek mümkündür. Örneğin **Kitâbu'l Makâlât ve'l-Fırak-Fıraku's-Şia** adlı eserde Şia'nın tanımı Hz. Peygamber'in vefatının hemen ardından yaşanan imâmet tartışmalarına dayandırılmış ve bu kavram Hz. Ali'nin imam olmasının taraftarları (Şiatu Ali b. Ebî Tâlib) anlamında tanımlanmıştır.⁹⁷ Şiî âlim Şeyh Müfid (ö. 413/1022) ise **Evâilü'l Makâlât** adlı eserinde Şia'yı, Hz. Peygamber'in vefatından sonra ilk üç halîfenin imâmetini reddederek Hz. Ali'nin imâmetini kendi istek ve iradeleriyle kabul edenlere, imâmetin kesintisiz olarak devam edeceğini ve kendilerinin Hz. Ali'ye tabi olduklarını fakat Hz. Ali'nin kimseye tabi olmadığını benimseyen Ali taraftarlarına verilen bir isim olduğunu belirtmiştir.⁹⁸

⁹⁴ Hasan Onat, "Şiî İmâmet Nazariyesi", AUİFD, sayı: XXXII, Ankara 1992, s. 90-91; Henry Corbin, (çev. Sabri Hizmetli), "Şiîlikte Velayet Kavramı", AUİFD, sayı: XXVI, Ankara 1983, s. 717.

⁹⁵ el-Eş'arî, **İlk Dönem İslam Mezhepleri**, s. 65.

⁹⁶ Şehristânî, **Milel ve Nihal**, s. 135.

⁹⁷ Kummî-Nevbahtî, **Şiî Fırkalar**, s. 51, 87.

⁹⁸ Şeyh Müfid, **Evâilü'l-Makâlât fi'l-Mezâhibi'l-Muhtârât**, (Nşr.; M. Muhakkık), Tahran 1993, s. 1-2.

Şîî kaynaklardan edinilen bilgiye göre Şia'nın tanımı özetle; Hz. Ali'ye taraftar olanların, Hz. Ali'nin bizzat Hz. Peygamber tarafından imamlık ve halîfeliğe tayin olunduğunu bu sebeple de halîfeliğin onun ve ehl-i beytin hakkı olduğunu ileri sürenlerin, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den sonra en üstün insan olduğuna inanan kimselerin, Hz. Ali'den sonra imâmet makamında bulunacak olanların mutlaka onun soyundan açık veya gizli bir nas ile tayin ve vasiyet olunması gerektiğini kabul edenlerin, imamların büyük ve küçük günahlardan korunmuş olduğunu ve özel bir bilgiyle donatılmış olduklarını söyleyenlerin oluşturduğu topluluklara verilen isimdir.⁹⁹

İbn Hazm'ın Şia ve Şîîlikle ilgili tanımlaması da Hz. Ali ve onun imâmeti eksenli bir tanımlamadır. Nitekim onun tanımına göre, bir kimsenin Şîî sayılabilmesi için Hz. Ali ve evladının imâmetine dair birtakım şartlar söz konusudur. Bu konuda İbn Hazm şöyle söylemiştir:

“Bir kimse Hz. Ali'nin (r.a.) Allah Resulü'den (s.a.) sonra insanların en faziletlisi olduğu ve imâmete en layık kişinin o ve ondan sonra evlatları olduğu meselesinde Şia'ya muvafık görüş belirtirse o kişi Şîî'dir. O kişi bu hususlar dışında müslümanların ihtilaf ettikleri meselelerde Şîîlere muhalefet etmiş olsa bile Şîî'dir. Eğer zikretmiş olduğumuz hususlarda (yani Ali'nin imâmeti konusunda) onlara muhalefet ederse Şîî değildir.”¹⁰⁰

Görüldüğü üzere İbn Hazm'a göre, bir kimsenin Şîî olup olmadığını belirleyen en temel husus, imâmeti en çok hak eden kişinin Hz. Ali olduğunu kabul etmektir. İbn Hazm, Şia mezhebinin en temel ve mümeyyiz görüşünün, imâmet ve imâmet meselesiyle yakından ilişkili olan Hz. Peygamber'in ashabının faziletteki dereceleri konusunda olduğunu belirtmiştir. O, bütün Şîî fırkalarının bu iki konuda hemfikir olduğunu ancak bunların dışındaki konularda kendi aralarında ihtilaf etmiş olduklarını ifade etmiştir.¹⁰¹ İbn Hazm'ın imâmet ve ashabın fazileti konusundaki

⁹⁹ Ayşe Tunç, “**Hilafet ve Şia Üzerine Bir İnceleme**”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2014.

¹⁰⁰ İbn Hazm, **el-Fasl**, II, 14-15; Ayrıca karşılaştırmak için bkz. el-Eş'arî, **İlk Dönem İslam Mezhepleri**, s. 65; Şehristânî, **Milel ve Nihal**, s. 135.

¹⁰¹ İbn Hazm, **a.g.e.**, II, 14-15. Ayrıca bk. Israel Friedlaender, **The Heterodoxies of the Shiites in the Presentation of Ibn Hazm**, s. 1-28.

görüşlerine ve bu konuda Şia'ya getirdiği eleştirilerine ileriki bölümlerimizde geniş olarak yer vereceğiz.

İbn Hazm, imâmetin Hz. Ali evladına ait olduğunu savunanların da kendi içerisinde iki gruba ayrıldığını belirtmiştir. Bunlardan bir grup, Hz. Peygamber'in kendisinden sonra halîfe olarak Ali b. Ebû Talib'in ismini açıkladığını savunmuştur. Onlara göre sahâbe, Hz. Peygamber'in bu açıklamasının gizlenmesi ve Hz. Ali'ye haksızlık edilmesi konusunda birleşmiştir. İşte bunlar “Rafizîler” olarak bilinmektedir. İkinci gruba göre ise, “Hz. Peygamber imâmet konusunda bir nas bırakmamıştır. Ancak Hz. Peygamber'den sonra insanların en faziletlisi/üstünü ve bu işe en layık olanı Ali b. Ebi Talib'tir.” görüşünü savunmuşlardır. Bu görüşü savunanlar da İslam Mezhepleri Tarihinde Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebi Talib'e nispet edilen “Zeydiyye” fırkası mensuplarıdır.¹⁰²

İbn Hazm, bu iki Şîî fırka ile daha sonra ortaya çıkan diğer Şîî fırkalarının imâmet görüşünü ele almış ve çeşitli açılardan tenkit etmiştir. Biz de bu Şîî fırkaların imâmet meselesiyle ilgili görüşlerini, İbn Hazm'ın nasıl ele aldığına bakalım.

1.5.1. Zeydiyye'nin İmâmet Görüşü

İmâmet konusunda Ehl-i Sünnet'e en yakın görüşlere sahip olan Şîî fırkası hiç şüphesiz Zeydiyye fırkasıdır.¹⁰³ İbn Hazm'ın imâmet konusundaki görüşlerini ele aldığı ilk Şîî fırka da yine Zeydiyye'dir. O, Zeydiyye'nin imâmet konusunda çeşitli fırkalara bölündüğünü belirtmiş ve bu fırkaların bazılarının görüşlerinden bahsetmiştir. Onun zikrettiği Zeydiyye gruplarının ilki, Cârûdiyye fırkasıdır ki onlar, sahâbenin Hz. Ali'ye imâmet konusunda zulmettiğini iddia ederek Hz. Ali'ye muhalefet eden bütün sahâbeyi tekfir etmişlerdir. Konulara problem odaklı yaklaşım metoduna sahip olan İbn Hazm'ın üzerinde daha fazla durduğu Zeydiyye fırkası da Ehl-i sünnet'e en uzak olan bu gruptur. Zeydiyye'nin Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'ye yakın olan genel kitlesi ise, sahâbenin Hz. Ali'ye zulmetmediği ancak Hz. Ali'nin

¹⁰² İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 168-169; a.mlf., **el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm**, Kâhire 1404, VII, s. 426; Şaban Öz, “**Hilâfette Nas Teorisi**”, KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: XIV, 2009, s. 67-121.

¹⁰³ Zeydiyye fırkasının imâmet konusundaki görüşleri için bkz. Muhammed Ebû Zehra, **İmam Zeyd**, (çev. Ahmet Karababa, Salih Parlak), Şafak yay., İstanbul 1993, s. 143 vd.; Metin Bozan, **İmamiyye'nin İmamiyyet Nazariyyesinin Teşekkül Süreci**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.

kendi rızasıyla hakkını Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e bıraktığı ve bu iki halîfenin hidayet üzerine olduğu görüşüne sahiptirler. Ayrıca bu fırka Hz. Osman hakkında tevakkuf etmiştir. Onlardan bir kısmı ise Hz. Osman'ı dost kabul etmiştir.¹⁰⁴

İbn Hazm'ın ifade ettiğine göre, Zeydîlerin tamamı imâmetin Ali b. Ebû Talib'in evladına ait olduğu konusunda ittifak ederler. Yine Zeydîlerin tamamına göre, Ali oğullarından kitaba ve sünnete davet ederek ortaya çıkan kimsenin yanında kılıç tutmak vaciptir.¹⁰⁵

1.5.2. Rafizîlerin İmâmet Görüşü

Rafizîlerin imâmet inancı, Şia mezhebinin genelinin görüşüdür. Onlara göre imâmet, nas ile tayin edilmiş olup Hz. Ali evladından başkasına asla geçemez.¹⁰⁶ İbn Hazm, Rafizîlerin imâmetin nas ile sadece Hz. Ali'ye, sonra Hz. Hasan'a sonra da Hz. Hüseyin'e ait olduğunu savunduklarını belirtmiştir. Onlar, hem Hz. Peygamber'den gelen bir hadisi, hem de "akraba olanlar Allah'ın kitabına göre birbirine müminler ve muhacirlerden daha yakındırlar."¹⁰⁷ ayetini kendilerine kaynak göstererek imâmetin Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den sonra Ali b. Hüseyin'de olduğunu söylemişlerdir. Yine onlara göre, imâmete Hüseyin evladı Hasan evladından daha layıktır. İbn Hazm'ın isimlerini zikrettiği Rafizî kelimcilerinin tamamına göre, Ali b. Hüseyin'den sonra, Muhammed b. Ali b. Hüseyin sonra da Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin imâmete layık olan kişilerdir.¹⁰⁸

İbn Hazm, bu görüşlere sahip olan Rafizî kelimcilerinin ve İmam Ca'fer b. Muhammed'in ölümünden sonra Rafizîlerin farklı fırkalara ayrıldığını belirtmiştir. Bunlardan bir grup, Ca'fer Sadık'ın ölümünden sonra oğlu İsmail'in imâmetini, az sayıdaki bir grup da İsmail'in oğlu Muhammed'in imâmetini savunmuştur. Başka bir grup ise, Ca'fer Sadık'ın ölmediğini ve imâmetinin devam ettiğini iddia etmiştir. İbn

¹⁰⁴ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 168-169.

¹⁰⁵ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 168-169; Ayrıca bkz. Israel Friedlaender, **The Heterodoxies of the Shiites in the Presentation of Ibn Hazm**, s. 22 vd.

¹⁰⁶ Rafizî fırkalarının imâmet konusundaki görüşleri için bkz. Şeyh Sadûk Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali İbn Bâbeveyh el-Kummî, **Risâletü'l- İ'tikâdâtü'l İmamiyye (Şî-İmâmiyye'nin İnanç Esasları)**, (Önsöz ve notlarla çev. Ethem Ruhi Fırlı), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1978; Metin Bozan, **İmamiyye'nin İmamiyyet Nazariyyesinin Teşekkül Süreci**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.

¹⁰⁷ Enfal 8/75.

¹⁰⁸ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 170-171.

Hazm, bu farklı görüşlere rağmen, Rafizîlerin genelinin Ca'fer'in ölümünden sonra yedinci imam olarak Musa b. Ca'fer'i (Musa Kâzım), sekizinci imam olarak Ali b. Musa'yı (Ali Rıza), dokuzuncu imam olarak Muhammed b. Ali b. Musa'yı (Muhammed Tâkî), onuncu imam olarak Ali b. Muhammed b. Ali b. Musa'yı (Ali Nâkî) ve on birinci imam olarak ise Hasan b. Ali'nin (Hasan el-Askerî) imâmetini iddia ettiklerini belirtmiştir. Sonra Hasan el-Askerî ardında bir çocuk bırakmadan ölünce Rafizîler, imâmetle ilgili farklı iddiaları sebebiyle tekrar çeşitli fırkalara bölünmüştür.¹⁰⁹

Rafizîlerin çoğunluğu, on birinci imam Hasan el-Askerî'nin Sakîl adındaki (başka görüşlere göre Nercis ya da Suzan adındaki) cariyesinden dünya gelen bir oğlunun olduğunu ve annesinin onu gizlediğini söyler. Öyle ki İbn Hazm, bu cariyenin efendisi olan Hasan el-Askerî'nin ölümünden sonra hamile olduğunu iddia ettiğini ve hatta bu iddiadan dolayı Hasan'ın mirasının yedi sene bekletildiğini ifade etmiştir. Rafizîler arasında, bu cariyeye ve onun iddiasıyla ilgili tartışmalar sonraları daha da artmış olup daha sonra onun hamileliği de asılsız çıkmıştır. Ancak yine de Rafizîler, sapkın bir şekilde yüz seksen yıldan beri (İbn Hazm'ın bu ifadeyi kullandığı o güne kadar) gaybetteki imamlarının dönmesini beklemektedirler.¹¹⁰

İbn Hazm'ın bildirdiğine göre, gaybet görüşünü savunanlar arasında unutulup gitmiş bir grubun liderleri olan el-Muhtar b. Ebû Ubeyd ve Keysân b. Ebû Amre, imâmetin Hz. Hüseyin'den sonra kardeşi Muhammed ibnü'l-Hanefiyye'ye geçtiğini iddia etmişlerdir. Bu fırkanın mensupları, Muhammed ibnü'l-Hanefiyye'nin Radva dağında diri olduğunu iddia ediyorlardı. İbn Hazm, bu görüşleri savunan kimselerin sayfalara sığmayacak kadar çok yalan yanlış şeyler uydurduklarını belirtmiştir.¹¹¹

1.6. Şîî Fırkaların İmâmet Konusundaki İddialarına İbn Hazm'ın Bakışı

İbn Hazm, Şîî fırkaların imâmet meselesiyle ilgili öne sürdükleri görüşlere karşı çıkmıştır. Onların, uydurulmuş yalan hadisleri kendilerine delil olarak

¹⁰⁹ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 170-171. Ayrıca Şia'nın Ca'fer es-Sâdık'ın ölümünden sonra imâmet sebebiyle bölünmeleri konusunda bkz. Mehmet Ali Büyükkara, **Ehl-i Beyt ve Ehl-i Devlet**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yay., İstanbul 2010, s. 65-69, 118 vd.

¹¹⁰ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 170-173.

¹¹¹ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 172-173.

getirdiklerini ancak onların bu iddialarının tamamının dini ve hayası olmayan kimselerin ortaya koyacağı türden deliller olduğunu belirtmiştir. İbn Hazm, karşıt görüşlü kişilerin birbirlerine ancak birbirlerinin kabul edeceği rivayetleri delil gösterebileceğini ileri sürmüştür.¹¹²

Müellif, sıhhati konusunda Şîîlerle mutabık olduğu fakat onların manasını saptırdıkları bazı hadislerden bahsetmiştir. Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye "Senin bana göre konumun Harun'un Musa'ya göre konumu gibidir. Fakat benden sonra nebi yoktur." şeklindeki sözü bunlardandır. İbn Hazm, bu rivayeti değerlendirmeye tabi tutarak bu hadis ile Hz. Ali'nin diğer sahâbe üzerinde bir fazileti olduğu ya da onun Hz. Peygamber'den sonra imâmete en layık kişi olduğu anlamının çıkarılamayacağını söylemiştir. Bu hadisin, Hz. Peygamber'in Tebük savaşında Hz. Ali'yi Medine'de kendi yerine vekil bırakırken münafıkların "Peygamber Ali'yi küçümsedi, onu geride bıraktı." gibi sözlerinden dolayı söylendiğini ifade etmiştir. Hz. Musa'nın Hz. Harun'u seçerek kendi yerine bıraktığı gibi Hz. Peygamber sefere çıktığında kendi yerine Hz. Ali'yi ve başka sahâbeleri vekil olarak bırakmıştır. Dolayısıyla vekil bırakma durumu, Hz. Ali'nin bir başkasına üstün olmasını ya da imâmete en layık olmasını gerektirmeyen bir durumdur. Ayrıca Hz. Musa'dan sonra İsrailoğullarının yönetimini vekil olarak bıraktığı Hz. Harun değil, Yuşa b. Nun üstlenmiştir. İbn Hazm, Hz. Musa'ya yolculuklarında arkadaşlık yapan Yûşa b. Nûn'u, hicrette Hz. Peygamber'e yol ve mağara arkadaşlığı yapan Hz. Ebû Bekir'e benzetmiştir.¹¹³

Ayrıca İbn Hazm, İmamiyye'nin delil olarak öne sürdüğü diğer dayanaklarına da değinerek bunların tamamen heva ve heves kaynaklı, akıldan uzak görüşler olduğunu ifade eder. Onların, "Masum bir imam olması gerekir. Şeriata dair ilmin tamamı ondadır. Dinî hükümlerde ve ibadetlerde insanların kesin bilgiye ulaşabilmeleri için, ona müracaat etmeliler." şeklindeki görüşleri İbn Hazm'a göre İslam'ın temel kaynaklarına dayandırılmaz. Ona göre, böyle birine muhakkak ki ihtiyaç vardır. Ancak o kişi, bütün delilleri ile ortadadır ki Muhammed b. Abdullah b. Abdulmuttalib'tir. O, dinimizi açıklamak üzere Allah'ın bize gönderdiği elçisidir.

¹¹² İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 172-173.

¹¹³ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 174-175.

Onun sözleri, vaatleri, Allah'ın kalamından tebliğ ettiği her şey masum/korunmuş birer delildir. O, huzurunda olan ve olmayanlara, vefatından kıyamete kadar gelecek olan bütün insanlara ve cinlere bunları tebliğ etmiştir.¹¹⁴

İbn Hazm, “Rabbinizden size indirilene uyun. Onun dışında başka dostlara tabi olmayın.”¹¹⁵ anlamındaki ayetin kendi görüşüne delil olduğunu ve bu ayete göre Hz. Peygamber'den başkasına tabi olmanın bâtıl olduğunu savunmuştur. İbn Hazm, Allah katından bize getirdiği Kur'an'ın hükümlerini tebliğ etmesi ve bunların uygulanması için Hz. Peygamber'in imâmetine ihtiyaç olduğunu söylemiştir. Ona göre, tarihi vakıalar da bunu doğrulamaktadır. Nitekim Hz. Ali, tahkim olayında Kur'an'ın hakemliğine davet edildiği zaman, bunu onaylayarak Kur'an'la hükmetmenin hak olduğunu bildirmiştir. Hz. Ali'nin bu tutumunu kendisine delil alan İbn Hazm, bu konuda şöyle söylemiştir:

“Eğer Ali bu konuda isabet etmiş ise işte bu bizim görüşümüzdür. Eğer Ali, bâtıl ve geçersiz olan bir davete icabet etmiş ise, bu da Ali'nin vasfı değildir. Şayet imamın huzurunda Kur'an'ın hakemliği câiz olmasa idi, bu durumda Ali'nin ya da imamın “Ben Allah Elçisinin bildirdiği bir imam olduğum halde sizler nasıl olur da (benim huzurunda) Kur'an'ın hakemliğini talep edersiniz?” şeklinde demesi gerekirdi.”¹¹⁶

İbn Hazm'a göre, şayet Şiîler tarafından, “Resûlullah vefat ettikten sonra dini anlatacak bir imama muhakkak ihtiyaç vardı.” denilecek olursa, bu mesnetsiz ve sağlam delili olmayan boş bir iddidir. İnsanlar Resûlullah'ın dini açıklamasına her zaman ve mekânda ihtiyaç duyacaklardır. Hz. Peygamber dine dair herhangi bir hususun açıklamasını yapmadığında, bu durum onun şahsından kaynaklanmamaktadır. Allah Resûlü yeryüzünde bulunan herkese ebedi ve baki olan bir kelim tebliğ etmiştir. Yeryüzünde herkesin imamı görmesi veya bilmesinin mümkün olmaması kaçınılmaz bir durumdur. Ancak tebliğin yapılması gerekli ve zorunludur. İmamın tebliği gerekli bir durum ise Allah Resûlü'nün tebliğine uymak

¹¹⁴ İbn Hazm, **el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkam**, VII, s. 423 vd.; a.mlf., **el-Fasl**, III, s. 176-177.

¹¹⁵ Araf 7/3.

¹¹⁶ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 176-177.

başkalarının tebliğine uymaktan daha evlâdır, diyen İbn Hazm, onların bu durumu kabul etmekten başka çareleri olmadığını söylemiştir.¹¹⁷

İbn Hazm, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den sonra Rafizîlerin imam/halife kabul ettiği kimselerin kendi hane ve çevreleri dışında bir köye bile hükmetmediklerini dolayısıyla hiçbir kimseye hükmedemeyen böyle bir imâmete niçin ihtiyaç olacağını sorgular. İbn Hazm'ın ifade ettiğine göre onlar, hayalî anka kuşu misali hiç yaratılmamış olan kayıp bir imamın varlığına inanıyorlar. Bu onların rezil, ahlaksız ve yalancı kimseler olduğunun göstergesidir.¹¹⁸

Rafizîler tarafından dayanağı olmadan üretilen “imamın masumiyeti” konusunda da eleştiride bulunan İbn Hazm, imamın masum oluşu ancak ondan zuhur edecek açık bir mucizeyle ya da Hz. Peygamber'den o imamların ismi ve nesebinin de açıklandığı bir nas ile bilinebileceğini söylemiştir. Halbuki muteber kaynaklarda böyle bir bilgiyi bulmak mümkün değildir. Bu ancak her isteyenin kendisi ya da başkası hakkında uydurabileceği bir yalandır. Nitekim bu şekildeki iddialarından dolayı Şia içindeki fırkalaşmanın sonu gelmemiştir.¹¹⁹ İbn Hazm'a göre, her akliselim sahibi kişi çocukların akıl seviyesinin bile yeteceği böyle rezil, aptal ve ahmakça bir cehalete inanmaktan uzak durması gerekmektedir.¹²⁰

Hz. Ali'nin ilk imam olması iddialarına dair İbn Hazm'ın Şia'ya karşı kullandığı bir başka delil ise tarihi vakıalardır. İbn Hazm, Hz. Peygamber vefat ettiğinde uzak bölgelerde olanlar hariç sahâbenin hiçbirisinin, Hz. Ali'nin imâmetine dair Hz. Peygamber'den herhangi bir açıklamayı zikretmediklerini söyler. Hatta Hz. Ali'nin kendisi de ne o zaman ne de daha sonra hiçbir şekilde böyle bir iddiada bulunmamıştır. Ayrıca söz konusu zaman zarfında Hz. Ali hakkında bunu iddia eden kimse de olmamıştır. İbn Hazm, mantıksal bir çıkarımda bulunarak; düşünceleri, niyetleri ve nesepleri farklı olan yirmi binden fazla insanın Hz. Ali'nin imâmetini gizlemesinin ve bunda ittifak etmesinin asla mümkün olmadığını söyler.¹²¹ Bu

¹¹⁷ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, 178-179.

¹¹⁸ a.y.

¹¹⁹ Şehristânî de Şia'nın her ölen imamın arkasından benzer bir iddia ile fırkalara ayrıldığını belirtmiştir. (**Milel ve Nihal**, s. 33-43),

¹²⁰ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, 178-179.

¹²¹ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, 180-181.

durumda Hz. Ali ve ona destek veren kişiler ile ilgili Şia'nın iddia ettiği takiyye ve kitmân konusu akla gelmektedir. Müellifimiz de bu konuya değinmiştir.

1.6.1. Şia'nın Takiyye ve Kitman Görüşlerine Eleştiri

Sözlükte “bir kimseyi tehlikeden korumak, kendini korumak, sakınmak” gibi anlamlara gelen takiyye kavramı, kişinin canına veya malına yönelik bir tehlike karşısında inancını gizleyip gerektiğinde aksini söylemesi anlamındaki bir terimdir. Takiyye, hemen hemen bütün Şîî fırkalarınca uygulanan bir inanç esası ve mezhep prensibidir. Şia mezhebinde takiyye inancı ilk dönemlerden itibaren başlamıştır. Şia'nın iddiasına göre Hz. Peygamber'in vefatından sonra ilk üç halîfenin hilâfetleri döneminde Hz. Ali'nin sükût etmesi bir takiyyedir. Aynı şekilde Hz. Hasan'ın Muaviye ile anlaşmasını ve Zeynelâbidîn, Muhammed el-Bâkır ve Ca'fer Sadık'ın mevcut idareye isyan edilmesini caiz görmemelerini de Şîî fırkalar takiyye inancının bir gereği olarak görmüşlerdir.¹²²

İbn Hazm Şia'nın takiyye konusundaki görüşlerine ve bilhassa Hz. Ali'nin takiyye yaptığına dair iddialarına sert bir şekilde karşı çıkmış ve onların iddialarına akli deliller ile tek tek cevap vermiştir. İbn Hazm, Hz. Ali'nin altı ay boyunca Hz. Ebû Bekir'e biat etmemesini ve sonrasında Hz. Ebû Bekir'in herhangi bir zorlaması olmaksızın Hz. Ali'nin gelip biat etmesini de kendi görüşlerine bir delil olarak ortaya koymuştur. İbn Hazm Rafizîlere, “Nasıl olur da Hz. Ali, Allah Resûlü'nün sözünü inkâr ederek kafir veya fâsık olan birisine itaat eder, emirlik konusunda ona yardımcı olur, onun meclisinde bulunur ve ölünceye kadar da onun valisi olabilir.” şeklinde sorular sorar. Hatta sonrasında onun, bir an bile tereddüt etmeksizin Hz. Ömer'e biat ettiğini, emirlik konusunda ona yardımcı ve dost olduğunu, Hz. Fatıma'dan olan kızını Hz. Ömer'le evlendirdiğini ve altı kişilik şûra grubuna dahil olduğunu hatırlatır. Hz. Ali'nin bütün bunları nasıl yaptığını, sapkın ve küfre düşmüş bir fırkaya iştirak ederek ümmeti aldattığını düşünenin nasıl mümkün olabileceğini sormuştur. Bu sorulara açıklama yapmakta zorlanan Şîî fırkalarından birisi olan Kâmilîyye fırkasının Hz. Ali'yi tekfir etmeye götürdüğünü belirtmiştir. Çünkü Ebû

¹²² Mustafa Öz, “Takiyye”, **DİA**, XXXIX, 453-454. Ayrıca bkz. İbn Bâbeveyh el-Kummî, **Risâletü'l- İ'tikâdi'l İmamîyye**, s. 127-129; Mehmet Dalkılıç, **Şia, Havaric ve Ehl-i Sünnet'e Göre Takiyye**, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1991.

Kâmil'in iddiasına göre Hz. Ali, küfürleri konusunda kâfirlere yardım etmiş, dini ve dinin olmazsa olmazlarını gizleme (kitman) konusunda onlara destek vermiştir.¹²³

Hz. Ali'nin ölüm korkusuyla kendisi hakkındaki bir nassı gizlemesini düşünmek, İbn Hazm'a göre mümkün değildir. Çünkü tüm tarihî vakıalar şahittir ki o, aslan gibi cesurdur. Nitekim Hz. Peygamber'in önünde defalarca ölümüne atlamışken, Cemel ve Sıffin'de onu ölümden korkacak hale getiren bir neden bulmak mümkün değildir. Yine Hz. Peygamber'in vefatından Hz. Osman'ın ölümüne kadar olan sürede Hz. Ali'nin hak sahibi olduğu şeyden yani imâmetten onu alıkoyan şey nedir? Bu zaman zarfında Hz. Ali'nin hakkını gasp etme ve gizlemek üzere insanların basireti bağlanmışken daha sonra Hz. Ali kendi imâmetine çağırdığında Hz. Ali'ye yardım etme hususunda insanların basiretini açan şey nedir? Zira Hz. Ali ile birlikte Müslümanlardan büyük bir topluluk harekete geçmiş ve kanlarını onun uğrunda akıtmışlardır. Onlar bu dönemde Hz. Ali'yi yönetimin sahibi olarak görmüşler ve Hz. Ali'nin, muhaliflerine nazaran hakka daha layık olduğunu düşünmüşlerdir.¹²⁴

İbn Hazm, Hz. Ömer öldükten sonra Müslümanlar üç gün lidersiz kalmasına rağmen Hz. Ali ve sahâbenin konuşmadığını ve Şia'nın iddia ettiği nasları açıklamadıklarını hatırlatır. Bütün iddialar içerisinde en uygun olanının Hz. Ali'nin, Hz. Ebû Bekir'e biatını altı ay geciktirmesidir. Hz. Ebû Bekir ondan biat etmesini istememiş ve onu zorlamamış olduğu halde Hz. Ali kendi isteğiyle biat etmiştir. Şayet hakikati görmemiş olsaydı biat etmek yerine kendi hakkını talep ederdi.¹²⁵

İbn Hazm, Hz. Ali'nin imâmetinin öncelikli olduğuna dair Rafizîlerin ileri sürdükleri görüşleri tutarsız bulmuştur. Onlar, "Ali, altı ay sonra bâtıla dönmeyi uygun gördü."¹²⁶ şeklindeki bir bilginin gerçeği yansıtmadığını düşünmüş ve Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e ettiği biatı, takiyye kavramı ile açıklamışlardır. İbn Hazm, Hz. Ali'nin asla takiyye yapmadığını, üstelik yönetimi devraldığında kendinden önceki

¹²³ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 180-181.

¹²⁴ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 182-183.

¹²⁵ a.y.

¹²⁶ Hz. Ali'nin Hz. Ebûbekir'e altı ay sonra biat etmesi hususundaki farklı değerlendirmeler için bkz. Muhammed b. Tavî et-Tancî, "**İslam'da Hilâfet ve Mezheplerin Doğuşu**", (çev. Ethem Ruhi Fığlalı), e-Makâlât Mezhep Araştırmaları, 2011, c. IV, sayı:1, s. 468-473.

halifelerin aldığı kararların hiçbirini değiştirmedığını ve onların anlaşmalarının hiçbirini iptal etmediğini belirtmiştir. Şayet Rafızîlerin iddia ettiği gibi Hz. Ali, önceki halifelerin imâmetini bâtl görmüş olsaydı, halife olduğunda takiyye şartları kendisinden kalkmış olduğu için önceki halifelerin bütün kararlarını iptal etmesi gerekirdi. Fakat tarihin verileri bize Hz. Ali'nin böyle bir tutum içerisine girmediğini göstermektedir.¹²⁷

Rafızîlerin iddialarını tarihi olaylara değinerek eleştiren İbn Hazm, Ensar'ın Hz. Ebû Bekir'e ilk biat ettikleri Sakîfe gününü örnek göstermiştir. Ensar başta Hz. Ebû Bekir'in imâmetini kabul etmemiş ve insanları Sa'd b. Ubâde'ye biat etmeye çağırıştır. Muhacirler de Ensar'ı ona biata çağırışlardı. Bu esnada Hz. Ali ve yanındaki Zübeyr b. Avvam iki taraftan birini tercih etmemiş ve evinde tarafsız beklemeyi uygun görmüştür. Zübeyr'in hakikati görüp Hz. Ebû Bekir'e biat etmesinden sonra Hz. Ali hiçbir zorlama ve baskı görmeksizin altı ay biat etmemiş bir şekilde kalmıştır.¹²⁸ İbn Hazm, Ensar'ın tamamının ilk görüşlerinden vaz geçerek Hz. Ebû Bekir'e biat etmesinin ya mağlubiyetlerinden dolayı ya da Hz. Ebû Bekir'in haklılığını anlamış olduklarından dolayı olabileceğini söylemiştir. O tarihi vakıalara bakıldığında ve Ensarın güçlü, kalabalık, cesur ve askeri başarılar elde etmiş bir topluluk olduğu düşünülünce bu seçeneklerden ikincisinin daha uygun olduğunu belirtmiştir. Ensar, tartışmaksızın, tereddüt etmeksizin ve zaman kaybetmeksizin Hz. Ebû Bekir'e biat etmişlerdir. Onlar, bunu korktukları için ya da kendilerine vaad edilen bir mal ya da makam için değil; hakkın kendilerinde olmadığını ve amcaoğullarına biat etmelerinin bir aşırılık olduğunu anladıkları için yapmışlardır. Ensar, imâmet görevini aşireti, malı, koruyucusu, sarayı, köleleri, kapısında bekçileri olmayan birine yani Hz. Ebû Bekir'e teslim etmiştir. Durum böyle iken cesarete eş olmayan, Haşim oğulları ve Muttalib oğulları arkasında olan Hz. Ali de Hz. Ebû Bekir'in haklı olduğunu, ona muhalefet edenin de bâtl üzere olduğunu bildirmiş ve Ensar'ın boyun eğdiği gibi o da hakka boyun eğmiştir.¹²⁹

¹²⁷ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 182-183.

¹²⁸ Eş'arî, Hz. Peygamber'den sonra Müslümanlar arasında ortaya çıkan ilk ihtilaf olduğunu söylediği bu olayı uzun uzun anlatmıştır. Bkz. el-Eş'arî, **İlk Dönem İslam Mezhepleri**, s. 27-29; Ayrıca bkz. Muhammed b. Tavî et-Tancî, "**İslam'da Hilâfet ve Mezheplerin Doğuşu**", s. 468.

¹²⁹ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 184-187; a.mlf., **el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm**, VII, s. 428.

İbn Hazm, Ensar'ın da Hz. Ali'nin de Hz. Ebû Bekir'e biatlarının kendi içtihatlarından dolayı değil, Hz. Peygamber'den gelen sahih bir rivayet sebebiyle olduğunu söylemiştir. Ona göre, Ensar'ın tamamını, Hz. Ali'nin imâmetine dair iddia edilen nassı gizlemeye iten geçerli ve mantıklı bir sebep bulmak mümkün değildir. Bütün sahâbeyi zulümde ve Hz. Ali'nin hakkını gasp etme konusunda birleştirecek bir neden bulunmamaktadır. Rafizîlerin iddia ettiği gibi sahâbenin tamamının Hz. Ali'nin imâmetine dair nassı unutmuş olma ihtimalleri de yoktur. Şayet böyle bir durum olmuş olsa bile akla şöyle bir soru gelmektedir: Sahâbenin tamamı bu nassı unutmak, gizlemek veya inkâr etmek hususunda birleşmiş olsalar bile Rafizîler bu bilgilere nasıl ulaşmış olabilirler, onlara bu bilgileri kim bildirmiş olabilir? İbn Hazm'a göre, Rafizîlerin tüm bu sözleri, saçma ve muhal iddialardan ibarettir.¹³⁰

Hz. Ali'nin imâmeti ile ilgili bir başka muhtemel iddiaya cevap veren İbn Hazm, tarihî verilerden yola çıkarak ayrıntılı bilgiler vermiştir. Şayet Rafizîler, “Hz. Ali, Hz. Peygamber zamanındaki savaşlarda sahâbenin akrabalarından bir kısmını öldürdüğü için bu sahâbede Hz. Ali'ye karşı bir kin ve düşmanlık oluşmuş ve bu nedenle sahâbe ondan uzaklaşmıştır.” diyecek olurlarsa, bu sözlerinin ancak yalan ve zayıf bir çarpıtma olacağını söylemiştir. İbn Hazm, onun öldürdüğü kişilerin tüm sahâbeyi kendisine düşman yapacak kadar çok olmadığını, öldürdüğü kişiler ve kabileleriyle ilgili detaylı bilgi vererek paylaşmıştır. Ayrıca Hz. Ali, Ensar'dan kimseyi öldürmemiş, onların düşmanlığını kazanacak bir şey de yapmamıştır. Bununla birlikte, müşriklerle mücadele ve İslam'ın onlara ilanı konusunda Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in de önemli rolleri vardır. Ancak bu durum insanların onlara biat etmesini engelleyecek bir sebep olmamıştır. Dolayısıyla İbn Hazm, “bütün sahâbe Ali'ye düşmandı, onun için seçilmedi” gibi bir yaklaşımı tarihi verilerin asla desteklemediğini ifade etmiştir.¹³¹

İbn Hazm'a göre, Hz. Osman'ın ölümünden sonra Hz. Ali'nin kendisine biat etmeleri için davet ettiğinde Ensar ve Muhacir'in tamamının buna hemen icabet etmeleri, Rafizîlerin iddialarının yalan olduğunun delillerindendir. Ayrıca kaynaklarda insanlardan hiçbirisinin, önceki halifelere biat etmelerinden dolayı Hz.

¹³⁰ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 186-187.

¹³¹ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 189-190. Ayrıca bkz. Ahmet Akbulut, **Sahabe Döneminde İktidar Kavgası**, Otto yay., Ankara 2001.

Ali'den özür dilediğine ya da onun nas ile tayin edilen imâmetini inkâr ettiklerinden dolayı tövbe ettiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bnnunla birlikte Hz. Ali hakkında unuttuğum bir nassı hatırladım diyen birisi de olmamıştır.¹³²

Rafizîlerin Hz. Ali ile ilgili iddialarının geçersizliğini ele alan İbn Hazm, Hz. Ömer'in vefatından önce yerine geçecek halîfeyi seçmeleri için kurduğu altı kişilik heyette Hz. Ali'nin de bulunmasını değerlendirmiştir. İbn Hazm, söz konusu bu heyetin istişarelerini yürüttüğü üç gün içerisinde, Hz. Ali'nin korkacağı ne bir sultan ne de bir ordu olmasına rağmen, Hz. Ali'nin herhangi bir hak talebiyle ortaya çıkmadığından bahsetmektedir. Şayet Hz. Peygamber'den onun imâmetine ya da diğer sahâbeden üstün olan bir faziletine dair açıklama olsaydı onun zulmün kaldırılması yönünde muhakkak açıklama yapması gerektiğini, ancak Hz. Ali'nin böyle bir hak talebi ve itirazla öne çıkmadığını ifade etmiştir.¹³³

İbn Hazm, Haşimoğulları arasından herkesin saygı duyduğu amcası Abbas da dahil olmak üzere hiç kimsenin Hz. Ali'nin imâmeti hususunda böyle bir iddia ile ortaya çıkmamasını da bu konuda delil olarak göstermiştir.¹³⁴ Haşim oğulları arasından Allah'tan korkan, dindar bir kimse yok muydu ki Hz. Ali'nin imâmetine dair nassı gizlemiştir. Hatta sadece onların içerisinde değil tüm Muhacir ve Ensar arasında kölelik ve boyun eğmenin sona erdiğini söyleyip Hz. Ali'nin nas ile imâmetine biatın zorunlu olduğunu söyleyecek bir kimse çıkmamıştır. Yoksa ümmetin tamamının Hz. Ali'nin hakkını savunmama ve ona zulmetme konusunda birlikte bir karar almış olmaları mümkün müdür? Akıl sahibi bir kişi, söz konusu iddiaları doğrulayacak o döneme ait tek bir söz ya da davranış bulamayacağını bilir. İbn Hazm'a göre, bu iddiayı aklın verileri çerçevesinde izah etmek mümkün görülmemektedir.¹³⁵

Müellifimiz, madem insanların tamamının Hz. Ali'ye karşı böyle bir kin ve nefretleri vardı, onları Ali'yi öldürmekten alıkoyan şey nedir? Onu öldürüp rahatlayabilirlerdi. Oysa hiç kimse ona karşı saygıda bir kusur etmemiş ve onu şûra

¹³² İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 194-195.

¹³³ a.y.; a.mlf., **el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm**, VII, s. 429.

¹³⁴ Hz. Abbas'ın halîfe seçimindeki girişimleri hususunda bkz. İbn Kuteybe, **Kitâbu'l-İmâme ve's-Siyâse**, nşr. Tahâ Muhammed el-Zeynî, Kahire 1967, I, s. 8 vd.

¹³⁵ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 196-197.

heyetine dahil etmişlerdi, demiştir. İbn Hazm ayrıca, Şîî bir kelamcı olan Hişam b. Hakem'in "Birbirleriyle savaşıyor ve birbirlerini öldüren sahâbeler hakkında, Ali'nin nas ile tayinini gizlemedikleri hususunda nasıl hüsnü zan gösterilebilir." sözünün kendisi aleyhinde bir delil olduğunu belirtmiştir. Şöyle ki, Hz. Ali insanlar fırkalara ayrıldığı zaman onlarla savaşanların ilkidir. Ve onlardan her bir kimse, hak olduğunu düşündükleri şey için savaşmıştır. Muhalef olarak kalıp sabretmektense, bu uğurda ölmeye razı olmuşlardır. Bu hususlarda onunla diğer sahâbe arasında bir fark yoktur.¹³⁶

İbn Hazm, imamın gerekliliğini kabul eden Zahirîlere göre imamın nasıl bilinebileceğini ve nasıl tespit edilebileceğini açıklamıştır. Buna göre Allah Resûlü imâmetin gerekliliğini ve biat etmeden bir gece geçirmenin helal olmayacağını açıklamıştır. Hz. Peygamber, "Yüce Allah'ın kitabıyla yönettiğinde, hakkında çekişme ve tartışma olmayan Kureyşli bir imama itaat gereklidir."¹³⁷ hadisiyle bunu müminlere farz kılmıştır. Bu açıklamalardan kendisine itaat edilmesi gereken imamın vasıfları da ortaya çıkmaktadır. Naslar, Müslümanlara şeriatla ilgili diğer bütün konularda olduğu gibi imam olacak kişinin taşıması gereken özellikleri de açık bir şekilde bildirmiştir. Kendisinden sonra veliaht bir halîfe tayin etmemiş olan bir imamın ölümünden sonra ortaya çıkan akıllı ve yetişkin her Kureyşli, Allah'ın kitabı ve Resûlullah'ın sünnetiyle yönettiği müddetçe kendisine biat ve itaat edilmesi gereken bir imamdır. Ancak söz konusu imam, Kur'an ve sünnetten saparsa yerine başkası atanarak o imâmetten men edilir ve hakkında had cezası uygulanır.¹³⁸

1.6.2. Şia'nın İmâmetin Gerekliliğine Dair Görüşlerine Eleştiri

İbn Hazm, bütün Şîî fırkalarının imâmetin gerekliliğine dair delillerinin iki yönü olduğunu söylemiştir. Bunların ilki, Hz. Ali'nin imâmetinin nasla tespit edildiği görüşü, ikincisi ise İslam şeriatını tek bilen kişi olması sebebiyle ona duyulan büyük ihtiyaç iddiasıdır. Rafizîlerin inancı gereği İslam şeriatının bilgisi sadece imamlara verilmiştir. Ancak İbn Hazm, onların bu iddialarına karşı çıkmıştır. Bunun kabulü durumunda doğal olarak, Muhammed b. Ali b. Hüseyin'i (V. İmam Muhammed el-

¹³⁶ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 198-199.

¹³⁷ Müslim, **Sahih**, "imâmet", 16; Nesâî, **Sünen**, "Biat"; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, IV, 69, V, 281. Ancak Müslim'deki rivayette "Kureyş" kelimesi geçmemektedir.

¹³⁸ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 198-201.

Bakır) imâmete, kardeşleri Zeyd, Amr, Abdullah, Ali ve Hüseyin'den daha hak sahibi yapan hususun ne olduğu sorusu akla gelecektir. İbn Hazm'a göre, şayet onlar Muhammed b. Ali'nin imâmetinin kaynağına dair bu soruya babalarından ya da Hz. Peygamber'den imamın el-Bakır olduğunu ifade eden bir nas olduğunu iddia ederlerse, bu onların ilk yalanları olmaz ve bu iddialarında İbn Hanefiyye'nin imâmeti konusunda nas bulunduğunu iddia eden Keysâniyye'den¹³⁹ bir farkları kalmaz.¹⁴⁰

İbn Hazm'a göre, şayet onlar fazilet açısından kardeşlerinden üstün olduğu için Muhammed b. Ali'nin imâmetini iddia ederlerse, bu da İslam'ın temel prensiplerine aykırı bir durum olur. Zira kimse Allah katında kimin daha faziletli olduğunu bilemez. İbn Hazm, aynı şekilde Şia'nın kabul ettiği diğer imamlar; Musa b. Ca'fer'i (VII. İmam Mûsâ Kâzım), Ali b. Mûsâ'yı (VIII. İmam), Muhammed b. Ali b. Mûsâ'yı (IX. İmam Muhammed Tâkî), Ali b. Muhammed'i (X. İmam Ali Nâkî) ve Hasan b. Ali b. Muhammed b. Ali b. Mûsâ'yı (XI. İmam Hasan el-Askerî) zikrederek, onları kardeşlerine göre imâmete daha layık kılan şeyin ne olduğunu, hangi faziletlerinden dolayı kardeşlerinden birisi değil de bu kimselerin imam kabul edildiğini sorgular. İbn Hazm, bunların yalan ve uydurma bir iddiadan ibaret olduğunu dolayısıyla da imâmetin nasla tayin edildiği iddiasının geçersiz olduğunu söylemiştir.¹⁴¹

Müellif, Rafizîlerin bir başka iddiası olan, Allah Resûlünden sonra şeriatı açıklama üzere imamlara ihtiyaç duyulduğu iddiasını da pratik hayattan hareketle eleştirir. İnsanların ihtilaf ettikleri hususlarda şeriatın izahına dair, söz konusu imamların bir açıklama getiremediğinden bahseder. Daha açık bir ifade ile, Rafizîlerin imam olarak benimsediği kişilerden hiçbirisinden nakledilen ve hasımlarının kabul etmek zorunda kalacağı açık, anlaşılır ve “bu falanca imama ait bir sözdür” denilebilecek tek bir rivayetleri bile yoktur. İbn Hazm'a göre, sadece

¹³⁹ Keysâniyye, Muhammed b. Hanefiyye'nin imam ve mehdi olduğunu savunan ilk aşırı Şii gruplarının ortak adıdır. (Geniş bilgi için bkz. Mustafa Öz, “Keysâniyye”, *DİA*, XXV, s. 362-364.)

¹⁴⁰ İbn Hazm, *el-Fasl*, III, s. 200-201. Ayrıca bkz. Halife Keskin, *Kendi Kaynakları Işığında Şia İnanç Esasları*, Beyan yay., İstanbul 2000, s. 133; Şaban Öz, “Hilâfette Nas Teorisi”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (2009), s. 67-121.

¹⁴¹ İbn Hazm, *a.g.e.*, III, s. 200-203.

Mûsâ b. Ca'fer'den önceki imamların fıkıh konusunda rivayetleri vardır o da sadece birkaç sahifeden ibarettir.¹⁴²

İmâmet konusuna maslahat açısından da yaklaşan İbn Hazm, onların imam olarak nitelendirdiği kimselerin ne amelde ne ilimde ne de şeriatı açıklama hususunda ümmete bir fayda sağlamadıklarını söylemiştir. Nitekim Hz. Hüseyin'den sonra imamlarından hiçbirisi öne çıkmamış ve açık bir şekilde emir olmamıştır. Mezkûr imamlarla ilgili iki ihtimal söz konusudur. Ya onlara susmaları (takiyye) emredilmiştir ya da bu konularda açıklama yapmakta serbest bırakılmışlardır. Eğer ilk seçenek doğru ise bu durumda insanların sapkınlıkta kalmaları onaylanmış ve mübah kabul edilmiş olur ki bu açık bir küfür sayılır. Şayet ikinci seçenek söz konusu ise bu durumda da açıklama yapmakla emrolunmuş imamlar, bunu yapmayarak Allah'a asi gelmiş olurlar ve böylece imâmetleri bâtil olmuş olur.¹⁴³

Rafizîler, imamlarıyla ilgili iddialarının sıhhati ve kaynağını ilhama dayandırarak bunların ancak ilham ile bilindiğini söylemiştir.¹⁴⁴ İbn Hazm, fitneye ve münakaşaya sebep olacak bir husus olduğunu söyleyerek bu iddiaya karşı çıkmıştır. Ona göre iham, bilgi vesilesi değildir. Aksi takdirde hasımları da onların iddialarının bâtil olduğuna dair bir ilham aldıklarını pek tabiidir ki öne sürebilirler. İbn Hazm'a göre bütün bu deliller Rafizîlerin imâmet konusunda ortaya koyduğu iddiaların tutarsızlığını açık bir şekilde göstermektedir.¹⁴⁵

İbn Hazm'ın karşı çıktığı, Rafizîlere ait bir başka iddia ise, İmamiyye'nin teşekkül sürecinde önemli rol oynayan Hişam b. el-Hakem'e aittir. O, imamın kardeşlerinde, mutlaka imâmeti hak etmeyen açık bir özür bulunacağını söylemiştir. İbn Hazm, bunun ancak akılsızlar tarafından savunulabilecek bir iddia olduğunu belirtmiştir. O, Şia'nın imamlarından bazılarının kardeşlerinin isimlerini zikrederek onlarda imâmeti men edecek bir özrün bulunmadığını söylemiştir. Bununla birlikte

¹⁴² İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 202-205.

¹⁴³ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 204-205. Ayrıca imamların takiyyeleri hususunda bkz. İbn Bâbeveyh el-Kummî, **Risâletü'l- İtikâdâtü'l-İmamiyye**, s. 128-129; İhsan İlâhi Zâhir, **Şia'nın Kur'an, İmâmet ve Takiyye Anlayışı**, (çev. Sabri Hizmetli-Hasan Onat), Afşaroğlu Matbaası, Ankara 1984, s. 142 vd.; Cemil Hakyemez, "**Şii Takiyye İnancının Teşekkülü**", Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2004/2, III, sayı: 6, s. 129-146.

¹⁴⁴ İlham ile imâmet hususunda mesela bkz. W. Montgomery Watt, **İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri**, (çev. Ethem Ruhi Fırlı), Umran yay., Ankara 1981, s. 201.

¹⁴⁵ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 204-205.

onların imam kabul ettiği bazı kimselerin henüz üç yaşında bir çocuk olduğuunu hatırlatan İbn Hazm, bu yaştaki bir çocuğun şeriatın tamamını vahiy almaksızın öğrenmesinin imkânsız olduğuunu belirterek bunun da nübüvvet iddiası anlamına geleceğini söylemiştir. Bu iddia ise açık bir şekilde küfürdür.¹⁴⁶

İbn Hazm'ın Rafızîlere karşı öne sürdüğu bir diğer husus ise Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in Muaviye'ye karşı tutumları olmuştur. Zira o ikisi, imâmetin teslimi konusunda Muaviye ile anlaşma yapmış ve yaptıkları anlaşmaya sadık kalmışlardır. Şayet Rafızîlerin dediği gibi bir durum olmuş olsaydı; Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin, sapkınlık, hakkın iptal edilmesi ve dinin yok edilmesi hususunda Muaviye'ye yardım etmiş, zulümde ona ortak olmuş ve Hz. Peygamber'in ahdini iptal etmiş olurlardı. Ayrıca İbn Hazm, Muaviye'nin ölümünden sonra Yezid'e biatı dalâlet olarak gören Hz. Hüseyin'in isyanını da delil olarak sunmuştur. Zira Hz. Hüseyin, Muaviye'ye biat etmeyi doğru kabul etmeseydi, Yezid'e isyan ettiği gibi Muaviye'ye de isyan etmesi gerekirdi. Ancak o da Hz. Hasan da yanlarında ölüme gidebilecek yüz binlerce insan olmasına rağmen Muaviye'ye karşı biattan geri durmamıştır.¹⁴⁷

Hz. Hasan'ın, kendi hakkı olarak düşündüğu imâmeti altı ay sonra Muaviye'ye bırakarak ona biat etmesini ele alan İbn Hazm, bu hareketin Hz. Hasan açısından mübah hatta en faziletli davranış olduğuunu söylemiştir. Çünkü Buhârî'den naklettiği bir rivayete göre, dedesi Hz. Peygamber minberden insanlara Hz. Hasan'ı göstererek şöyle buyurmuştur:

“İşte bu benim oğlumdur, şeref sahibi bir efendidir (seyyit). Allah'ın bu oğlum sebebiyle Müslümanlardan kalabalık iki fırkanın arasını ıslah etmesi umulur.”¹⁴⁸

Bu rivayetin doğruluğuunu, rivayet edenleri ve kaynağını vererek ortaya koyan İbn Hazm'a göre, şayet insanlar Rafızîlerin iddia ettiği gibi Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in yanında bir ahit olduğuunu söyler ise küfre düşerler. Çünkü Hz. Peygamber, küfür ile İslam nurunun söndürölmesine ve bâtil olan şeylerle Allah'ın ahitlerinin bozulmasına yardımı hiç kimseye emretmez. Ancak ne var ki Hz. Hasan

¹⁴⁶ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 206-207.

¹⁴⁷ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 208-209.

¹⁴⁸ Buhârî, “Fadailu Ashabi'n-Nebi”, 23, “Sulh”, “Fiten”, 30.

ve Hz. Hüseyin hakkındaki bu yakışksız iddialar bizzat Şîîler tarafından ortaya atılmıştır. Oysa gerçekte Peygamber torunları bunların hiçbirini hak edecek bir davranış sergilememiş hatta buna rıza gösterenlerden de uzak durmuşlardır.¹⁴⁹

İbn Hazm, İmamiyye'nin bir kısmı ile Zeydiyye'nin tamamı tarafından savunulan başka bir iddiayı da ele alır. Buna göre söz konusu Şîî fırkalar, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den sonra insanların en faziletlisi ve imâmete en layık olmasını delil göstermişlerdir. İbn Hazm'ın ashabın üstünlüğüyle ilgili görüşlerini ayrıca bir başlık altında inceleyeceğiz. Ancak burada onların öne sürdüğü bu delil ile ilgili görüşlerine bakalım. İbn Hazm, Hz. Ali'nin İslam'a erken girme, Resûlullah'la beraber cihad etme, ilimde genişlik ve zühd gibi özellikleri sebebiyle “en faziletli” olduğunu, dolayısıyla imam olması gerektiğini söyleyen bu fırkalara, aynı özelliklerin ve faziletin Hz. Hasan ve Hüseyin'den başlamak üzere sonraki imamlar için de geçerli olup olmadığını sorar. Ona göre, Hasan ve Hüseyin'in diğer sahâbeden, sonraki imamların da kendi dönemlerindeki diğer Müslümanlardan ilimde¹⁵⁰, amelde ya da takva konusunda daha faziletli ve daha üstün olduğunu gösterecek bir delil yoktur ve bu savunulamaz. O halde, onların imâmetinin nas ile belirlendiği iddiasının dışında herhangi bir yol kalmamıştır. İbn Hazm'a göre, bu kimsenin benzerini söylemekten aciz kalamayacağı bir iddiadır. Her fırka kendi imamı hakkında nas iddiasında bulunabilir. Mezhepler Tarihinde bunun örneklerini görmek mümkündür. Nitekim Haricîler de tıpkı Rafizîler gibi kendi imamları hakkında nas uydurabilmişlerdir. Yine İbn Hazm, Hz. Ali veya diğer imamlar hakkında imâmetin nas ile olacağı görüşü geçerli olsaydı bu durumda Emevîler'in Muaviye'nin imâmeti hakkında nas uydurmaları da câiz olurdu, demiş ve din konusunda nas uydurma¹⁵¹ açısından Rafizîleri Hristiyanlarla denk tutmuştur. Ona göre, “Rafizîler ve Hristiyanların dışındaki her ümmet, Hristiyan ve Rafizîlerin çirkin ve rezil yalanlardan ve

¹⁴⁹ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 208-211.

¹⁵⁰ İbn Hazm, söz konusu imamların ilimde diğer Müslümanlardan üstün olmadığını, onların hadis rivayetleri ve fikhî icthadlarını karşılaştırmak suretiyle açıklamıştır. Örneğin; Hasan ve Hüseyin'in fetvalarının iki sayfaya ulaşmayacağını, rivayet ettikleri hadislerin de ancak bir ya da iki varak olduğunu söylemiştir. Buna karşılık İbn Abbas'ın naklettiği hadislerin çokluğundan ve fikhinin ise yirmi ciltlik kitapta toplandığından bahsetmiştir. (İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 214-215)

¹⁵¹ İmamiyye'de nas ve tayin fikrinin ortaya çıkışı hususunda mesela bkz. Metin Bozan, **İmamiyye'nin İmâmet Nazariyesi'nin Teşekkül süreci**, s. 73-105; Şaban Öz, “**Hilâfette Nas Teorisi**”, KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2009, XIV, s. 86-93.

hayasızlıktan kendilerini koruyamadıkları şeylerden haya eder ve kendilerini korumaya çalışırlar.”¹⁵²

İbn Hazm, Rafizîlerin “Şeriat ilimlerinin tamamı imamın yanındadır.” şeklindeki iddialarını da ele almıştır. O, imamların bildikleri şeylerden çoğunu gizleyip (kitman) sadece pek azını insanlara izhar ettiklerini söylemiş ve bunun mantıklı bir izahının olmadığını savunmuştur. Zira ilimlerini gizlemek onlara farz kılındı ise, bu durumda dinin bir kısmını açıklarken bu farzı çiğnemiş olacaklardır. Şayet ilimlerini açıklamak imamlara farz ise, bu sefer de ilimlerinin pek azını açıklayıp çoğunu gizledikleri için yine bu farza muhalefet etmişlerdir.

Müellifimiz son olarak, Rafizîlerin imâmetle ilgili ortaya koydukları dayanaklardan biri olan, imamlara ait mucizelerin olduğu iddiasını ele alır ve buna karşı çıkar. Zira mucizeler sika da olsa ahad haberlerle değil, tevatürle nakledilmek zorundadır. Kim oldukları bilinmeyen yalancı, arsız ve yüz­süzlerin uydurmasıyla böyle bir durum temellendirilemez. Bazı kimseler, Rafizîlerin kendi imamları hakkında iddia ettikleri şeylerin çok daha fazlasını başka kişiler için de yapmıştır. İbn Hazm’a göre bütün bunlar, din ve akıl sahibi kimselerin meşgul olmaması gereken ahmaklıklardır. Böylece bütün bu deliller, Rafizîlerin iddialarının temelsiz, boş ve hükümsüz olduğunu apaçık ortaya çıkarmıştır. İbn Hazm, Hz. Peygamber’den sonra imâmetin mucize ya da ilham ile değil, burhan ile olabileceğini söylemiştir.¹⁵³

1.6. Hz. Peygamber’in Halîfe Tayin Etmesi Meselesi

İmâmeti ilâhî bir makam olarak gören Şîî fırkalar, imamın seçiminin insanlara bırakılmayacak kadar önemli bir konu olduğunu savunmuşlardır. İmamın tayini meselesi gibi önemli bir konuda Hz. Peygamber’in gaflet etmesinin mümkün olmadığını ve bu mühim işin ümmetin tercihi­ne bırakılamayacağını, dolayısıyla da imamı bizzat Allah Resûlü’nün nas ile tayin ettiğini iddia etmişlerdir. Onların, Hz. Peygamber tarafından nas ile tayin edildiğine inandıkları imam da hiç şüphesiz Hz. Ali ve onun neslinden gelen kimseler olmuştur.¹⁵⁴

¹⁵² İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 210-213.

¹⁵³ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 214-215.

¹⁵⁴ Kummî-Nevbahtî, **Şîî Fırkalar**, s. 89-90; Seyyid Muhammed Hüseyin Tabatabaî, **Şîa der İslam: İslam’da Şîa**, (çev. Kadir Akaras), İstanbul 1993, s. 161.

İbn Hazm, Hz. Peygamber'in vefatından sonra devleti yönetecek imamın kim olacağı hususunda insanların farklı görüşler öne sürdüğünü belirtmiştir. Birinci grup; Hz. Peygamber'in halîfe olarak kimseyi bırakmadığı görüşünü savunmuştur. Ancak bunu savunan kimseler, daha sonra kendi aralarında ihtilaf etmiştir. İkinci grup ise; Allah Resûlünün kendi yerine halîfe tayin ettiği görüşünü savunmuştur. İbn Hazm, ikinci gruptaki bu kimselerin de kendi aralarında farklı deliller öne sürdüğünü belirtmiştir. Bunlardan bazısı, Hz. Peygamber'in namaz kıldırmak üzere Hz. Ebû Bekir'i bırakmasını, onun devlet işlerini yönetmek üzere hilâfete ve imâmete insanların en uygunu olduğuna delil kabul etmiştir.¹⁵⁵ Bazıları ise, Hz. Ebû Bekir'in hilâfetine delil olan şeyin namaz kıldırması için görevlendirilmesi değil; bizzat onun ahabın en faziletli olduğu için öne geçirilmesi olduğunu söylemiştir. Diğer bir kısmı ise, Hz. Peygamber'in kendisinden sonra Ebû Bekir'in hilâfetini açık bir nas ile beyan ettiğini savunmuştur.¹⁵⁶

İbn Hazm, Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ebû Bekir'in hilâfetiyle ilgili yukarıdaki görüşleri verdikten sonra, bu konudaki kendi kanaatinin de son grubun görüşüyle aynı olduğunu söylemiştir. O, bu görüşün bir takım akli delillere/burhanlara dayandığını belirtmiştir. Bu delillerin ilki, insanların tamamının bu konuda mutabakata varmasıdır. Yüce Allah'ın Kur'an'da doğruluklarına şahadet ettiği Muhacir ve Ensar'ın¹⁵⁷ tamamı, Hz. Ebû Bekir'i "Allah Resûlünün Halîfesi" adıyla isimlendirmek üzere ittifak etmişlerdir.¹⁵⁸

İbn Hazm'ın "Halîfe" kelimesini nasıl tanımladığını daha önce belirtmiştik. O, halîfe kavramını, kişinin kendi yerine halef olarak bıraktığı, ardından gelen ve kendisini takip eden kimse olarak tanımlamıştı. İbn Hazm, bu kavram ile sadece namaz kıldırmak üzere Hz. Ebû Bekir'i kendi yerine vekil bırakma anlamının kastedilmiş olmasının iki sebepten dolayı imkânsız olduğunu söylemiştir. İlki; Hz. Peygamber hayatta iken onun yerine namazda imâmete Hz. Ebû Bekir çok defa geçtiği halde, o hayatta olduğu müddetçe halîfe ismiyle anılmamıştır. Dolayısıyla halîfelik ile kastedilenin namaz kıldırmak üzere yerine geçmek anlamına

¹⁵⁵ İbn Hazm, **el-İhkâm fî Usûl'l-Ahkâm**, VII, s. 423-424.

¹⁵⁶ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 216-217.

¹⁵⁷ Haşr 59/8.

¹⁵⁸ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 216-217.

gelmeyeceği anlaşılmıştır. İbn Hazm ikinci sebep olarak; Allah Resûlünün hayatta iken çeşitli sebeplerle, farklı sahâbeleri (Hz. Ali, İbn Ümmü Mektum, Hz. Osman vb.) kendi yerine vekil ve temsilci olarak bıraktığını fakat bunların hiçbirinin mutlak anlamda “Allah Resûlünün halîfesi” ünvanını almadığını belirtmiştir.¹⁵⁹ Dolayısıyla Hz. Ebû Bekir’in hilâfeti ile ilgili birçok delili öne süren müellifimiz, namaz kıldırmak üzere öne geçirilmesini onun hilâfetine delil olarak gösterilmesini yanlış bulmuştur. Çünkü ona göre namazda imam olmaya layık olan herkes hilâfette imam olmaya layık değildir. İbn Hazm’a göre namazda imamlığı Kur’an’ı güzel okuyan herkes yapabiliyorken, hilâfeti sadece Kureyşli birisi yapabilir. Dolayısıyla ona göre bu kıyas tamamıyla geçersizdir.¹⁶⁰

Müellifimiz, Hz. Ebû Bekir’in halîfeliğine dair diğer bir delil olarak, sahih olarak geldiğini belirttiği bir rivayeti öne sürmüştür. Buna göre, bir kadın Hz. Peygamber’e gelmiş ve ölümü kastederek “Ey Allah’ın Elçisi! Dönüp de seni bulamazsam ne dersin?” demiş. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Ebû Bekir’e git” diye buyurmuştur.¹⁶¹ İbn Hazm, bu rivayeti Hz. Ebû Bekir’in halîfe tayin edildiğine dair kuvvetli bir delil olarak kabul etmiştir.

Bir başka delil olarak ise, Hz. Peygamber’in vefatı öncesindeki hastalığı esnasında Hz. Aişe’ye söylediği şu sözleri kabul etmiştir. “Babana ve kardeşine bir elçi göndermeye, bir mektup yazmaya ve bir ahitte bulunmaya niyet ettim. Böylece hiç kimse ‘ben daha layığım’ demesin ya da kimse bir beklenti içinde olmasın. Allah ve müminler ancak Ebû Bekir’den razı olurlar.”¹⁶² İbn Hazm’ın kabul ettiği benzer bir rivayette ise, “Allah ve nebiler ancak Ebû Bekir’i kabul ederler.” denilmiştir. İbn Hazm, bu rivayetler ile Hz. Peygamber’in ümmeti yönetmek üzere kendinden sonra açık bir nas ile Hz. Ebû Bekir’i halîfe tayin ettiğini belirtmiştir. Bununla birlikte İbn Hazm, sadece sahih olduğunu düşündüğü rivayetleri kendisine delil almıştır.

¹⁵⁹ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 216-219.

¹⁶⁰ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 220-221.

¹⁶¹ Abdullah Muhammed İbn Sa’d, **Tabakâtü’l Kübrâ**, thk. Ali Muhammed Amr, Mektebetü’l-Hanici, Kahire, t.y., III, s. 178.

¹⁶² Müslim, **Sahih**, Fazailü’s-Sahabe 11; Ebû Davud, **Sünen**, Sünnet 11; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, IV, 53, 282. Ayrıca bkz. İbn Hazm, **el-İhkâm fi Usûli’l-Ahkâm**, VII, s. 426.

Örneğin; “Benden sonra Ebû Bekir ve Ömer’e tabi olunuz.” hadisini sahih kabul etmediği için muhaliflerine karşı delil olarak öne sürmemiştir.¹⁶³

İbn Hazm, Hz. Peygamber’in halîfe bırakmadığına dair öne sürülen bazı rivayetlerden de bahsetmiştir. Bunlardan birisi Hz. Ömer’in hançerlendiğinde söylediği, “Eğer bir halîfe bırakırsam benden daha hayırlı olanı halîfe bırakırım. Fakat bir halef bırakmıyorum, nitekim benden daha hayırlı olan da -Resûlullah’ı kastederek- bir halef bırakmamıştı.” sözüdür. Yine Hz. Aişe’ye sorulan “Resûlullah yerine bir halef bıraksa idi, kim olurdu?”¹⁶⁴ sorusu da delil getirilir. Bu görüşe göre, Hz. Aişe’ye böyle bir sorunun sorulmuş olması, Hz. Peygamber’in halîfe bırakmadığına işaret etmektedir. Ancak İbn Hazm, mevkuf olarak nakledilen bu iki rivayetin de Hz. Peygamber’in yerine halîfe bırakmadığına dair delil olabileceğini düşünmemektedir.¹⁶⁵

Son olarak İbn Hazm, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman’ın hilâfetine dair Kur’an-ı Kerim’den de bir delilin bulunduğunu savunmuştur. Tevbe/Berâe Suresi 83. ayetinde, Hz. Peygamber ile birlikte Tebük Gazvesine katılmayan kimselerin bir daha ebediyen onunla beraber düşmana karşı savaşamayacakları belirtilmiştir. Bu durum, Fetih suresi 15. ayetinde de tekit edilmiştir. Bir sonraki ayette ise, “Bedevîlerin (savaşta) geri bırakılanlarına de ki: Siz, güçlü kuvvetli bir kavme karşı teslim oluncaya kadar savaşmaya çağırılacaksınız. Eğer itaat ederseniz, Allah size güzel bir mükâfat verir. Ama önceden döndüğünüz gibi yine dönerseniz, Allah sizi elem dolu bir azaba uğratar.”¹⁶⁶ buyurulmuştur. İbn Hazm, bu ayet ile onların Hz. Peygamber dışında başka bir kimse tarafından bir kavme karşı savaşmaya çağırılacağını ve buna davet eden kimseye itaat etmeleri durumunda büyük bir ecir alacaklarını; isyan etmeleri durumunda ise acı bir azap ile tehdit edildiği anlamını çıkarmıştır. Müellifimiz buradan yola çıkarak, söz konusu bedevîleri bir kavme karşı savaşa davet eden imamların Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman olduğunu örnekleriyle beraber zikretmiştir. Dolayısıyla İbn Hazm, ilk üç

¹⁶³ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 218-221.

¹⁶⁴ Söz konusu rivayetin tamamı için bkz. Müslim, **Sahih**, Fezailu’s-Sahabe 9.

¹⁶⁵ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 220-221.

¹⁶⁶ Fetih 48/16.

halîfeye itaat edilmesinin, yorumlamaya ihtiyaç duyulmayan bir Kur'an ayetiyle vacip olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁷

İbn Hazm, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın imâmetleriyle ilgili zikrettiği bu görüşlerin sadece kendisine ait görüşler olmadığını, bunun ümmetin tamamının icmâsı olduğunu belirtmiştir. Zira ona göre, ilim ehlinde hiçbir kimse bu üç imamın fetvalarına muhalefet etmemiştir.¹⁶⁸

1.7. Kadın ve Çocuğun İmâmeti Meselesi

İmâmet meselesi ile ilgili tartışılan konulardan birisi de kadının ve çocuğun imam olup olamayacağı hususunda olmuştur. İslam hukukçuları ve kelimciler, ayet ve hadisleri delil göstermiş ve özellikle de orduya komutanlık etmek ve namaz kıldırmak gibi görevleri nedeniyle kadının ve baliğ olmamış çocuğun imâmetinin caiz olmayacağını belirterek bu konuda ittifak etmişlerdir. Âlimlerin bu konuyla ilgili tespit ettikleri en önemli delil "Erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudur."¹⁶⁹ ayetidir. Ayrıca Hz. Peygamber'in İran devletinin başına bir kadının yönetici olarak geçtiği haberini alınca söylediği "İşlerini kadınlara havale eden (kadını başkan yapan) bir kavim felah bulmaz."¹⁷⁰ hadisini de delil olarak göstermişlerdir. Cüveynî, imâmet için erkeklik, hürriyet, akıl ve buluğa erme şartlarının delile ve izaha ihtiyaç duyulmayacak şekilde gerekli olduğunu söylemiştir.¹⁷¹

İbn Hazm'ın imâmet meselesi ile ilgili ele aldığı konulardan birisi de Rafizîlerin henüz bâliğ olmamış küçük çocuğun ve hatta anne karnındaki doğmamış bebeğin imâmetini câiz görmeleri hakkında olmuştur. O, Rafizîler dışında Ehl-i Kibleye mensup fırkaların tamamının, kadının ve bâliğ olmamış çocuğun imâmetini câiz görmediğini belirtmiş ve Rafizîlerin bu iddiasının yanlış olduğunu söylemiştir. Çünkü halîfe dini ikame etmekle mükelleftir, çocuk ise henüz dini emirlere muhatap dahi değildir.¹⁷²

¹⁶⁷ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 222-225.

¹⁶⁸ a.y.

¹⁶⁹ Nisâ 4/34.

¹⁷⁰ Buhârî, "Mağazi", 82.

¹⁷¹ el-Cüveynî, **el-Gıyâsî**, s. 94.

¹⁷² İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 404-405, 224-225.

Kadın ve çocuğun imam olamayacağını savunan müellifimize göre, imam olacak kişide bulunması gereken birtakım vasıflar vardır. Bunlar; imamın Kureyşli olması, bâliğ olması, erkek olması, mümeyyiz olması, açıkça yapılan günahlardan uzak, Kur'an ve Sünnet'le hükmeden birisi olmasıdır. Ona göre bu şartları taşıyan bir imamın, zulümden men edilmesi mümkün olduğu müddetçe hal edilmesi veya görevine son verilmesi câiz değildir. Eğer imamı zulümden alıkoymak ancak onun izale edilmesiyle mümkün olursa, Yüce Allah'ın "... İyilik ve takva üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın..."¹⁷³ ayeti gereği zulmün giderilmesi için gerekli olan her şeyin yapılması farzdır.¹⁷⁴

¹⁷³ Maide 5/2.

¹⁷⁴ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 226-227.

İKİNCİ BÖLÜM:

İBN HAZM'A GÖRE TEFADULİYET MESELESİ

2.1. Tefaduliyet Kavramı

Efdal veya tafdîl kelimeleri, fazl (fadl) kökünden türemiş olup sözlükte, “öne çıkmak, faziletli olmak, bir kimseyi veya bir şeyi üstün tutmak, onu diğerlerinden üstün kabul etmek” manalarına gelmektedir. Aynı kökten türemiş olan fazilet kelimesi ise “güzel ahlakta üstün derece ve bir şeyin kendine özgü üstünlüğü” anlamlarına gelmektedir.¹⁷⁵

“Fazl” kavramı Kur’an-ı Kerim’de 104 farklı yerde geçmektedir.¹⁷⁶ Kur’an-ı Kerim’de “fazl” kelimesi ile Allah’ın bütün varlıklara, inananlara ve özellikle Ümmet-i Muhammed’e karşı maddi-manevi lütuf ve cömertliği anlamı kast edildiği görülmektedir.¹⁷⁷ Başta Buhârî’ ve Müslim’in **el-Câmiu’s-Sahîh**’leri olmak üzere hadis kitaplarında da fazilet konusu işlenmiş olup özellikle de ashabin fazileti konusunda “Fezâilü Ashâbi’n-Nebî”, “Fezâil” ve “Fezâilü’s-Sahâbe” adlarıyla bağımsız bölüm ve başlıklar açılmıştır. Bu bölümlerin altında sırasıyla dört halifenin faziletleri, sonra muhacirlerden ve ensardan çeşitli sahâbe ile Rıdvân Biatına katılan sahâbelerin ve Kureyş kadınlarının faziletleriyle ilgili rivayetler nakledilmiştir.¹⁷⁸

“Efdaliyet” kavramı “efdal” sözcüğünün sînâî masdarı olup fazilet açısından daha önde olmayı anlatmak için kullanılır. “Tefaduliyet” ise fert ve grupların fazilet açısından karşılaştırılması anlamına gelmektedir. Terim olarak efdaliyet, Ehl-i sünnet’e göre özellikle dört büyük halifenin diğer insanlardan üstün olması manasında kullanılmaktadır. Şîa’ya göre ise efdaliyet, Hz. Ali’nin diğer insanlardan üstün olması anlamına gelmektedir.¹⁷⁹

Tefaduliyet konusu, Kelam ve Mezhepler Tarihi literatürlerinde çeşitli fazilet kıyaslamalarında ele alınmıştır. Bunlar; insan ve melek arasında, Peygamberler

¹⁷⁵ İbn Manzûr, **Lisanü'l-Arab**, XI, 524; Râgıb el-İsfahânî, **el-Müfredât**, “fdl” md.; Mustafa İbrahim v.d., **el-Mu’cemu'l-Vasît**, “fdl” md.; Mustafa Çağrı, “Fazl”, **DİA**, XII, 271-272.

¹⁷⁶ Kur’an’da fazl kelimesinin geçtiği ayetlere örnek olarak bkz. Kadın ve erkeğin birbirlerinde olmayan üstünlükleri anlamındaki kullanımı için Nisâ 4/32; İnsanların maddî imkanlar açısından eşit olmadıkları anlamındaki kullanımı için Nahl 16/71; Peygamberlerin mânevî açıdan diğer insanlardan üstün olduğu anlamındaki kullanımı için En’âm 6/83-86; Peygamberlerin kendi aralarındaki fazilet derecelerinin bulunduğu anlamındaki kullanım için Bakara 2/253 ve İsrâ 17/55; iman, salih amel ve cihad açısından üstünlük anlamındaki kullanımı için Nisâ 4/35.

¹⁷⁷ Mustafa Çağrı, “Fazl”, **DİA**, XII, 271-272.

¹⁷⁸ Bkz. Buhârî, **el-Câmiu’s-Sahîh**, “Fezâilü ashâbi’n-nebî” 62. Kitap; Müslim, **el-Câmiu’s-Sahîh**, “Fezâil” 43. Kitap ve “Fezâilü’s-Sahâbe” 44. Kitap.

¹⁷⁹ Yavuz Köktaş, “**Hadislerde Efdaliyet Anlayışına Dair**”, DEÜİFD, XVII, İzmir 2003, s. 127.

arasında, Peygamberler ve melekler arasında, sahâbe başta olmak üzere insanlar arasında ve imâmet konusunda ele alınan fazilet kıyaslamalarıdır.¹⁸⁰

2.2. Tefaduliyet Konusunda İslam Mezheplerinin Genel Görüşleri

İmâmet konusundaki efdaliyet tartışmaları, İslam tarihinde önemli bir konu olmuştur. Özellikle ilk dört halîfenin faziletleri hakkındaki hadisler ile aşere-i mübeşşere'nin diğer altısının, Hz. Peygamber'in eşleri ve kızlarının fazileti hakkında Hz. Peygamber'den nakledilen hadisler, bu tartışmaların merkezinde yer alan rivâyetlerdir. Tefaduliyet konusu, efdal (en üstün) olan kişinin imâmet makamında bulunması gerektiği tartışmasıyla ilgili bir konudur. Bu nedenle Hz. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanların imamı ve Allah Resûlü'nün halîfesi seçilecek kişinin ümmetin en faziletli olması gerektiği düşüncesi ileri sürülmüş ve ilk dört halîfenin meşruiyetinin buna göre değerlendirilmesi istenmiştir. Özellikle ilk İslam mezheplerinin ortaya çıkmasının ardından çeşitli gruplar, kendi inançları çerçevesinde en üstün insan olarak değerlendirilen kimsenin halîfeliğini meşrû kabul etmiştir. Esasında Müslümanlar arasındaki ilk ihtilafların ortaya çıkmasına neden olan konu da tafdîl meselesi olmuştur.¹⁸¹

Araştırmamızın konusu olan İslam mezheplerinde tefaduliyet meselesi çok önemli bir konudur. Bu konunun en fazla ön plana çıktığı mezhebin Şia olduğu görülmektedir. İmâmeti bir inanç esası olarak kabul eden Şîî fırkalarına göre, Hz. Peygamber'den sonra ümmetin en faziletli Hz. Ali'dir. Şia'nın imâmet nazariyesinde efdal-mefdul tartışmasından çok nas ve tayin meselesi belirleyici olmuştur. Şia'ya göre, Hz. Ali ve evladı, nas ve tayin ile ümmetin en faziletlisidir. Bu sebeple ümmetin meşrû imamı da yine Hz. Ali'dir.¹⁸² İmamiyye, imam olacak kişiyi Peygamber ile kıyaslamıştır. Onlara göre imam, şeriati korumak, dini hükümleri icra etmek ve hadleri uygulamak gibi konularda peygamberin yerini tutmaktadır. Peygamber'in kendi zamanının en faziletli kişisi olması gerektiği gibi imamın da

¹⁸⁰ Mustafa Öz, "Tafdîl", **DİA**, XXXIX, s. 369-371.

¹⁸¹ a.y.

¹⁸² Şia'nın imâmet nazariyesi hakkında geniş bilgi için bkz. Hasan Onat, "**Şiiliğin Doğuşu Meselesi**", **AÜFİD**, XXXVI (1997), s. 79-118; Hasan Onat, **Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği**, Ankara 1993, s. 20-41.

kendi zamanının en faziletlisi olması gerekli ve zorunludur. Yine İmamiyye'ye göre, efdal varken mefdulün imâmete geçmesi Kur'an naslarına aykırıdır. Aklen de böyle bir şey olması mümkün değildir. İmamiyye, imamın Allah tarafından tayin edildiğini de ileri sürerek Allah'ın efdal var iken mefdulü tayin edebileceğini caiz görmeyi, Allah'tan kabih bir eylem görmek olarak nitelendirmiştir. Dolayısıyla İmamiyye fırkası, efdal olanın imâmetinin gerekliliğini "aslah" düşüncesiyle de temellendirmiştir.¹⁸³

Genellikle Zeydiyye hariç diğer Şia fırkaları, ilk üç halîfeyi Hz. Ali'nin imâmet hakkını gasp eden kimseler olarak görmekte ve onların hilâfetlerini kabul etmemektedirler. Zeydiyye fırkası ise, Hz. Ali'yi Hulefâ-i Râşidîn'in ve ashabın en üstün kişisi olarak kabul etmekle birlikte, ortaya çıkan şartlar gereği Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in hilâfetlerinin meşruiyetini benimsemiştir. Onlara göre, Müslümanların menfaati gereği daha faziletlisi varken de başka birinin (mefdulün) imâmeti sahihtir.¹⁸⁴ Abbasi devleti ile Zeydiyye arasındaki sıcak ilişkinin temelinde Zeydiyye'nin efdaliyet konusundaki görüşleri bulunmaktadır. Zeydiyye fırkası, efdal olan Hz. Ali'nin evlatları hayatta iken mefdul olanın yani Abbasi halîfesinin imâmetini kabul ederek Abbasiler ile karşılıklı ilişkilerin artmasına zemin hazırlamıştır.¹⁸⁵

Tefaduliyet meselesi, Zeydiyye-Mu'tezile yaklaşmasının görüldüğü bir konu olmuştur. Efdaliyet meselesinde Mu'tezile'den bir kısmı (Bağdat Mu'tezilesi), Zeydiyye ile aynı görüşe sahip olup onlara göre de Hz. Ali en faziletli ve imâmete en uygun kişidir. Yine onlar, kendi dönemlerindeki siyasi otoriteyi mefdul olarak görmüşler ve efdal olanın Hz. Ali'nin oğulları olduğunu savunmuşlardır.¹⁸⁶ Bununla birlikte mefdul olanların imâmeti de caiz kabul edilmiştir. Mu'tezile mezhebinde efdaliyet fikrinin ortaya çıktığı dönem Abbasilerin ilk dönemleridir.¹⁸⁷ İlk Abbasi

¹⁸³ Şeyh Müfid, **Evâilü'l-Makâlât**, s. 19.

¹⁸⁴ Şehristânî, **Milel ve Nihal**, s. 141-142; el-Bağdâdî, **Mezhepler Arasındaki Farklar**, 26-31; Muhammed Ebû Zehra, **İmam Zeyd**, s.143 vd.; Mustafa Öz, **Başlangıçtan Günümüze Şiilik ve Kolları**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2011, s. 96; Mustafa Öz, "**Zeyd b. Zeynelabidin ve Zeydiyye**", MÜİFD, Sayı:19, İstanbul 2000, s. 46-47.

¹⁸⁵ Mehmet Ali Büyükkara, **İmâmet Mücadelesi ve Haşimoğulları**, İstanbul 1999, s. 44-45.

¹⁸⁶ Mahmut Ay, **Mu'tezile ve Siyaset**, Pınar yay., İstanbul 2002, s. 63.

¹⁸⁷ Osman Aydın, **Mu'tezilî İmâmet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci**, Araştırma yay., Ankara 2003, s.52.

yöneticilerinin Hz. Ali evlatlarını dışlamaları, Hz. Ali ve evladını efdal kabul eden Mu'tezile'nin mefdulün imâmeti fikrini ileri sürmesine neden olmuştur. Mu'tezile fırkaları, imâmet ve tefaduliyet meselesinde fikir birliğine varamamıştır. Bağdat Mu'tezilesinin imâmet konusundaki düşünceleri Basra Mu'tezilesinin düşüncelerine muhaliftir. Çünkü onların bir kısmı Rafizîlere bir kısmı da Haricîlere yönelmiştir. Cübbâi ve Ebû Haşim gibi bazı âlimler ise imâmet ve tefaduliyet konusunda Ehl-i Sünnet ile aynı düşüncededirler. Yani onlar fazilet sıralamasının ilk dört halîfenin faziletinin tarihte gerçekleştiği şekli ile olduğunu kabul etmişlerdir.¹⁸⁸ Basra Mu'tezilesinin temsilcileri, Hz. Ebubekir'in efdal olduğunu ve hilâfetteki sıralamanın aynı zamanda efdaliyet sıralaması olduğunu kabul etmişlerdir. Ancak onlar, Hz. Osman'ın ilk altı yıllık dönemini meşru kabul ederken ikinci altı yıllık dönemi için aynı kanaati taşımazlar.¹⁸⁹

Hz. Peygamber'den sonra insanların en faziletlisinin kim olduğu konusu ile fazilet derecelerinin tespiti meselesi, imâmet konusuyla yakından ilgili bir konudur. Efdaliyet konusu tarihte genel olarak, en üstün olan kişinin imâmet makamında bulunması gereken kişi olacağı şeklinde tartışılan bir konu olmuştur. Ancak İbn Hazm, efdaliyetin sadece halîfelikle ilişkili bir konu olduğunu düşünmemektedir. Nitekim İbn Hazm'a göre Hz. Peygamber'den sonra en faziletli kişi Hz. Peygamber'in hanımları daha sonra ise Hz. Ebû Bekir'dir.¹⁹⁰ Bu bölümden itibaren İbn Hazm'ın tefaduliyet konusundaki görüşlerine ve Şia başta olmak üzere bu konuda mezheplere yönelttiği eleştirilere yer vereceğiz.

2.3. İbn Hazm'a Göre Fazilet Dereceleri ve Sahâbe

İbn Hazm, Peygamberlerden sonra insanlar arasında en faziletli kişinin kim olduğu hususunda Müslümanların ihtilafa düştüklerini belirtmiştir. Buna göre Ehl-i Sünnet, Mu'tezile ve Mürcie fırkalarından bazı kimseler ile Şia'nın tamamı, Hz. Peygamber'den sonra ümmetin en faziletlisinin Hz. Ali olduğu görüşünü

¹⁸⁸ Şehristânî, **Milel ve Nihal**, s. 82

¹⁸⁹ Osman Aydın, **Mu'tezile'nin İmamet Nazariyesi: Teori ve Pratik**, Dini Araştırmalar, C. I Sayı: III, 2000. s. 7.

¹⁹⁰ Ahmet Yöner, “İbn Hazm'a Göre Hz. Peygamber'den Sonra Efdaliyet/Üstünlük Durumu ve Sahabe”, e-makâlât Mezhep Araştırmaları, VII/2, Güz 2014, s. 5-24.

benimsemiştir. Ehl-i Sünnet, Mu'tezile ve Mürcie'nin bir kısmı ile Haricîlerin tamamına göre sahâbenin en faziletlisi Hz. Ebû Bekir ve sonra da Hz. Ömer'dir.¹⁹¹

İbn Hazm, temel İslam mezheplerinin efdaliyet meselesi ile ilgili bu görüşlerini verdikten sonra “sahâbe arasındaki en faziletli kişi” ile ilgili çeşitli rivayetlerde ismi geçen diğer sahâbeleri de zikretmektedir. İbn Hazm'ın temas ettiği rivayetlerde Cafer b. Ebî Talib, Hz. Hamza, Zübeyr b. Avvam, Sa'd b. Muaz, Useyd b. Hudayr, Abbad b. Bişr, Ebû Seleme ve Abdulah b. Mesud gibi bazı sahâbîlerin isimleri, Hz. Peygamber'den sonra en faziletli olduğu belirtilen kimseler olarak anılmaktadır. Bununla birlikte İbn Hazm, isim zikretmeksizin genel bir fazilet tasnifi yapan fâkih Dâvûd b. Ali'nin görüşüne de yer vermiştir. Ona göre, Peygamberden sonra insanların en faziletlisi Muhacirden İslam'a ilk girenlerdir. Sonra Ensardan olan ilkler, sonra da Muhacir ve Ensar'ın tümüdür. Ancak onlar arasında, kendi dönemleri içerisinde bir sahâbenin diğerlerinden üstün olduğunu kesin olarak bilmek mümkün değildir. İbn Hazm, Yusuf b. Abdullah b. Abdalberr en-Nemîrî'nin de bu görüşte olduğunu belirtmiştir.¹⁹²

Müellif, Hz. Peygamber'den sonra insanların en faziletlisinin kim olduğuna dair bu görüşleri ortaya koyduktan sonra, bu konudaki kendi görüşlerini belirtmiştir. Ona göre, Peygamberlerin ümmetleri arasında en hayırlı olanı, Yüce Allah'ın “Siz, insanlar içerisinde çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz.”¹⁹³ ayeti gereği Hz. Muhammed'in ümmetidir. Bu hususta Müslümanlar arasında bir ihtilaf bulunmamaktadır. “Şüphesiz ben, sizleri alemlere üstün kıldım.”¹⁹⁴ anlamındaki ayette ise Allah, İsrailoğullarından bahsetmektedir. Ancak onların üstünlüğü, Hz. Muhammed'in ümmetinin dışındaki diğer ümmetlere karşı üstünlüktür. Asıl konumuz olan Peygamberlerden sonra insanların en faziletlieleri hakkında ise İbn Hazm kendi görüşünü şu şekilde ifade etmiştir:

¹⁹¹ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 228-229.

¹⁹² İbn Hazm, **el-Fasl**, III, 228-231.

¹⁹³ Âli İmran 3/110.

¹⁹⁴ Bakara 2/47.

“Bizim kabul ettiğimiz, din olarak boyun eğdiğimiz ve yüce Allah katında hak olduğuna kesin olarak inandığımız şey, peygamberlerden (s.a.) sonra insanların en faziletlieleri Hz. Peygamber’in (s.a.) hanımlarıdır. Sonra da Ebû Bekir’dir.”¹⁹⁵

İbn Hazm, Allah Resûlünden sonra insanların en faziletlisinin tespitinden önce bu kavramın manasının anlaşılmasının önemine dikkat çekmiştir. Ona göre fazilet, efdal ve tefaduliyet kavramlarının neye karşılık geldiği açıkça ortaya koyulursa ancak o zaman kendisinde bu sıfatları bulunduran kişinin faziletce daha üstün olduğu ortaya çıkar. İbn Hazm, üstünlük çekişmelerine yol açan ve ihtilaflara sebebiyet veren fazilet kavramının iki kısma ayrıldığını söylemiştir:

- a) Amel olmaksızın Allah’ın lutfettiği özel fazilet. (Fazl-ı İhtisas)
- b) Amel sebebiyle Allah’ın mükâfat olarak verdiği fazilet. (Fazl-ı Mücâzât)

Amelden kaynaklanmayan özel ve ayrıcalıklı faziletler, Allah’ın yaratılıştan takdir ve tahsis ettiği üstünlüklerdir ki bunlara fazl-ı ihtisas denir. Bu faziletin elde edilmesi için özel bir çaba gerekmez. İbn Hazm, meleklerin diğer varlıklara, peygamberlerin diğer insanlara ve cinlere, Mekke’nin diğer şehirlere, Medine’nin Mekke’den sonraki diğer şehirlere, mescitlerin diğer mekânlara, Haceru’l Esved’in diğer taşlara, Ramazan ayının diğer aylara, Kadir gecesinin diğer gecelere olan üstünlüğünü vb. üstünlükleri fazl-ı ihtisasa örnek olarak göstermiştir. Bu şekilde tahsis ile belirtilen faziletlielere saygı, hürmet ve tazim göstermemizi yüce Allah emretmiştir.¹⁹⁶

İyi bir amel gerçekleştirme sebebiyle mükâfat olarak verilen fazilet ise fazl-ı mücâzât olarak isimlendirilir. Fazl-ı mücâzât, insanların ayrılığa düşüp ihtilaf ettikleri fazilet türüdür. İbn Hazm, ameli sayesinde diğerlerinden faziletli olma ve üstünlüğün hangi durumlarda gerçekleşebileceğini (yani tefaduliyet ve efdal oluşu) yedi şarta bağlayarak açıklamıştır. Ona göre, ancak bu yedi şart ile bir kimse daha faziletli olabilmektedir. Bunlar; amelin bizzat kendisi olan mâhiyet, ameldeki niyet anlamındaki kemiyet, ameldeki nitelik, ameldeki nicelik, amelin zamanı, amelin

¹⁹⁵ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, 230-231.

¹⁹⁶ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, 232-233, 244-245.

mekânı ve amelin kime ait olduğu anlamındaki izâfettir. İbn Hazm, fazl-ı mücâzâta da çeşitli örnekler vererek konuyu detaylıca açıklamıştır.¹⁹⁷

İbn Hazm'ın amelden kaynaklanan fazileti açıklarken verdiği ilk örnekler, amelin mahiyetinden yani bizatihi kendisinden kaynaklanan fazilet ile ilgilidir. Farz ibadetlerini tam yerine getiren kişi, farzlarını tam yerine getirememiş ancak nafîle ibadetleri olan kişiden bizzat ameli sebebiyle efdaldır. Yine içtihad yapan iki âlimden fetvasında hakka isabet eden kişi isabet edemeyenden bizzat ameli sebebiyle üstün olmuştur. İbn Hazm'ın bu verdiği örneklerde amelin bizzat kendisi sebebiyle üstünlük ortaya çıkmış ve tefaduliyet mahiyetten kaynaklanmıştır.¹⁹⁸

İbn Hazm, ameldeki kemiyetten kaynaklanan tefaduliyete örnek vermiştir. Buna göre, sadece Allah'ın rızasını gözeterek amel eden bir kişinin amellerine dünyalık hevesler, muhabbetler ve riya bulaştıran kişiden daha faziletlidir. Bu ameldeki niyet özelliğinden kaynaklanan bir üstünlüktür.¹⁹⁹

İbn Hazm, ameldeki nitelik yani keyfiyet sebebiyle ortaya çıkan tefaduliyetle ilgili de örnek vermiştir. Amellerini eksiksiz, amelin hukukuna uygun şekliyle ve tam olarak yerine getiren kişinin, amellerinde bazı derece, makam ve sünnetlerini noksan bırakan kişiden efdal olduğunu belirtmiştir.²⁰⁰

Amelin niceliği sebebiyle ortaya çıkan tefaduliyet hakkında da İbn Hazm bazı örnekler vermiştir. Farz ibadetlerinin edasında sayı bakımından eşit olan iki kişi arasındaki üstünlüğü belirleyen şey nafîle ibadetlerdir. Buna göre farzları eşit olan iki kişiden efdal olanı, daha fazla nafîle ibadet yapmış olanıdır.²⁰¹

İbn Hazm'ın tefaduliyetin türleri ile ilgili verdiği örneklerden birisi de amelin zamanlaması sebebiyle olan fazilet ile ilgilidir. İslam'ın darlık, zorluk ve çeşitli musibetlerle geçen ilk yıllarında, boykot günlerinde yapılan bir ibadetin İslam'ın güç kuvvet bulduktan sonraki dönemlerde, bolluk ve emniyet içindeki günlerinde yapılan amellerden çok çok üstündür. İslam'ın ilk yıllarında infak edilen bir hurma, sonraki

¹⁹⁷ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, 232-243.

¹⁹⁸ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, 234-235.

¹⁹⁹ a.y.

²⁰⁰ a.y.

²⁰¹ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, 236-237.

dönemlerde infak edilen tüm sadakalardan çok daha faziletli ve üstündür. Bu örnekte Hz. Peygamber'in "Ashabıma dua ediniz, şayet sizden birisinin Uhud dağı kadar altını olsa ve onu infak etse, onlardan birinin ne bir ölçek buğdayına ne de onun yarısına ulaşabilir."²⁰² hadisi şerifi ve "İçinizden fetihten (Mekke'nin fethinden) önce harcayanlar ve savaşanlar, (diğerleri ile) bir değildir. Onların derecesi, sonradan harcayan ve savaşanlardan daha yüksektir. Bununla beraber Allah, hepsine de en güzel olanı (cenneti) vaat etmiştir..."²⁰³ ayeti ile sahâbenin kendi arasında ve sonraki nesiller arasındaki üstünlüklerinin amellerinin zamanlamasından kaynaklandığını göstermektedir.²⁰⁴

Amelin gerçekleştirildiği mekân da bazen amelin faziletini yüceltebilmektedir. İbn Hazm, Mescid-i Haram'da ve Hz. Peygamber'in mescidinde kılınan namazın bu iki mescidin dışında kılınan namazdan binlerce derece daha faziletli oluşunu ve düşman yurdunda ya da cihatta tutulan orucun normal zaman ve mekânda tutulan oruçtan daha faziletli oluşunu bu konuda örnek olarak göstermiştir. Bunlar amelin yapıldığı mekândan kaynaklanan tefaduliyet kıyaslamalarıdır.²⁰⁵

İbn Hazm'ın tefaduliyet karşılaştırmasında bulunduğu bir diğer husus ise amelin izafetinden kaynaklanan fazilet ile ilgilidir. Yani amele fazilet kazandıran özelliklerden birisi de amelin Hz. Peygamber ile birlikte ve onun önderliğinde yapılan bir amel olması özelliğidir. Buna göre, Hz. Peygamber'le birlikte yapılan az bir amelin ondan sonraki bir zamanda yapılan çokça amelden daha faziletli olduğunu belirtmiştir. Böylelikle İbn Hazm, Hz. Peygamber'in ashabının, tabiinden ve sonraki nesillerin tamamından üstün olduğunu da ifade etmiştir.²⁰⁶

Müellifimiz, efdal kimsenin, cennette mefdule göre daha üstün bir mevkide olacağını belirtmiştir. Ona göre mefdulün faziletliye göre cennette daha üst bir mertebede olması câiz değildir.²⁰⁷

²⁰² Buhârî, **Sahîh**, Fezail-i Ashabı Nebi, IV, 195. Ayrıca bk. Ebu Davud, **Sünen**, 39/10; Tirmizi, **Sünen**, Hadis no, 2165.

²⁰³ Hadîd 57/10.

²⁰⁴ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 236-237.

²⁰⁵ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 240-241.

²⁰⁶ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 240-245

²⁰⁷ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 282-283.

İbn Hazm, efdaliyet meselesinde amelin zamanlaması, nisbeti ve miktarı ile ilgili tartışmalara değinirken İslam Mezhepleri Tarihi yazarlarından bazılarının görüşlerini sert bir şekilde eleştirmiştir. Ebu Haşim Muhammed b. Ali el-Cübbâî'nin "uzun ömürlü bir kimsenin amellerinin herhangi bir peygamberin ameline denk olabileceği" iddiası ile Ebû Bekr el-Bâkılânî'nin (ö. 403/1013) Hz. Peygamber'in peygamberliği süresi boyunca insanlar arasında ondan daha faziletli ve üstün birinin olabileceği görüşüne karşı çıkmıştır. Bu iddiaların tartışmasız ve açık bir küfür olduğunu söyleyerek bunları savunan kişilerin dinden çıktıklarını belirtmiştir. İbn Hazm, hiç kimsenin Hz. Peygamber'e ve sahâbeye denk olamayacağını savunmuştur. Hz. Peygamber'den "Kimse sahâbenin derecesine ulaşamaz, onların dengi olamaz" anlamında rivayetler aktaran müellifimiz, efdaliyet konusunda Şia'yı ve Haricîleri eleştirmiştir. O, Şifleri Allah'ın yarattıkları içerisinde en şerliler olarak görmektedir. Bunun sebebi, onların kendilerini Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Talha, Zübeyir ve Aişe'den hatta Hz. Ali, Hasan, Hüseyin ve Ammar b. Yasir dışındaki bütün sahâbeden daha üstün görmeleridir. İbn Hazm, Haricîleri Cehennem ateşinin köpekleri olarak nitelendirmiştir. Ona göre Haricîler, yaratılmışların en şerlileri olmalarına rağmen kendilerini Hz. Osman, Hz. Ali, Talha ve Zübeyir'den daha üstün görmüşlerdir. Oysa Allah'ın sözüne, Resûlullah'ın hükmüne muhalefet edenler daima hüsrana uğramıştır.²⁰⁸

2.4. İbn Hazm'a Göre Hz. Peygamber'den Sonra Fazilet Sıralaması

İbn Hazm, üstünlük sıralamasında Hz. Peygamber'den sonra ilk sırada onun eşlerinin olduğunu belirtmiştir. O, bu görüşünü Kur'an'ın nassına dayandırmaktadır. Ona göre, "Peygamber, müminlere kendi canlarından daha önce gelir. Onun eşleri de müminlerin analarıdır..."²⁰⁹ ayeti gereğince, Hz. Peygamber'in hanımlarına saygı ve tazim göstermemiz gerekmektedir. Bu durum göstermektedir ki onların Allah Resûlü'nün sahâbîsi olmalarının yanı sıra hak ettikleri bir tazim daha vardır. Bu da annelik hakkıdır. Onların Hz. Peygamber'i kesin olarak desteklemeleri, ona yakınlıkları ve onun nezdinde kıymetli olmaları sahâbîden hiç kimseye nasip

²⁰⁸ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 238-239.

²⁰⁹ Ahzab 33/6.

olmayan bir fazilet olarak görülmüştür. Ayrıca diğer sahâbîlerin işlediği amelleri onlar da ifa etmişlerdir. Sıkıntılı bir yaşam sürdürmelerine rağmen sadaka vermekten ve köle azad etmekten geri durmadıkları, Peygamberle savaşa gitmekten kaçınmadıkları bilinmektedir.²¹⁰

Kur'an'ı Kerim'de Peygamber hanımlarının dünya ve ahiret yurdunda kendisi için eş olarak bizzat Allah tarafından seçildiği belirtilmiştir. Yine Ahzab suresi 28-29. ayetlerinde onların da Allah'ı, Resûlünü ve ahiret yurdunu tercih ettikleri görülmektedir. Onlar cennette de Hz. Peygamber'in eşleri ve müminlerin anneleri olacaklardır. Onlar, ameller ile elde edilebilecek olan fazilet için gerekli olan yedi esasın tamamında da en üstündürler. Bundan dolayı fazilet türlerinin her birinde en büyük pay şüphesiz onlarındır. Sonuç olarak İbn Hazm, Hz. Peygamber'in eşlerinin melekler ve nebîlerden sonra mahlukatın tamamından daha faziletli olduklarını belirtmiştir.²¹¹

İbn Hazm, Hz. Peygamberin hanımlarının arasında ise, Hz. Aişe'nin en faziletlisi olduğunu ileri sürmüştür. Bu görüşünü teyid etmek için Enes b. Mâlik'ten rivayet edilen bir hadisi delil olarak göstermiştir. Hz. Peygamber'e "senin için insanların en sevimlisi kimdir" diye sorulduğunda, "Aişe'dir" diye buyurdu. Peki erkeklerden kimdir? diye sorulunca "Onun babası" demiştir.²¹² Diğer bir rivayette ise, ondan sonra kimi denildiğinde de "Ömer'i" dediği belirtilmiştir.²¹³ İbn Hazm, Hz. Peygamber'in hevâdan değil ancak vahiy ile konuştuğunu²¹⁴ belirterek, Allah Resûlü kimi sevmişse o en faziletli kişidir demiştir. O, Hz. Aişe'nin Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'den üstün tutulduğunu, onun kendi amelleri ve din konusundaki fazileti ile hepsini geçtiğini, bundan dolayı da Hz. Peygamberin en çok onu sevdiğini ve bunun da nass ile sabit olduğunu savunmuştur.²¹⁵ Müellif, peygamber hanımları arasındaki fazilet sıralamasında Hz. Aişe'den sonra Hz. Hatice'nin sonra da sırasıyla Ümmü Seleme, Sevde, Zeynep binti Cahş, Zeynep binti Huzeyme ve Hafsa'nın

²¹⁰ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 248-249. Ayrıca değerlendirmeleri için bkz. Mehmet Dalkılıç, **İmamet-Siyaset İlişkisi ve Şiilik Eleştirisi**, s. 186-197.

²¹¹ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 248-251.

²¹² Tirmizi, Menakıbu Âişe 3886.

²¹³ Buhârî, Megazî 63, Fedâilu'l-Ashab 5; Müslim, Fedâilu'l-Ashab 8.

²¹⁴ Necm, 53/3-4.

²¹⁵ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 252-253.

isimlerini zikretmiştir. O, İslam’a girişteki öncelikleri, zorluklara tahammül etmeleri, Peygamber’le birlikte hicret ederek çeşitli sıkıntılara göğüs germeleri sebebiyle Peygamber eşlerinin faziletlerinin çok üstün olduğunu ifade etmiştir.²¹⁶

İbn Hazm, Hz. Peygamber’in kızlarının fazileti ile hanımlarının faziletini de karşılaştırır. Esasında bu kıyas, Şia ile ilgili önemli bir takım ip uçları vermektedir. Zira Şia’da Hz. Aişe ile Hz. Fatıma’nın sahâbe arasındaki konumları ve fazilet sıralamasındaki yerleri çok önemlidir. Müellif, Hz. Peygamber’in hanımlarının fazilet bakımından Peygamber kızlarından üstün olduğunu, onların diğer kadınlardan herhangi biri gibi olmadıklarını ifade eden ayete²¹⁷ dayandırmaktadır. Yine Hz. Aişe’nin faziletini bildiren “Aişe’nin diğer kadınlara üstünlüğü, tirit yemeğinin diğer yemeklere olan üstünlüğü gibidir”²¹⁸ hadisini de delil olarak ileri sürer. Bu arada İbn Hazm, Hz. Fatıma’nın faziletini bildiren “Dünya kadınlarının en hayırlısı Fatıma binti Muhammed’dir.” hadisindeki dünya kadınları ifadesinin umum ifade etmediğini söylemiştir. O, bu ifadenin Peygamber hanımlarını kapsamadığını dolayısıyla Hz. Fatıma’nın onlar dışındaki diğer tüm kadınlardan üstün olduğunu, birtakım naklî ve aklî deliller öne sunarak savunmuştur.²¹⁹

İbn Hazm, Hz. Peygamber’in erkeklerden kendisine en sevimli gelen kişinin önce Hz. Ebû Bekir sonra da Hz. Ömer olduğunu söylemesini delil göstererek, o ikisinin Peygamber eşlerinden sonra en faziletli kimseler olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte İbn Hazm, faziletlerin bir kısmında bir sahâbînin başka bir sahâbîden daha üstün olabileceğini söylemiştir. Örneğin; Bilal, Allah yolunda Ali’den daha fazla eziyet görmüştür. Ali de Bilal’in savaşmadığı kadar savaşmıştır. Osman ise Bilal ve Ali’nin infak ettiğinden çok daha fazlasını Allah yolunda infak etmiştir. Dolayısıyla sahâbîden genel anlamda daha az faziletli olan bir kimse, faziletlerin bir kısmında kendisinden üstün olan bir sahâbînin önünde olabilir. Ya da makamların ekseriyetinde üstün olan bir sahâbe, bazı konularda diğer sahâbîden aşağı bir mevkide olabilir.²²⁰ Nitekim İbn Hazm, bu konuda şu hadisi zikretmiştir:

²¹⁶ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 298-299.

²¹⁷ Ahzab 33/32.

²¹⁸ Buhârî, **Sahih**, Fezâilu Aişe; Müslim, **Sahih**, Fezâilu Aişe.

²¹⁹ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 260-261, 288-289.

²²⁰ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 278-281.

“Oruç tutanlar, Reyyan kapısından çağırılırlar; mücahitler, cihat kapısından çağırılırlar... Hz. Peygamber, Ebû Bekir’in bu kapıların tamamından davet edileceğini umduğunu söylemiştir.”²²¹

İbn Hazm, hilâfetin sadece faziletten kaynaklanmadığını, halîfelik ve yöneticiliğin/emirliğin fazilet bakımından daha aşağı seviyede olan (mefdul) kişilerce de yapılabileceğini söylemiştir. Nitekim Zat-ü Selasil Gazvesinde Hz. Peygamber tarafından komutan/emir tayin edilen Amr b. As’a itaat etmesi gereken kişilerden birisi de Hz. Ömer olmuştur. Aynı şekilde Sa’d b. Ebî Vakkas, halîfe oldukları için kendilerine itaat etmesi zorunlu olduğu Muaviye ve Hasan’dan dinî anlamdaki fazilet bakımından açık ara daha faziletlidir. İbn Hazm’ın bu konuda verdiği örneklerden birisi de Ebû Zer hakkındadır. Hz. Peygamber onu hiç komutan olarak atamadığı halde, kendisinden fazilet bakımından aşağı derecede olan Halid b. Velid’i ve Amr b. el-As’ı pek çok sefer komutan olarak tayin etmiştir. Sahâbîyi faziletli yapan şey halîfe ya da emir olmaları değildir. Ancak adaletle hükmetmeleri durumunda yöneticiler fazladan bir fazilet elde etmiş olacaktırlar.²²²

İbn Hazm, Hz. Ebû Bekir’in halîfe olduğunda “Ey insanlar! Ben en hayırlınız olmadığım halde sizin yöneticinizim.” demesini, kendi fazilet sıralamasına bir delil olarak göstermiştir. Bu sözü söylediğinde hiç kimsenin falanca Ebû Bekir’den daha hayırlıdır, demediğini belirterek buradan Hz. Ebû Bekir’den daha faziletli olanların Hz. Peygamber’in eşleri olduğu çıkarımında bulunmuştur. Sahâbîden herhangi bir kimse Hz. Ebû Bekir’den daha hayırlı olamayacağına göre geriye sadece Hz. Peygamber’in eşleri ve kadınları kalmıştır. Ona göre, Hz. Ebû Bekir bu sözü bâtılı söyleyerek tevazu yapmak için değil, ancak bir hakikati ve doğruyu ifade etmek üzere söylemiştir.²²³

Hz. Peygamber’in kadınlarından sonra en faziletli sahâbenin Hz. Ebû Bekir olduğunu savunan İbn Hazm, karşıt görüşlerde olan kişilerin görüşlerine itiraz etmiştir. İbn Hazm, herhangi bir delili olmaksızın bazı kişilerin Hz. Ebû Bekir’den daha faziletli olduğunu iddia edenlere delilleri olmadığı için açıklama yapma

²²¹ Buhârî, Savm 4, Cihâd 37, Ashâbu’n-Nebî 5; Müslim, Zekât 85, 86; Tirmizi, Savm 55, Menkib 60.

²²² İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 290-293.

²²³ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 300-301.

gereksinimi dahi duymamıştır. İbn Hazm'ın karşı çıkıp açıklama yaptığı asıl kesim, başta Şia olmak üzere Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'den efdal olduğunu savunan kimselerdir.

2.4.1. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali Arasındaki Efdaliyet Meselesi

İbn Hazm, Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali'yi insanların en faziletlisi olarak görenlerin birtakım deliller ileri sürdüğünü belirtmiştir. O, başta Şiîler olmak üzere bunu savunan kimselerin İslam toplumunda fitne çıkartarak ihtilafa sebebiyet verdiklerini söylemiştir. İbn Hazm, tefaduliyet konusundaki bu fitneyi engellemek amacıyla onların iddialarına karşı çıkmış, bunlara uzun uzun ve tek tek cevap vermiştir. Şia mezhebinin Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'den üstün olduğunu iddia ettiği hususlar ve İbn Hazm'ın bunlara verdiği açıklamalar şu şekildedir:

a) Cihad Yönünden Üstünlük

Şiîler, cihadın amellerin en üstünü faziletlerin de en yücesi olduğunu söylemişlerdir. Hz. Ali'nin de sahâbenin en fazla cihat edeni ve kafirleri en fazla darp edeni olduğunu savunmuşlardır. İbn Hazm, buna karşı çıkarak cihadın üç kısma ayrıldığını söylemiştir. Bunların ilki; dil ile cihad etmek yani dini tebliğ etmektir. İkincisi; aklıyla, savaştaki görüş ve tedbirleriyle cihad etmektir. Üçüncüsü ise; beden ile savaşta çarpışmak suretiyle yapılan cihattır.²²⁴

İbn Hazm, cihadın üç türünde de sahâbenin en üstününün Hz. Ali olmadığı görüşündedir. Dil ile cihad konusunda Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in sahâbenin hepsinden üstün olduğunu, onların vasıtasıyla çok sayıda insanın İslam'a girdiğini belirtmiştir. O, görüş ve müşavere ile yapılan cihad konusunda da Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in daha üstün olduğunu savunmuştur. Cihadın üçüncü kısmı olan savaş meydanında çarpışarak yapılan cihad hususunda da açıklama yapan İbn Hazm, bunun cihad mertebelerinin en alt derecesi olduğunu, Hz. Peygamber'in hayatından örnekler getirerek açıklar. Buna göre, Hz. Peygamber'in hayatında vurmak, yaralamak ve çarpışmak çok az oranda var iken Allah Resûlü daha çok cihadın ilk iki kısmına başvurmuştur. Ayrıca İbn Hazm, çarpışarak yapılan cihad konusunda da Hz. Ali'nin

²²⁴ İbn Hazm, *el-Fasl*, III, s. 304-305.

tek başına olmadığını Talha, Zübeyr, Sa'd, Hamza ve Mus'ab b. Umeyr gibi sahâbelerin de onun kadar çarpıştığını belirtmiştir. Ona göre, Ebû Bekir ve Ömer, bu isimler kadar olmasa da bu konuda da güzel bir paya sahiptirler. Onlar, Bedir'de ve diğer savaşlarda Hz. Peygamber'den hiç ayrılmamışlardır.²²⁵

b) İlim Yönünden Üstünlük

Hz. Ali'nin efdaliyetine dair Rafızîlerin öne sürdüğü iddialardan birisi de ilim yönünden Hz. Ali'nin en üstün olduğu görüşüdür. Bu görüşü ileri sürenler yalan söylemişlerdir, diyerek itiraz eden İbn Hazm, hangi sahâbînin bilgili olduğunun ancak iki şekilde bilinebileceğini söylemiştir. Bunlardan biri, rivayetleri ve fetvalarının çok olması, diğeri de Hz. Peygamber'den çokça ilim almasıdır. İbn Hazm, Hz. Peygamber'in Hz. Ebû Bekir'i bizzat eğitmesini, sadakalar konusunu ona öğretmesini, hastalık döneminde namaz kıldırmak üzere onu Hz. Ali ve diğer tüm sahâbîlerin önüne geçirmesini, Hac ibadeti için onu görevlendirmesini²²⁶ ve elçilikle istihdam etmesini, Hz. Ebû Bekir'in efdaliyetine delil olarak göstermiştir. İbn Hazm, namaz, zekât ve hac gibi İslam'ın temel konularında Hz. Ebû Bekir'in daha üstün bir ilme sahip olduğu görüşündedir. Bunlara ilaveten o, Hz. Peygamber'den sonra kısa süre yaşamış olmasına rağmen Hz. Ebû Bekir'in rivayet ve fetvalar konusunda da Hz. Ali'den üstün olduğunu savunmuştur.²²⁷

c) Kur'an Kıraati Yönünden Üstünlük

Şîîlerin Hz. Ali'nin efdal olduğuna dair bir başka delili, onun Kur'an'ı en güzel ve en fazla okuyan sahâbe olduğu iddiasıdır. Buna da itiraz eden İbn Hazm, Hz. Peygamberin "Bir topluluğa onların en iyi Kur'an okuyanı imam olur; eğer bu konuda denk iseler bu durumda en fakih olanı imam olur; eğer burada da denk iseler bu durumda hicret konusunda önde gelenleri imam olur"²²⁸ hadisini Hz. Ebû Bekir'in efdal oluşuna delil gösterir. Nitekim Peygamber hastalandığı zaman Hz. Ebû Bekir'i imamlığa geçirmiştir. İbn Hazm bu hadisten yola çıkarak, Hz. Ebû Bekir'in

²²⁵ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 304-310.

²²⁶ Hz. Peygamber, Müslümanlara hac yaptırmak üzere Hz. Ebû Bekir'i hac amirliği ile görevlendirmiştir. Hz. Ebû Bekir'in hac amirliğiyle görevlendirilmesi hakkında detaylı bilgi için bkz. İbn Sa'd, **Tabakâtü'l-Kübrâ**, III, s. 168; M. Asım Köksal, **İslam Tarihi**, Köksal Yayıncılık, VII, s. 462.

²²⁷ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 308-315.

²²⁸ Müslim, Mesâcid, 53.

sahâbînin en fazla ve en güzel Kur'an okuyanı, en fâkihi ve hicrette en önde geleni olduğunu belirtmiştir.²²⁹

d) Takva Yönünden Üstünlük

İbn Hazm'a göre cahil kimselerin öne sürdüğü delillerden birisi de Hz. Ali'nin sahâbenin içinde Allah'tan en fazla korkan kimse olduğu iddiasıdır.²³⁰ İbn Hazm, Hz. Ali'nin de muttaki olduğunu ancak Hz. Ebû Bekir'in ashabın en takvalısı olduğunu savunmuştur. Buna delil olarak Hz. Ebû Bekir'in hiçbir zaman Hz. Peygamber'i üzmediğini ve ona hiç muhalefet etmediğini göstermiştir. Örneğin, Hudeybiye günü bazı sahâbeler Hz. Peygamber'e itaatte tereddüt etseler de o tereddüt etmemiştir. Ayrıca Hz. Ebû Bekir'in sahâbînin en âlimi olduğunu ispatladığını ileri süren İbn Hazm'a göre "Allah'tan hakkıyla ancak âlim kulları korkar."²³¹ anlamındaki ayet gereğince onun en muttaki olduğu ortaya çıkmış olur.²³²

e) Zahidlik Yönünden Üstünlük

Hz. Ali'nin en faziletli olduğunu savunanların iddialarından birisi de onun sahâbenin en zahidi olduğu iddiasıdır.²³³ Zühdü; mal mülk, lezzet ve çoluk çocuğa düşkünlükten uzak olmak olarak tanımlayan İbn Hazm, Hz. Ebû Bekir'in Müslüman olduğunda kırık bin dirhemi olduğunu ve malının hepsini Allah rızası için infak ettiğini, işkence gören Müslüman köleleri satın alıp azat ettiğini belirtir. Hicret edeceği zaman elinde sadece altı bin dirhem kaldığını, onun da bir dirhemini bile çoluk çocuğuna bırakmadan alıp Hz. Peygamber'le birlikte Medine'ye gittiğini ve oraya varınca da dağıttığını misal verir.²³⁴

Sahâbenin en zahidinin Hz. Ebû Bekir olduğunu savunan İbn Hazm, onun halîfe olduğunda malında ve cariye sayısında artış olmadığını ancak diğer sahâbelerin mübah çerçevede geniş imkanlara sahip olduğunu belirtmiştir. Ebû

²²⁹ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 318-319; a.mlf., **el-İhkâm fî Usûlî'l-Ahkâm**, VII, s. 423-430.

²³⁰ Karş. Fahrüddin er-Râzi, **Tefsir-i Kebir Mefatihü'l-Gayb**, Akçağ Yay., 1992 Ankara, XXIII, s. 193-194.

²³¹ Fatır 35/28.

²³² İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 318-321.

²³³ Mesela bkz. Tirmizi, Kıyâmet 35.

²³⁴ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 320-323; Hz. Ebû Bekir'in zühdü ile ilgili ayrıca bkz. Ahmed b. Hanbel, Kitabu'z-Zühd; Buhârî, Fedail 16.

Bekir'in zühddeki bu durumunu açıkladıktan sonra Hz. Ali'nin durumunu biraz da ağır sayılabilecek bir şekilde ifade etmiştir:

“İşte bu, mal ve lezzetler konusundaki zühttür. Ömer, bu zühte Ebû Bekir'i takip etti. Bu konuda o -yani mal ve lezzetlerden yüz çevirme hususunda- Ali'nin fevkinde idi. Ali'ye (r.a) gelince, bu konuda o helalinden büyük imkânlar kavuştu. Öldüğünde dört hanımı ve -hizmetçi ve kölelerin dışında- on dokuz tane cariyesi (ümmü velet) vardı. Erkek ve kız olmak üzere yirmi dört tane çocuğu vardı ve onlara -toplumlarının zenginlerinde ve servetlerinde olmayan- mal ve mülkler bırakmıştı. Bu, bu konuda gelen haberler ve eserlerle alakalı en küçük bilgisi olan bir kimsenin inkâr etmeye güç yetiremeyeceği bilinen bir durumdur. Ali'nin sadaka olarak verdiği malının miktarı, bağ-bahçesi dışında, bin vaşak hurmayı aşıyordu. Nerden nereye?”²³⁵

İbn Hazm, çoluk çocuğa ve akrabaya meyletme konusunda da hilâfetleri zamanında onca fetihlere rağmen akrabalarından ve oğullarından hiçbirini vali tayin etmeyen Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i Hz. Ali'den üstün tutmuştur. Hz. Ali'nin akrabalarını çeşitli İslam beldelerine yönetici olarak görevlendirdiğini ve oğlu Hasan'a insanların halîfe olarak biat etmesinden hoşnut olduğunu belirterek Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i böyle şeyler yapmamaları sebebiyle zühdün zirvesinde görmüştür.²³⁶

f) Tasadduk Etme Yönünden Üstünlük

Hz. Ali'nin efdal olduğunu savunanlar, onun en çok sadaka veren sahâbe olduğunu iddia etmişlerdir. Bu görüşün bâtıl olduğunu söyleyen İbn Hazm'a göre, Hz. Ebû Bekir sadaka vermekle o kadar meşhur olmuştur ki, bunu sadece Müslümanlar değil, Yahudi ve Hristiyanlar bile itiraf ederler. Ayrıca bu konuda Osman b. Affan'ın başkasına nasip olmayacak bir üstünlüğü vardır. Dolayısıyla İbn Hazm'a göre Hz. Ali ahabın en çok sadaka vereni de değildir.²³⁷

g) İslam'a Girişteki Öncelik ve Putlara Tapınmama Yönünden Üstünlük

²³⁵ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 322-323.

²³⁶ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 324-327.

²³⁷ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 326-327.

Rafızîler, Hz. Ali'nin İslâm'a daha önce girdiğini ve hiçbir zaman puta tapmadığını²³⁸ ileri sürerek bunun Hz. Ali'nin en faziletli olduğunu gösteren bir delil olduğunu savunmuşlardır. Onların bu görüşlerinin fazilet ifade etmediğini savunan İbn Hazm, İslâm dini geldiği zaman Hz. Ali'nin on yaşında olduğunu, bu yaşın ise mükellefiyetin olmayıp günahın yazılmayacağı bir vakit olduğunu ancak Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in ise bâliğ ve mükellef iken İslâm'a girdiklerini belirtmiştir. Ayrıca İbn Hazm, sonraki dönemlerin Müslümanlarının putlara hiç tapmamış olmalarına rağmen sahâbîden asla üstün olmadıklarını delil göstererek Hz. Ali'nin hiç putlara tapmamasının da bir üstünlük gerekçesi olmadığını savunmuştur.²³⁹

h) Yöneticilik ve Siyaset Yönünden Üstünlük

Hz. Ali'nin efdaliyetini savunanlardan bazılarının bir delili de Hz. Ali'nin en iyi idareci olduğu iddiasıdır. Bu görüşün bâtil olduğunu mümin kâfir, yakın uzak ve âlim cahil herkesin bileceğini söyleyen İbn Hazm, Hz. Ebû Bekir'in mürtedlerle savaşmasını, onlara zekât konusundaki uygulamalarını, fetihlerle İslâm topraklarını genişletmesini ve aç Müslümanları doyurmasını delil gösterir.²⁴⁰ Hz. Ali dönemine de değinen İbn Hazm, bu dönemle ilgili şunları söylemiştir:

“Sonra Ömer ikinci oldu. Daha sonra da Osman üçüncü oldu. Sonra insanlar, bütün bunların aksine ve müminlerin birliğinin parçalanmasına şahit oldular. Müslümanlar birbirlerine kılıç çekip savaştılar, kalplerine mızrak sapladılar ve on binlerce insanı öldürdüler. Bu durum onları, kâfirlerin ülkelerinden bir köy bile fethetmekten ya da onları dehşete düşürmekten veya savaşmaktan alıkoydu. Sonuçta, müslümanların ellerinde bulunan beldelerdeki kâfirler çoğaldı, müslümanlar da kıyamet gününe kadar bir araya gelemediler. Siyasette nereden nereye gelindi?”²⁴¹

İbn Hazm, Şîîlerin iddia ettiği bu hususların tamamında (cihatta, ilimde, kıraatte, takvada, zühtte, sadaka vermede, Hz. Peygamber'e bağlılıkta ve siyasette) Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in Hz. Ali'den daha üstün ve faziletli olduğunu belirtmiştir. O, Hz. Ebû Bekir'in faziletin tüm bu çeşitlerinde Hz. Peygamber'in kadınları hariç, sahâbenin tamamından daha faziletli olduğunu savunmuştur.

²³⁸ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Ethem Rûhi Fığlalı, “Ali”, **DİA**, II, s. 374.

²³⁹ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 326-329

²⁴⁰ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 330-331.

²⁴¹ a.y.

İbn Hazm, Hz. Ebû Bekir'in Hz. Ali'den üstün ve Hz. Peygamber'den sonra halîfeliğe en layık oluşunu birtakım naklî ve aklî deliller ile açıklamıştır. O, Hz. Ebû Bekir'in hilâfedinin nass ile sabit ve sahih olduğunu, Hz. Ömer'in hilâfedinin de tayin edilmekle sahih olduğunu ve ona uymanın farz olduğunu belirtmiştir. Hz. Osman'ın hilâfedi hususunda ise herhangi birinin ihtilafı olmaksızın ümmetin icmâsı ile sabit olup ona itaatın gerekli olduğunu ifade etmiştir. Hz. Ali'in hilâfedinin de sahih olduğunu ancak onun bunun nas ya da icmâ ile değil de savaşları konusundaki bir delil ile sabit olduğunu vurgulamıştır.²⁴²

Müellif, Hz. Ebû Bekir'in en bilinen faziletlerinden birinin “İnkâr edenler onu iki kişiden biri olarak (Mekke'den) çıkardıkları zaman, ona bizzat Allah yardım etmişti. Hani onlar mağarada bulunuyorlardı. Hani o arkadaşına, “Üzülme, Allah bizimle beraberdir.” diyordu.”²⁴³ ayet-i kerimesi olduğunu belirtir. Ayette geçen kişinin Hz. Ebû Bekir olduğu hususunda kimsenin şüphesi olmadığını ve Hz. Peygamber'e yol arkadaşlığı yapma faziletine nail olduğunu ve daha önemlisi Yüce Allah tarafından Kur'an'da Hz. Peygamberle beraber isminin anılmasını en önemli delil olarak ifade etmiştir.²⁴⁴

Hz. Ebû Bekir hac emiri olarak görev yaparken, Hz. Ali'nin hacılara Berae/Tevbe suresini okumak üzere Hz. Peygamber tarafından gönderilmesini,²⁴⁵ Hz. Ali'nin faziletine dair bir delil olarak öne sürenlere İbn Hazm karşı çıkmıştır. Ona göre, Hz. Ebû Bekir bu önemli göreve getirilerek Müslümanların idaresini üstlenmiştir. Ayrıca Hz. Ali'nin okuyup ilan ettiği bu surede Hz. Peygamber'le beraber Hz. Ebû Bekir'in adının zikredilmesi de onun lehine kesin bir delildir.²⁴⁶

İbn Hazm, Hz. Ebû Bekir'in imâmeti ve efdaliyeti hususunda sahih hadislerde de çok sayıda delil olduğunu belirtmiştir. Hz. Peygamber onun hakkında şöyle buyurmuştur: “Arkadaşımı bana bırakınız. İnsanlar, ‘Yalan söyledin’ derken Ebû Bekir ‘Doğru söyledin’ demiştir.”²⁴⁷ “Şayet birisini dost edinecek olsa idim, hiç

²⁴² İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 332-333.

²⁴³ Tevbe 9/40.

²⁴⁴ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 332-333.

²⁴⁵ Hz. Câbir'den nakledilen bu hadisin tamamı için bkz. Nesâî, **Sünen**, “Hacc” 186,187.

²⁴⁶ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 338-339.

²⁴⁷ Buhârî, **Sahih**, Fezail 17, 18.

şüphesiz Ebû Bekir'i edinirdim. Fakat o benim kardeşim ve arkadaşımdır.”²⁴⁸ İbn Hazm, Hz. Ali'nin kardeşinin ise Sehl b. Huneyf olduğunu²⁴⁹ söylemiştir. Hiç şüphesiz bu rivayetlerden birisi ve en önemlisi, daha önce zikrettiğimiz Hz. Peygamber'e en sevimli gelen kişinin kadınlardan Hz. Aişe; erkeklerden önce Hz. Ebû Bekir sonra da Hz. Ömer olduğunu beyan eden rivayettir.²⁵⁰

2.4.2. Hz. Osman ve Hz. Ali Arasındaki Efdaliyet Meselesi

İbn Hazm, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in efdaliyetini açıkladıktan sonra üçüncü halîfe Hz. Osman ile Hz. Ali'nin faziletlerini kıyaslamıştır. İnsanların bu iki sahâbenin faziletleri konusunda ihtilafa düştüklerini belirten İbn Hazm, kendisinin de bu konuda kesin bir yargıya varmadığını ancak gönlünden geçen Hz. Osman'ın daha faziletli olduğu görüşünü ifade etmiştir. İki sahâbenin de faziletlerinin ekseriyetle birbirlerine denk olduğunu belirterek²⁵¹ bu konuda şöyle söylemiştir:

“Nitekim Osman daha fazla Kur'ân okurdu. Ali'nin de fetva ve rivayetleri daha çoktu. Aynı zamanda Ali'nin kıraatte büyük bir payı vardı, Osman'ın da fetva ve rivayetlerde önemli bir payı vardı. Ali'nin bizzat savaşlarda önemli bir konumu vardı; Osman'ın da malı sebebiyle buna benzer bir konumu vardı. Sonra Rıdvan Biati'nda Hz. Peygamber (s.a.v.) Osman'ın sağ eli yerine kendi mübarek sol eline biat etmek suretiyle Osman'ın eşsiz bir konumu vardır. Yine Osman'ın iki hicreti, kadîm bir önceliği, övülen ve çok değerli bir hısımlığı vardır. Bedir Savaşında bulunmamıştır, buna rağmen yüce Allah ecrini ve payını tam vermek suretiyle onu Bedir ashabına ilave etmiştir. Hz. Peygamber de Osman'ı Bedir'de hazır bulunanlara ilave etmiştir. Böylece o, Bedir ashabından sayılmıştır.”²⁵²

Müellif, Hz. Ali'nin faziletine dair nakledilen rivayetlere de yer vermiştir. Bunlar, Hz. Peygamber'in şu sözleridir: “Senin benim yanımdaki konumun, Hârûn'un Musa'nın yanımdaki konumu gibidir, ancak benden sonra nebi gelmeyecektir.”²⁵³ “Yemin olsun, İslam bayrağını yarın muhakkak bir adama

²⁴⁸ Buhârî, Salat 80, Feraiz 9, Fezail 3,5; Müslim, Fezail Hadis no:2383.

²⁴⁹ Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Kesîr, **el-Bidaye ve'n-Nihaye**, Çağrı Yay., İstanbul 1995, VII, s. 360-365.

²⁵⁰ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 340-341.

²⁵¹ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 342-343.

²⁵² a.y.

²⁵³ Buhârî, Megâzî 78; Müslim, Fedâil's-Sahâbe 31.

vereceğim; o Allah ve Resûlünü sever Allah ve Resûlü de onu sever.”²⁵⁴ Ayrıca İbn Hazm, Hz. Ali hakkında “Ali’yi ancak mümin olan sever ve ona ancak münafık olan buğz eder.”²⁵⁵ hadisine de yer vermiştir. İbn Hazm, Rafızîlerin öne sürdüğü başka rivayetlerin de bulunduğunu ancak bunların tamamının uydurma olduğunu söylemiştir. Örneğin; “Ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır.”²⁵⁶ bu tür uydurma rivayetlerden olup bunun sahih olmadığını belirtmiştir.²⁵⁷

Ashabın faziletteki derecelerini değerlendiren İbn Hazm, Hz. Ömer’den sonra ilk muhacirlerin en faziletli olduğunu ifade etmiş ancak onlar arasında hangisinin efdal olduğuna dair bir isim belirtmemiştir. Onlardan sonra Akabe biatını yapanları ve sonra da Bedir ehlini zikretmiştir. Ona göre, Hudeybiye’ye kadar her bir savaş ehli, kendisinden sonraki savaş ehlinden daha faziletlidir. İbn Hazm, çeşitli ayet ve hadisleri delil göstererek bütün bu sahâbelerin tamamının mümin ve Cennet ehli kimseler olduklarını belirtmiştir. Ancak, “İçinizden, fetihten önce (Mekke’nin fethinden) harcayanlar ve savaşanlar, (diğerleri ile) bir değildir. Onların derecesi, sonradan harcayan ve savaşanlardan daha yüksektir. Bununla beraber Allah, hepsine de en güzel olanı (cenneti) vaad etmiştir.”²⁵⁸ ayeti gereğince fetihten önce Müslüman olanların derecesine kimsenin ulaşamayacağını savunmuştur.²⁵⁹

İbn Hazm’ın Allah’a muhalefet ve inat etmek üzere kurulmuş iki lanetli taife olarak nitelendirdiği Rafızîler ve Haricîler, sahâbeden birçoğunu tekfir etmiştir. Bunu kabul etmenin asla mümkün olmadığını belirten İbn Hazm, onların Rıdvan biatında ağacın altında Hz. Peygambere biat eden ve Allah’ın rızasına nail olan sahâbeyi tekfir etmesine karşı çıkmıştır.²⁶⁰

Müellif, sahâbenin fazileti hakkındaki görüşlerini ifade ettikten sonra Tabiin ve sonraki nesillerin faziletteki durumuyla ilgili de değerlendirmelerde bulunmuştur. Söz konusu nesiller hakkında bir nass bulunmadığı için cennetlik-cehennemlik gibi

²⁵⁴ Müslim, Fedâil 34.

²⁵⁵ Müslim, İmân, 131; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, I, 85, 95, 128; Tirmizî, **Sünen**, Menâkıb 21, İmân 19,20.

²⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, I, 119, IV, 281, 371.

²⁵⁷ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 342-345.

²⁵⁸ Enbiya 21/101-103.

²⁵⁹ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 344-347.

²⁶⁰ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 348-349.

ya da hangisini efdal olduğuna dair kesin bir hüküm verilemeyeceğini belirtmiştir. Bununla birlikte onların faziletteki dereceleriyle ilgili Hz. Peygamber'in "Sizin en hayırlınız, peygamber olarak gönderildiğim asırda olanlardır, sonra onları takip edenlerdir, sonra da onları takip edenlerdir..."²⁶¹ hadisini delil göstererek nesiller arasında genel bir fazilet değerlendirmesi yapmıştır.²⁶²

2.4.3. Hz. Ali ve Onunla Savaşan Sahâbenin Durumu

Sahâbe ile savaşan Hz. Ali'nin durumu hakkında geniş açıklamalarda bulunan İbn Hazm, her bir fırkanın ileri sürdüğü görüşleri ve dayanak olarak belirttikleri delilleri açıklar. Hz. Ali'nin sahâbeyle savaşması konusunda insanların üç kısma ayrıldığını belirtmiştir. İbn Hazm bu grupları şu şekilde tasnif etmiştir:

a) Şia'nın tamamı, Mu'tezile'nin çoğunluğu ile Ehl-i Sünnet ve Mürcie'nin bir kısmı Hz. Ali'nin savaşında isabet ettiğini ve ona karşı çıkanların hatalı olduğunu savunmuştur. Vasil b. Ata, Amr b. Ubeyd ve Mu'tezile'den bazı gruplar, Hz. Ali'nin Muaviye ve Nehravan ehli ile savaşlarında haklı olduğunu savunur iken, Cemel olayında tevekkuf etmeyi tercih etmişlerdir. Cemel vakasında "İki taraftan biri hatalıdır, fakat onun hangisi olduğunu bilmiyoruz." dediler.²⁶³

b) Haricîler ise aksine Hz. Ali'nin Muaviye ve Nehravan ehliyle olan savaşında hatalı olduğunu, Cemel ve Sıffin ehline karşı savaşında isabet ettiğini savunmuşlardır.

c) Sa'd b. Ebû Vakkas ve Abdullah b. Ömer başta olmak üzere sahâbenin ekseriyeti, Ehl-i Sünnet'in çoğunluğu ve Ebû Bekir b. Keysan, Hz. Ali, Cemel ve Sıffin ehli hakkında tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Sahâbeden bir topluluk, Tabiin'in önde gelenleri ve sonradan gelen bazı gruplar Hz. Ali'nin Cemel ve Sıffin ehliyle savaşmasını doğru bulmuşlardır.²⁶⁴

İbn Hazm, bu konu ile ilgili görüşleri verdikten sonra kendi değerlendirmelerini yapar. Haricîlerin bu konudaki görüşlerinin yanlış olduğunu

²⁶¹ Buhârî, Şehadât 9, Fezâil 1, İman 10; Tirmizi, Fiten 45, Şehadât 4, Menâkıb 56; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, I, 278.

²⁶² İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 348-351.

²⁶³ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 360-361. Ayrıca Cemel vakası için bkz. İbn Kuteybe, **Kitâbu'l-İmâme ve's-Siyâse**, I, s. 48.

²⁶⁴ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 360-363.

belirtir. Tevakkuf edip görüş bildirmeyenlerin hakikatin bilgisine vakıf olmadıklarını kabul ettiklerini, dolayısıyla onlarla tartışmaya gerek olmadığını söyler. İbn Hazm'ın bu konuda daha çok açıklama getirip mücadele ettiği grup, başta Şiîler olmak üzere Hz. Ali'yi bütün savaşlarında haklı görenler olmuştur.²⁶⁵

İbn Hazm, Cemel vakasına değinir ve sahâbenin durumlarını anlatırken Hz. Aişe, Zübeyr ve Talha'nın sadece hunharca öldürülen Hz. Osman'ın kanını talep etmek için yola çıktıklarını belirtir. Bu sahâbelerin Hz. Ali'nin imâmetine karşı çıkmadıklarını onu hak imam olarak tanıdıklarını, Basra'ya geldikleri zaman da savaş için gelmediklerini vurgular. Onlar, Basra'ya ancak Hz. Osman'ın haksız yere öldürülmesinden dolayı Müslümanlar arasındaki ayrılığı gidermek için gitmişlerdi. Hz. Ali'nin de oraya aynı amaçla gittiğini belirten İbn Hazm, Hz. Osman'ın katillerinin bir plan yaparak geceleyin Zübeyr ve Talha'nın askerlerine saldırdıklarını ve iki Müslüman sahâbe grubu arasında savaşın fitilini tutuşturduklarını belirtir. İbn Hazm, bu hâdisede her iki grubun da maksat ve niyetlerinde halis olduklarını ve isabet ettiklerini ifade etmiştir.²⁶⁶

Hz. Ali ve Muaviye arasındaki hadiselerle de değinen İbn Hazm, Muaviye'nin Hz. Ali'ye biat etmekten uzak durmasını, Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e biatten imtina etmesine benzeterek makul görmüştür. Hz. Ebû Bekir'in çok rahat güç yetirebilecek iken Hz. Ali ile hiç savaşmadığını ve onu biate zorlamadığını belirten İbn Hazm, Hz. Ali'nin Muaviye'ye karşı aynı şekilde davranmadığını belirtmiştir. İbn Hazm, Muaviye'nin Hz. Ali'ye biatını tehir etmesini makul görmüştür. Çünkü ona göre Hz. Ali'ye biat edilmesi Hz. Ebû Bekir'e olduğu gibi Peygamber tarafından belirlenmemiştir. Hz. Ömer'e biat edilmesi gibi itaat edilmesi zorunlu olan bir halîfenin ataması ile olmamıştır; Osman'a biat edilmesinde olduğu gibi, ümmetin icması ile de olmamıştır.²⁶⁷

²⁶⁵ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 362-363.

²⁶⁶ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 376-379.

²⁶⁷ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 364-367. Ayrıca bkz. İbn Kuteybe, **Kitâbu'l-İmâme ve's-Siyâse**, I, s. 13 vd; Muhammed b. Tavî et-Tancî, **"İslam'da Hilâfet ve Mezheplerin Doğuşu"**, s. 470-473.

Haz. Ali ve Muaviye arasındaki tahkim hadisesine²⁶⁸ de değinen İbn Hazm, Haz. Ali'nin "Hüküm yalnızca Allah'a aittir."²⁶⁹ ve "Hakkında ayrılığa düştüğünüz herhangi bir şeyin hükmü Allah'a aittir."²⁷⁰ ayetlerine muhalif davranarak din konusunda bazı adamları hakem seçtiğini iddia edenlere karşı çıkmıştır. O, Haz. Ali'nin Allah'ın kelamını hakem olarak kabul ettiğini belirtmiştir. Haz. Ali, Ebû Musa'yı ve Amr'ı Kur'an'ın gerekli kıldığı kimse lehinde hükmetsinler diye karar almıştır. Dolayısıyla İbn Hazm, Haz. Ali'nin hakem tayin etmesinde bir beis görmediğini ve Haz. Ali'nin bu kararının doğru olduğunu belirtmiştir.²⁷¹

Tahkim konusunda Haz. Ali'yi suçlayanların bedevî Haricîler olduğunu söyleyen İbn Hazm, bu kimselerin Kur'an'ın inceliklerini anlamadıklarını ve içlerinde fakih birisinin olmadığını ifade etmiştir. İbn Hazm, fetvaların inceliklerini anlayamamaları ve cehaletleri sebebiyle Haricîlerin, en küçük musibet anında dahi bir topluluğu rahatça tekfir ettiklerini belirtmiştir.²⁷² Nitekim İbn Hazm, Haricîlerin bu durumuyla ilgili şunları söylemiştir:

"Sonra şeytan onları kör etti. Yüce Allah, onları bir ilim üzere dalâlete sevk etti. Böylece onlar, Ali gibi birisine biat etmekten geri durdular. Said b. Zeyd, Sa'd, İbn Ömer ve diğerleri gibi, fetihten önce Allah yolunda harcayan ve savaşan kimselerden yüz çevirdiler. Aynı şekilde fetihten sonra Allah yolunda harcayan, savaşan ve Allah'ın kendilerine güzeli (cenneti) vaadettiği diğer sahâbelerden de yüz çevirdiler."²⁷³

İbn Hazm, Haz. Ali'nin kendisine biat etmeyenleri biata zorladığı ve biat etmeyenlerle savaştığı iddiasında olanlara karşı çıkmıştır. Buna, kendisine biat etmemiş olan Sad b. Ebi Vakkas, Abdullah b. Ömer, Usame b. Zeyd, Zeyd b. Sabit ve diğer sahâbeleri asla biat etmeye zorlamayıp onlarla birlikte olmasını delil olarak

²⁶⁸ Tahkim hadisesi, Sıffin savaşında (37/657) hilâfet meselesinin Kur'an'a göre çözülmek üzere hakemlere verilmesi olayıdır. (Bkz. İsmail Yiğit, "Sıffin Savaşı", **DİA**, XXXVII, s. 107-108) Ayrıca Tahkim hadisesi hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet Önkol, "**Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme**", İSTMEM: İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi, sayı: 1, Konya 2004, s. 33-68; İbn Kuteybe, **Kitâbu'l-İmâme ve's-Siyâse**, I, s. 113 vd; el- Eş'arî, **İlk Dönem İslam Mezhepleri**, s. 30-32; Şehristânî, **Milel ve Nihal**, s. 109.

²⁶⁹ En'âm 6/57.

²⁷⁰ Şûrâ 42/10.

²⁷¹ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 368-371.

²⁷² İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 370-371.

²⁷³ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 372-373.

göstermiştir. Onun bir başka delili de Hz. Ali'nin kendisine biat etmeyip isyan sloganları atan Haricîlerle savaşmamasıdır. Onlar Abdullah b. Habbab'ı öldürünce ve bu suçu hep birlikte üstlenince Hz. Ali onlarla savaşmıştır. Hz. Ali aynı şekilde Cemel ehliyle de biat meselesi yüzünden savaşmış değildir. İbn Hazm bu iddiaların açık bir delilik, uydurulmuş bir iftira ve katıksız bir yalan olduğunu düşünmektedir.²⁷⁴

İbn Hazm, Hz. Ali'nin Muaviye ile savaşının biat etmeme meselesinden kaynaklanmadığını savunmuştur. Ona göre Hz. Ali, Şam diyarında kendisine itaat etmediği için Muaviye ile savaşmış ve bu konuda haklı olmuştur. Nitekim Muaviye onun imâmeti hak etmesini ve faziletini asla eleştirmemiştir. Muaviye'nin içtihiadı, Osman'ın katillerinin cezalandırılmasının biat edilmesinden önce geleceği yönündedir.²⁷⁵ İbn Hazm, Muaviye ile Hz. Ali arasındaki bu meselede haklılık durumunu şu şekilde açıklamıştır:

“Böylece biz, bununla, Ali'nin (r.a.) isabet ettiğini, imâmetinin geçerli olduğunu ve onun hak sahibi olduğunu kesin olarak kabul ettik. Onun içtihad ve isabet olmak üzere iki ecir vardır. Ve yine Muaviye (Allah ona merhamet eylesin) ve onunla birlikte olanların içtihad edip hata ettiklerini ve bir ecir ile mükâfatlandırıldıklarını da kesin olarak kabul ettik. Bunlara ilaveten, Allah Resulünden (s.a.) gelen sahih bir hadiste Hz. Peygamber, ümmetinden olan iki topluluk arasında fırlatılan ve iki topluluğun en hayırlılarını öldüren bir oku haber vermiştir. İşte bu oku fırlatanlar, Ali'nin ve Muaviye'nin taraftarlarından olan Hâricîlerdir. Ali, onları ve taraftarlarını öldürmüştür.”²⁷⁶

Hz. Osman'ı öldürenlere karşı kisasın vacip olmasına rağmen, Hz. Ali'nin bunu yapmamasını eleştirenlere İbn Hazm cevap vermiştir. Hz. Ali'nin kisasın vacip olduğu konusunda onlarla hemfikir olduğunu ancak, onun bunu yapmaya güç yetiremediğini belirtmiştir. Ona göre, nasıl ki namaz, oruç ve hac farîzasını yerine getiremeyenlerden bu ibadetler düşüyorsa Hz. Ali'nin güç yetiremediği bu şey de ondan düşmüştür. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Allah, bir kimseyi ancak

²⁷⁴ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 382-383.

²⁷⁵ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 382-383.

²⁷⁶ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 386-387.

gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar.”²⁷⁷ Ayrıca İbn Hazm, Muaviye’nin Hz. Ali’ye isyan etmek yerine biat etmiş olsaydı Osman’ın katillerini cezalandırmada ona yardım edeceğini ve o zaman Hz. Ali’ye biatten imtina eden sahâbelerin tamamının biat edebileceğini savunmuştur.²⁷⁸

Hz. Ali’nin hilâfetini değerlendiren İbn Hazm, kendisine daha önce biat edilen ve imâmeti hak eden kişiye diğerlerinin itaat etmesi gerektiğini belirtmiştir. Biat edilmede önceliğe dikkat çeken İbn Hazm, şûra sırasında önce Hz. Osman’a biat edildiği için onun sahih imam olduğunu, Hz. Osman’dan sonra da ilk olarak Hz. Ali’ye biat edildiği için onun sahih ve itaat edilmesi gereken bir imam olduğunu belirtmiştir. Ona göre, şayet Talha, Zübeyr, Sa’d ya da İbn Ömer ilk olarak biat almış olsalardı onlar imam olur ve Hz. Ali dahil herkesin onlara itaat etmesi vacip olurdu. İbn Hazm’ın ifade ettiğine göre, Hz. Osman’ın vefatından sonra Müslümanların imamsız kalmaması için ilk ileri çıkan Hz. Ali, hakkıyla imamdır ve ölünceye kadar ondan adalet, ciddiyet, iyilik, takva ve hayırdan başka bir şey zuhur etmemiştir.²⁷⁹

Hz. Ali’nin imâmeti ile ilgili İbn Hazm, son olarak şunları söylemiştir:

“Neticede Ali hakkını talep etti ve bu uğurda savaştı. Müslümanların bir kelimede birleşmeleri için -tıpkı oğlu Hasan’ın (r.a.) yaptığı gibi- savaşı terk etmesi onun lehine olurdu. Hasan’ın bu şekilde davranması onun lehinde büyük bir fazilet olmuştur. Nitekim Allah Resulünün (s.a.) onunla alakalı uyarısı daha önceden vuku bulmuştur. Zira Hz. Peygamber, “Benim bu oğlum efendidir. Umulur ki yüce Allah onun vesilesi ile ümmetinden iki büyük cemaatin arasını ıslah eder.”²⁸⁰ şeklinde buyurmuştur. Böylece Allah Elçisi (s.a.) bu şekilde Hasan’ı övmüştür. Her kim müslümanların kanının dökülmemesini arzu ederek kendi hakkını terk ederse, başkalarının elde edemeyeceği bir fazilete sahip olmuş olur. Her kim de bu uğurda savaşırsa, bir kuruş dahi olsa onu talep etmek onun hakkıdır, bundan dolayı kınanmaz. Bilakis o bu konuda isabet etmiştir. Başarı yüce Allah’ın yardımıyla ve onun yardımını dileriz.”²⁸¹

²⁷⁷ Bakara 2/286.

²⁷⁸ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 390-393.

²⁷⁹ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 374-377, 392-393

²⁸⁰ Buhârî, Sulh 9, Fedail 23, fiten 30, Menakıb 30; Ebû Davud, Sünne 12, Mehdi 8; Tirmizi, Menakıb 30.

²⁸¹ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 394-395.

2.5. Mefdulün İmâmeti

Mefdulün yani fazilet açısından daha aşağı seviyede olan kişinin imâmeti meselesini ele alan İbn Hazm, öncelikle bütün İslam fırkalarının bu konuya yaklaşımını ortaya koyar. O, Haricîler ve Mu'tezile'den bazı gruplar ile Bâkılânî (ö. 403/1013) dahil Mürcie'nin bazı fırkalarının ve Şia'dan Rafizîlerin tamamının "İnsanlar arasında kendisinden daha faziletli birisinin bulunduğu bir kimsenin imâmetinin câiz olmadığı" kanaatinde olduklarını belirtir. Yine Haricîlerden, Mu'tezileden ve Mürcieden bir topluluk ile Şia'dan Zeydiyye fırkasının tamamı ile Ehl-i Sünnet'in tamamının "imamın dışında, daha faziletli bir kimsenin bulunduğu bir yerde imâmetin geçerli olduğu" görüşünde olduklarını belirtmiştir.²⁸²

Dünyada bir tane imam olup onun da bizatihi maruf olduğunu savunan Rafizîlerin, "İmâmet ancak var olan kimselerin en faziletlisine aittir." görüşünü İbn Hazm eleştirmiştir. Bu görüşün Kur'an'dan, sünnetten, icmâdan, akli selimden, kıyastan ve sahâbe sözlerinden bir delile dayanmadığını belirtmiştir. Mefdulün imâmetini doğru ve geçerli bulan İbn Hazm, bu görüşünü çeşitli delillerle desteklemiştir. Bu delillerden ilki, tarihsel olaylardır. Örneğin; Hz. Ebû Bekir, kendisi ashabın en faziletlisi olduğu halde Eb'u Ubeyde ve Hz. Ömer'i işaret ederek, "Bu iki adamdan birinin size halîfe olmasına razıyım." demiştir. Yine Ensar, ashabın içerisinde ondan daha faziletli olduğu halde Sa'd b. Ubâde'yi imâmete önermişti. Hz. Ömer de kendisinden sonra imâmet için altı kişiyi görevlendirdi ki bunlardan bazıları diğerlerinden daha efdaldi. İbn Hazm'ın verdiği bir diğer örnek de Hz. Hasan'ın imâmeti daha faziletli kişiler var iken Muaviye'ye devretmesidir. Bu tarihî örnekler İbn Hazm'a göre, mefdulün imâmetinin câiz olduğu hususunda sahâbenin tamamının icmâ ettiğini göstermektedir.²⁸³

Mefdulün imâmetini câiz bulanların haklı olduğunu belirten İbn Hazm, efdal olanın ancak nass, icmâ veya mucize ile bilinebileceğini ancak bunlardan hiçbirinin bulunmadığını belirtir. Dolayısıyla o, kimin daha faziletli olduğunu bilmenin mümkün olmadığını söyler. Ayrıca Allah, dünyanın çeşitli bölgelerine yayılan Kureyşliler arasında efdal olanını bulmakla kimseyi sorumlu tutmuş değildir. Ve

²⁸² İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 394-395.

²⁸³ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 394-397.

bunu tespit etmek mümkün de değildir. Kesin bir bilgiye dayanarak efdal olanın tespit edilemeyeceğini ortaya koyan İbn Hazm, bunun ancak zan ile öne sürülebileceğini, ancak zan ile hüküm vermenin de doğru olmadığını söylemiştir. O, zannın delil olamayacağı görüşünü çeşitli ayet ve hadislerle dayandırmıştır.²⁸⁴ Bunlardan bazıları:

“Bu konuda hiçbir bilgileri yoktur. Onlar, sadece yalan söylüyorlar.”²⁸⁵

“Onlar sadece zanna uyuyorlar. Şüphesiz zan, hakikat namına hiçbir şey ifade etmez.”²⁸⁶

“Zandan sakınınız. Şüphesiz zan sözlerin en yalanıdır.”²⁸⁷

İbn Hazm, imam ve halîfede olması gereken özellikler arasında en faziletli olmak sıfatının bulunmadığını belirtmiştir. Zira faziletin takva, züht, ilim, cesaret, hilm, iffet, sabır vb. türleri vardır ve bu faziletlerin tamamını ancak Allah Resûlü taşıyabilir, diğer insanlar bu faziletlerin her birinde birbirlerinden farklıdır. İbn Hazm, Şia başta olmak üzere mefdulün imâmetini câiz görmeyenlere, imâmet için hangi fazileti araştırdıklarını sormuştur.²⁸⁸

İbn Hazm, imâmetin geçerli olması için gereken şartları şu şekilde sıralamıştır:

a) İmam Kureyş neslinden olmalıdır. Çünkü Hz. Peygamber, “İmâmet, Kureyş’tedir.”²⁸⁹ buyurmuştur.

b) İmam, bâliğ ve mümeyyiz olmalıdır. Çünkü Hz. Peygamber, “Üç kişiden kalem kaldırılmıştır: Uyanıncaya kadar uyuyandan, ihtilam oluncaya kadar çocuktan ve akli erinceye kadar deliden.”²⁹⁰ buyurmuştur. Mükellef olmayan birisi imam da olamaz.

²⁸⁴ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 400-401.

²⁸⁵ Zuhurf 43/20.

²⁸⁶ Necm 53/28.

²⁸⁷ Buhârî, “Edeb”, 58; Ebû Dâvud, “Edeb”, 48, 4917; Tirmizî, “Birr”, 56; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 2/45, 287, 465, 517.

²⁸⁸ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 402-403.

²⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, 3/169, 183.

²⁹⁰ Buhârî, Talak, 11; Ebû Dâvûd, Hudud, 17; Tirmizî, Hudud, 10; Ahmed b. Hanbel, 1/116.

c) İmam, erkek olmalıdır. Zira Hz. Peygamber, “İşlerini bir kadına emanet eden bir topluluk felah bulamaz.”²⁹¹ buyurmuştur.

d) İmam, Müslüman olmalıdır. Zira ayet-i kerimede “Allah, müminlerin aleyhine kâfirlere hiçbir yol vermeyecektir.”²⁹² buyurulmuştur.

e) İmam, Allah’ın emrini uygulayan biri olmalıdır.

f) İmam, dinin farzlarından kendisine gerekli olanlarını bilen biri olmalıdır.

g) İmam, genel anlamda Allah’a karşı takvalı olmalıdır. Zira Allah, “İyilik ve takva üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın.”²⁹³ buyurmuştur.

h) İmam, yeryüzünde fesadı yaymamalıdır.²⁹⁴

İbn Hazm, imâmetin geçerli olabilmesi için gereken şartları belirttikten sonra, dinin emirlerini, ibadetlerini ve siyaseti bilmeyen, farzlarını tam olarak yerine getirmeyen, alenî ve gizli bütün büyük günahlardan kaçınmayan ve eğer varsa kendisindeki küçük günahları gizlemeyen bir kimsenin ümmete imam olmasını insanların hoş karşılamayacağını belirtir. İbn Hazm’a göre böyle bir kişi yönetici olacak olursa, hoş karşılanmamakla beraber onun yönetimi geçerlidir. Allah’a itaat ettiği hususlarda ona itaat etmek, itaat etmediği hususlarda da ona karşı çıkmak vaciptir.²⁹⁵

Müellifimiz, Hz. Peygamber’e halef ve Müslümanlara imam olacak kişinin nasıl birisi olması gerektiğini de belirtmiştir. O, bu konuda şöyle söylemiştir:

“İmam zayıflık göstermeksizin insanlarla dost olmalı, kabalık ve sertlik göstermeksizin çirkin olanı reddetmede güçlü olmalı; zorunluda aşırı gitmemeli, gaflete düşmeksizin uyanık olmalı, kendisi hakkında malı men edici olmadan ve başkaları hakkında da malı israf edici olmadan cesaretli olmalıdır. İmamın Kur’ân’ın

²⁹¹ Buhârî, Fiten, 18; Tirmizî, Fiten, 75; Ahmed b. Hanbel, 5/38, 47.

²⁹² Nisa, 4/141.

²⁹³ Maide 5/2.

²⁹⁴ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 404-405.

²⁹⁵ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 406-407.

ahkâmını ve Allah Resulünün (s.a.) sünnetlerini yerine getiriyor olması bütün bunları kendisinde cem etmesi anlamına gelir. İşte bu bütün faziletleri birleştirir.”²⁹⁶

İbn Hazm, imâmette tevarüsün yani babadan oğula yöneticiliğin devrinin geçerli olmadığını belirtmiştir. Çünkü ne Kur'an ve sünnetten gelen bir nass, ne icmâ, ne de aklî bir delil tevarüsü gerekli kılmıştır. O, imâmette tevarüsün câiz olmadığı konusunda Müslümanlar arasında bir ihtilafın olmadığını belirtmiştir. Rafizîlerin dışında bütün ümmet buluş çağına ulaşmamış birinin imam olamayacağını kabul etmiştir. Yine İbn Hazm, kadının imâmetinin geçerli olmadığını hususunda da Müslümanlar arasında bir ihtilaf olmadığını belirtmiştir.²⁹⁷

2.6. İmâmetin Akdinin Geçerliliği

İmâmetin akdi ve icrası konusunda çeşitli grupların görüşlerine yer veren İbn Hazm, bir grubun her bölgedeki Müslümanların faziletliilerinin icmâsı ile imâmetin sahih olacağı, başka bir grubun ise imamın huzurundaki topluluğun anlaşması ile sahih olacağı görüşünde olduklarını belirtmiştir. Ebû Alî el-Cübbâî'nin (ö. 303/915) ise imâmetin en az beş kişinin ortaklaşa belirtmesi ile geçerli olacağını söylediğini bildirir.²⁹⁸

İbn Hazm, imâmetin yeryüzündeki bütün ümmetin faziletliilerinin icmâsı ile geçerli olacağını ileri sürenlerin görüşünün bâtil, delilsiz ve boş bir iddia olduğunu söyler. Çünkü dünyanın bütün bölgelerinde Müslümanların yaşadığını, ayrıca bunların faziletlisini bulmanın ve bir araya getirmenin mümkün olmadığını ileri süren İbn Hazm, bu görüşün güç yetirilemeyecek bir şeyle sorumlu tutulmak (teklîf-i mala yutak) olduğunu savunmuştur. O, “Allah, din konusunda size bir güçlük yüklememiştir.”²⁹⁹ ayetini delil göstererek, Allah'ın insana gücünün yetmediği şeyi yüklemeyeceğini belirtmiştir.³⁰⁰

İmâmetin akdedilmesinin imamın huzurundaki topluluğun anlaşması ile olacağı görüşüne de şiddetle karşı çıkan İbn Hazm, Şam ehlinin bu görüşle hareket ederek Mervan ve oğlu Abdülmelik'e biat edilmesi gerektiğini ileri sürdüklerini ve

²⁹⁶ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 406-407.

²⁹⁷ a.y.

²⁹⁸ İbn Hazm, **el-Fasl** III, s. 408-409.

²⁹⁹ Hacc, 22/78.

³⁰⁰ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 408-409.

bu sebepten dolayı diğer Müslümanların kanlarını helal saydıklarını belirtmiştir. Bu görüşte olan kimselerin hiçbir delilinin olmadığını ve “Eğer doğru sözlüler iseniz, (iddianızı ispat edecek) delilinizi getiriniz.”³⁰¹ ayeti gereğince delil getiremeyen bu insanların görüşünün geçersiz bir iddia olduğunu belirtmiştir. Cübbaî’nin, beş kişinin ittifakıyla imâmetin sahih olacağı görüşüne de karşı çıkan İbn Hazm, bu görüşü Hz. Ömer’in imam seçimi için şûrâya altı kişiyi seçmesi ile ilişkilendirmiştir. İbn Hazm, Hz. Ömer’in uygulamasının kesin ve bağlayıcı bir yönünün olmadığını belirtmiş ve Cübbaî’nin bu görüşünü çeşitli açılardan eleştirmiştir.³⁰²

Müellif, imâmetin akdedilmesiyle ilgili karşı çıktığı görüşleri belirttikten sonra bu konudaki kendi görüşünü ifade etmiştir. Ona göre, imâmetin icrâsı ancak üç şekilde sahih olur ve bunların dışındaki bir yöntem sahih değildir. Bu yöntemler;

a) İmam’ın kendisinden sonra kimin halife olacağını tayin etmesidir. Bunu sağlıklı zamanında, hastalandığında ya da ölüm döşeginde iken söylemesinin bir mahzuru yoktur. Hz. Peygamber’in ve Hz. Ebû Bekir’in uyguladığı bu yöntem, İbn Hazm’ın en hoş karşıladığı ve en doğru bulduğu yöntemdir. Zira ona göre bu yöntem, ümmetin bekâsı, Müslümanların durumunun düzenli olması ve toplumda fitne ve ihtilafa mahal vermemesi açısından en güzel yöntemdir.³⁰³

b) İmam birini görevlendirmeden önce ölecek olursa, imâmete layık olan birinin öne çıkıp kendisine biat almasıdır. Bu kişinin imâmetinin de sahih olduğunu ve ona itaatin vacip olduğunu savunan İbn Hazm, Hz. Ali’nin ve Abdullah b. Zübeyr’in de bu şekilde davrandığını belirtmiştir. Ona göre, “İyilik ve takva üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın.”³⁰⁴ ayeti gereğince bu imama yardım etmek gerekmektedir. Yine ona göre, birden fazla kişi imâmet iddiasıyla öne çıkarsa, imâmet hakkı efdal ya da mefdul olsun fark etmez ilk davranan kişiye aittir. Şayet aynı anda öne çıkmışlarsa ya da kimin önce çıktığı

³⁰¹ Bakara 2/111.

³⁰² İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 410-413.

³⁰³ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 414-415.

³⁰⁴ Mâide 5/2.

bilinmiyorsa en faziletli ve en iyi siyasetçi olan tercih edilir. İbn Hazm, fazilet ve siyaset konusunda da eşitlik olursa onlar arasında kura çekileceğini belirtir.³⁰⁵

c) İmamın ölüm anında kendisinden sonraki halifenin seçimi için bir veya daha fazla kişiyi görevlendirmesidir. İbn Hazm, bu yönteme Hz. Ömer'in halife seçmek üzere tayin ettiği şûrâyı örnek olarak göstermiştir. O, bu yöntemin de güvenilir ve sahih bir yöntem olduğunu belirtmiştir.³⁰⁶

2.7. Emr-i bi'l-Ma'ruf ve Nehy-i ani'l-Münker Hakkında

İbn Hazm, “Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır.”³⁰⁷ ayeti sebebiyle bütün Müslümanların, iyiliği emretme ve kötülükten men etmenin gerekliliği konusunda ittifak ettiğini belirtmiştir. Ancak bunun nasıl olacağı (keyfiyeti) hakkında ihtilafa düştüklerini söyler. Sahâbenin önde gelenleri ve Ehl-i Sünnet, emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker'in sadece kalb ile olacağını veya gücü yeterse dili ile de söylemesi gerektiğini, el ile ya da silah kullanmakla olmayacağını savunmuştur. Rafizîler'in de bu konuda benzer bir görüşte olduğunu söyleyen İbn Hazm, nâtık imam zuhur edinceye kadar onların el ile ya da kılıç ile mücadeleyi reddettiklerini belirtir. Eğer hak imam ortaya çıkıp onlara karşı silah kullanmaya davet ederse, ona icabet etmek ve kılıçları kınından çıkarmak vaciptir, aksi halde silah, asla kullanılmaz demişlerdir.³⁰⁸

İbn Hazm, Ehl-i Sünnet'in adalet ve düzenin olmadığı yerlerde kuudu yani tarafsız kalıp oturmayı uygun gördüğünü, ancak kurulu bir düzen varsa ve bir fasık bu düzene karşı çıkmışsa, o zaman insanların adil imamla birlikte kılıçlarını çekmesinin vacip olduğunu belirtmiştir. İbn Hazm, Ehl-i Sünnet'ten bazı grupların, Mu'tezile ve Haricîlerin tamamı ile Zeydîlerin “iyiliği emretmek ve kötülükten menetmek” konusunda kılıç çekmeyi, kötülüğü savmak ancak bu şekilde mümkün ise vacip olacağı görüşünde olduklarını söylemiştir. Bu gruplar, ehl-i hakkın zaferden ümit kesmeyecek durumda iseler kötülüğü defetmek için savaşmasını farz olarak

³⁰⁵ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 414-419.

³⁰⁶ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 416-417.

³⁰⁷ Âl-i İmran 3/104.

³⁰⁸ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 418-421.

görmüşlerdir. Fakat onlar, azlıkları ve zayıflıkları sebebiyle başarılı olmaktan ümitsiz iseler, kötülüğü el ile değiştirmeyi terk etmeye hakları vardır. İbn Hazm, bu görüşün Hz. Ali ve onunla beraber olan sahâbe ile Hz. Aişe'nin, Talha'nın, Zübeyr'in ve onlarla beraber olan sahâbenin görüşü olduğunu belirtmiştir.³⁰⁹

Müellif, bu konu ile ilgili fırkaların görüşlerini verdikten sonra kendi görüşlerini açıklamıştır. Ona göre, malı haksız yere gasp eden ve insanlara zulmeden zâlimi, bundan herhangi bir yöntemle men etmeye muktedir iken sükût edip zulme boyun eğen kişi haram işlemektedir. Günah ve düşmanlık konusunda zâlime yardım etmiş sayılır. İbn Hazm'ın bu konuyla ilgili en önemli delili; “Sizden her kim bir kötülük görürse -eğer gücü yeterse- onu eliyle değiştirsin, eğer buna gücü yetmezse dili ile değiştirsin, eğer buna gücü yetmez ise dili ile değiştirsin, eğer buna da gücü yetmezse kalbi le (buğz etsin). Bu, imanın en zayıf olanıdır. İman noktasında bundan öteye bir şey yoktur.”³¹⁰ hadîs-i şerifidir.³¹¹ Müslüman iki grubun birbiriyle savaşması durumunda yapılması gerekenin, haddi aşan gruba karşı mazlumun yanında olmak olduğunu belirten İbn Hazm, “İnananlardan iki grup birbirleriyle savaşarlarsa aralarını düzeltin. Eğer biri ötekine karşı haddi aşarsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın.”³¹² ayetini delil kabul etmiştir.³¹³

2.8. Fâsık İmama İtaat ve Ardında Namaz Kılmak Hakkında

İbn Hazm, fâsık imamın ardında namaz kılma konusuna da mezheplerin görüşlerini aktarmakla başlamıştır. O, Haricîler, Zeydiyye ve Rafizîlerin tamamı ile Mu'tezilenin genelinin ve bazı Ehl-i Sünnet mensuplarının, sadece faziletli kimsenin ardında namaz kılınabileceği görüşünde olduklarını bildirir. Yine Ehl-i Sünnet'ten bir kısmı, sadece cuma ve bayram namazlarında fâsığın arkasında namaz kılmanın câiz olduğu görüşüne varmışlardır.³¹⁴ Onlar bu görüşlerine, “Allah, ancak kendisine karşı gelmekten sakınanlardan kabul eder.”³¹⁵ ayetini delil olarak göstermişlerdir. Bu

³⁰⁹ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 420-421.

³¹⁰ Müslim, İmân, 78.

³¹¹ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 424-427.

³¹² Hucurât 49/9.

³¹³ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 428-429.

³¹⁴ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 434-435.

³¹⁵ Maide, 5/27.

delili ve görüşü hatalı bulan İbn Hazm, Hz. Peygamber'den başka kimsenin günahsız olmadığını, ayrıca fâsık kişinin namaza yöneldiğinde Allah'tan sakınarak yöneldiğini, dolayısıyla namaz esnasında o kişinin fâsık değil Allah'tan korkan bir kişi olduğunu belirtmiştir.³¹⁶

Bu konudaki bir diğer görüş ise fâsık birinin ardında Cuma ve diğer tüm namazların kılmanın câiz olduğu görüşüdür. İbn Hazm, kendisinin de kabul ettiği bu görüşün sahâbenin tamamına, Ashab-ı Hadîs'in cumhûruna, Ahmed b. Hanbel'e, Şafî'ye, Ebû Hanîfe'ye ve Dâvûd ez-Zâhirî'ye ait bir görüş olduğunu belirtmiştir. O, bu görüşü sahâbenin hayatından bir örnek ile delillendirir. Buna göre sahâbe, Muhtar b. Ubeyd es-Sakafî, Haccac b. Yusuf, Ubeydullah b. Ziyad, Hubeyş b. Delce gibi fâsık olduğu bilinen kimselerin ardında namazlarını kılmışlardır.³¹⁷

İbn Hazm, fâsıklığın daha faziletli bir kimseden kaynaklanan bir noksanlık olduğunu belirtir. O, Hz. Peygamber'in faziletteki konumu sahâbeden çok daha üstün olmasına rağmen Hz. Ebû Bekir'in ve Abdurrahman b. Avf'ın arkasında namaz kıldığına dikkat çeker. İbn Hazm, sonuç olarak Hz. Peygamber'in bu davranışını örnek göstererek, faziletli bir kişinin kendisinden fazilet bakımından daha düşük derecede olan birinin ardında namaz kılmaktan imtina etmesinin doğru olmadığını belirtir.³¹⁸

Zekât konusunda da benzer bir yaklaşımı olan İbn Hazm, "Zekât memuru size geldiğinde mutlaka sizden razı olmuş olarak dönsün."³¹⁹ hadisi gereğince, faziletsiz de olsa fâsık da olsa Kureyşli bir imama zekâtın ödenmesi gerektiğini belirtir. Bu konuda önemli bir uyarıda bulunan İbn Hazm, zekâtın ancak mezkûr ve sahih olan imama ya da onun memuruna verileceğini, bunun dışındaki imamlık iddiasında bulunan kimselere verilmemesi gerektiğini ifade eder. Ona göre bunun delili, "Kendisine emretmediğimiz bir işi yapan kimsenin ameli reddedilmiştir."³²⁰ hadisidir.³²¹

³¹⁶ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 436-437.

³¹⁷ a.y.

³¹⁸ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 440-441.

³¹⁹ Müslim, "Zekât", 55; Tirmizî, "Zekât", 20.

³²⁰ Buhârî, Sulh, 5; Ebû Dâvûd, Sünne, 5.

³²¹ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 440-441.

Ayrıca cihad konusunu da ele alan İbn Hazm, her gâlibe, her âsiye ve her savaşçıya imam ile birlikte cihada çıkmanın vacip olduğunu açıkça belirtmiştir. Çünkü bunun iyilikte ve takvada yardımlaşma olduğunu vurgulamaktadır. İbn Hazm, iyilik ve takva konusunda yardımlaşma ve cihadın her Müslümana, her zaman ve her mekânda farz olduğunu belirtmiştir.³²²

İbn Hazm, imamın hangi şartlar altında azledilebileceği hususunda şöyle söylemiştir:

“-Az da olsa- zulümden herhangi bir şey gerçekleşirse, imamın bu konuda konuşması ve bunu men etmesi vaciptir. Eğer (zulüm yapmaktan) imtina eder, hakka döner, uzuvlara yönelik kısası uygular; zina, zina iftirası ve şarabın cezasını (hadd) yerine getirirse, imamın azledilmesine imkân yoktur. O, var olduğu gibi bir imamdır ve azledilmesi helal değildir. Eğer imam, kendisine gerekli olan bu uygulamalardan herhangi birini yerine getirmez ve girişimde bulunmaz ise, mevcut imamın azledilmesi ve Yüce Allah’ın “İyilik ve takva (Allah’a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın.”³²³ meâlindeki sözünden dolayı hukuku uygulayabilecek başka birisinin göreve getirilmesi gerekir. Kanunların zorunlu olarak gerektirdiği hususlardan herhangi birini ihmal etmek mümkün değildir. Başarı yüce Allah’ın yardımıyla.”³²⁴

³²² İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 441-442.

³²³ Mâide 5/2.

³²⁴ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 434-435.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

TEFADULİYET TARTIŞMASININ YANSIMALARI

İslam toplumunda tefaduliyet tartışmaları daha çok imâmet ve hilâfet konusuyla bağlantılı olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte insan ile Melekler arasındaki tefaduliyet, Melekler ile Peygamberler arasındaki tefaduliyet ve Peygamberlerin kendi içerisindeki tefaduliyet tartışmaları da İslam âlimleri arasında gündem olmuştur. Ancak tefaduliyet meselesinin en büyük yansımaları ve İslam mezheplerinde tartışılması, daha ziyade sahâbenin tefaduliyeti ve imâmet meselesiyle ilgili tartışmalarda görülmüştür. Dolayısıyla bu tartışma kapsamında İslam tarihi boyunca insanlar, yalnızca efdal olanın imam olabileceği ya da mefdulün de imam olup olamayacağı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bununla birlikte ve daha önemli olan husus ise efdal olanın kim mefdul olanın kim olduğuna yönelik tartışmalardır. Bu nedenle Hz. Peygamber'in vefatının ardından Müslümanların imamı ve Hz. Peygamber'in halîfesi olacak kişinin ümmetin en faziletlisi olması gerektiği ileri sürülmüş ve ilk dört halîfenin meşruiyeti buna göre değerlendirilmiştir. Özellikle ilk İslam mezheplerinin ortaya çıkmasından sonra çeşitli gruplar kendilerince efdal olarak değerlendirilen kimsenin halîfeliğini meşru kabul etmiştir. Dolayısıyla Müslümanlar arasındaki ilk ihtilaf ve tefrikanın çıkmasına neden olan konu da tefaduliyet meselesi ve onun yansımaları olmuştur.³²⁵

Tefaduliyet konusu, imâmeti dinin temel bir ruknu olarak gören Şia sebebiyle İslam toplumunun gündemine girmiş bir meseledir. Ehl-i Sünnet onlara cevap vermek üzere bu konuya girmiştir.³²⁶ Dolayısıyla tefaduliyet meselesinin en büyük yansımaları da bu iki fırka arasında görülmektedir. Araştırmamızın son kısmında bu iki fırkanın âlimlerinin kimleri efdal olarak gördüğüne, mefdulün imâmeti hakkındaki görüşlerine, tefaduliyet tartışmalarıyla ilişkili olan sahâbe ve "Ehl-i Beyt" tasavvurlarına ve tefaduliyet meselesinden kaynaklanan diğer görüşlerine yer vereceğiz.

3.1. Ehl-i Sünnet'te Tefaduliyet Anlayışı

Ehl-i Sünnet mezhebinde imâmet meselesi, usûlü'd-din arasında yer almaz ve vasıflarını taşıyan herhangi bir kişi halîfe olabilir. Bundan dolayı da imam/halîfe, nas

³²⁵ Mustafa Öz, "Tafdîl", *DİA*, XXXIX, s. 369-371.

³²⁶ Mehmet Dalkılıç, *İmamet-Siyaset İlişkisi ve Şiilik Eleştirisi*, s. 59-61; Halil İbrahim Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, DİB yay., Ankara 2011, s. 110-111.

ve tayinle ya da vasiyetle değil de doğrudan ümmetin istişaresi ya da seçimiyle işbaşına gelir. İmâmetin ilâhî bir makam olarak görülmemesinden dolayı imamın masum olması düşünülmez. Efdaliyet konusunda Ehl-i Sünnet, Şia'yı eleştirmiş ve onların imamın masumiyeti ve efdaliyeti gibi görüşlerine itiraz etmiştir. Ehl-i Sünnet âlimleri, Şia'nın Hz. Ali başta olmak üzere imamlarını insan üstü bir konuma getirecek şekilde yüceltmelerine ve onlara ilâhî bir boyut kazandırmalarına karşı çıkmıştır. Aynı şekilde Haricîlerin Hz. Ali hakkındaki olumsuz sözlerini de tenkit etmişlerdir. Dolayısıyla Ehl-i Sünnet âlimleri, Hz. Ali hakkındaki bu iki yaklaşıma da karşı çıkmak ve ilk dört halîfenin en faziletli kimseler olduklarını ortaya koymak maksadıyla eserlerinde imâmet ve sahâbenin efdaliyeti konularına yer vermiştir.³²⁷

Sahâbe ve Ehl-i beyt ile ilgili yaklaşımlar, Şîî-Sünnî ayrışmasını derinleştiren en önemli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. İslam dünyasının büyük çoğunluğunu teşkil eden Ehl-i Sünnet'e göre, Hz. Peygamber'in sağlığında İslam uğruna büyük fedakarlıklara katlanan sahâbîler, onun vefatından sonra da sorumluluklarını unutmamış ve İslam'ın geniş kitlelere ulaşmasında önemli rol oynamışlardır. Nübüvvetin tek canlı tanıkları olan sahâbîlerin en büyük hizmeti, Kur'an ve Sünnet mîrasını sonraki nesillere aktarmak olmuştur. Tüm bunları göz önüne alan Sünnî İslam geleneği, sahâbeyi takdîr ve tafdîl etmeyi temel bir prensip olarak benimsemiştir. Ancak bu yaklaşım, kronolojik olarak, sahâbeyi tahkîr ve tezyif eden siyâsî ve itikadî bir oluşumun, yani Şia'nın zuhûrundan sonraki döneme tekabül etmektedir.³²⁸ Bu durum da bize Ehl-i sünnet âlimlerinin bu konulara daha ziyade savunmacı bir yaklaşımla girdiğini göstermektedir.

Ehl-i sünnet, Hz. Peygamber'in ashabına ve Ehl-i beyt'e sevgi ve hürmet gösterilmesi gerektiğini ifade etmekle birlikte onlara Şia'da olduğu gibi insanüstü vasıflar vermemiştir. Sahâbenin tamamını faziletli kimseler olarak gören Sünnî âlimler, sahâbîlerin de diğer insanlar gibi günah işleyebileceklerini kabul etmekten ve onları faziletleri konusunda derecelendirmekten imtina etmemişlerdir. Ehl-i sünnet âlimleri, bütün sahâbîleri Hz. Peygamber'in sohbetine nail olmakla kendilerinden sonra hiç kimse için söz konusu olmayan büyük bir şeref elde eden,

³²⁷ Mehmet Dalkılıç, **İmamet-Siyaset İlişkisi ve Şiilik Eleştirisi**, s. 59-61.

³²⁸ Mahmut Demir, "**Sahabe-Ehl-i Beyt Eksende Şîî-Sünnî İhtilafının Hadis Rivayetine Yansımaları**", e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, Sayı: VI, Kasım 2011, s. 90-91.

tamamı âdil olan ve aralarında fazilet açısından derece farkı bulunan bir nesil olduğunu kabul etmişlerdir. Onlar, sahâbe arasında farklı derecelerin bulunduğunu kabul ettiklerinden dolayı sahâbeyi fazilet bakımından da karşılaştırmış ve bunun neticesinde efdaliyet sıralamaları yapmışlardır.³²⁹ Araştırmamıza Ehl-i Sünnet âlimlerinden bazılarının efdaliyet konusu ile ilgili görüşlerine yer vererek devam edelim.

Ehl-i Sünnet'in en önemli imamlarından olan Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) efdaliyet ve imâmet ile ilgili görüşlerini incelediğimizde onun Hulefâ-i râşidînin hilâfet sıralarını aynı zamanda efdaliyet sıraları olarak kabul ettiğini görürüz. Ebû Hanîfe, Hz. Peygamber'den sonra bu ümmetin en faziletlisinin sırasıyla Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali olduğunu ifade etmiştir. Hanım sahâbiler hakkında ise o, Şia'nın Hz. Aişe hakkındaki iddialarına karşı çıkmış ve Hz. Hatice'den sonra dünya kadınlarının en faziletlisinin Hz. Aişe olduğunu söylemiştir.³³⁰

Tefaduliyet konusunda İmâm Mâlik'ten (ö. 179/795) çeşitli rivayetler nakledilmiştir. Bu rivayetlerden birine göre o, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in diğer sahâbilerden ve sonraki halifelerden faziletli oldukları konusunda şüphenin bulunmadığını vurgulamıştır.³³¹ İmâm Mâlik'e nispet edilen ikinci bir söze göre de o, Hz. Ali ve Hz. Osman'dan hangisinin daha üstün olduğu konusunda fikir beyan etmekten kaçınmanın, yani bu konuda sükût etmenin daha yaygın olduğunu söylemiştir. Bununla birlikte başka bir rivayete göre, İmâm Mâlik'e Hz. Peygamber'den sonra en faziletli insanın kim olduğu sorulduğunda o, sırasıyla Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın ismini zikretmiştir. Bu sahâbilerden sonra en

³²⁹ Cemal Sofuoğlu, “Şia'nın Sahabiler Hakkındaki Bazı Görüşleri”, AÜİFD, Ankara, c. 24, s. 53; Ethem Ruhi Fırlı, **İmâmiyye Şiası**, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008, s. 216.

³³⁰ Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit el-Kufî, **el-Fıkhu'l-Ekber**, (terc. Mustafa Öz), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1992, s. 8-9; Beyâzîzâde Ahmed Efendi, **el-Usûlü'l-Münife li'l-İmâm Ebî Hanîfe** (thk. İlyas Çelebi), İstanbul 1431/2010, s. 142-147.

³³¹ Ebû'l-Abbas Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalim İbn. Teymiyye el-Harrânî, **Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye fi Nakdi Kelâmi's-Şî'ati'l-Kaderiyye** (thk. Muhammed Reşâd Sâlim), y.y. 1406/1986, VIII, s. 224-225.

faziletli sahâbînin kim olduğunun sorulması üzerine ise o, “İnsanlar bu konuda susmuşlardır” demiştir.³³²

İmâm Şâfiî'nin (ö. 204/819) Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in en üstün sahâbîler oldukları konusunda sahâbe ve tâbiîn arasında bir ihtilafın bulunmadığını dile getirdiği, onlardan sonra Hz. Osman ve Hz. Ali'nin efdaliyeti konusunda ise ihtilaf bulunduğunu belirttiği birçok kaynakta nakledilmiştir.³³³ İmâm Şâfiî, Hz. Ebû Bekir'in halîfe tayin edilmesi hakkında “İnsanlar Resûlullah'tan sonra Ebû Bekir'e muhtaç kaldılar. Gökyüzünün altında Ebû Bekir'den daha faziletli hiç kimseyi bulamadıklarından onu insanlara imâm tayin ettiler” diyerek Hz. Ebû Bekir'in sahâbenin en faziletlisi olduğunu dile getirmiştir.³³⁴ İmâm Şâfiî, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin efdaliyeti konusunda sahâbe ve tâbiîn arasında bir görüş birliğinin bulunmadığını aktardıktan sonra “Biz, Hz. Peygamber'in ashâbını tercihlerinden dolayı yadırgamayız” demiş ve sahâbenin imâmette önce Hz. Osman'a sonra da Hz. Ali'ye görev vermesi ile ilgili görüşünü belirtmiştir. Ayrıca Beyhakî'nin (ö. 458/1066) **Menâkıbü's-Şâfi'î**'de naklettiğine göre, İmâm Şâfiî şöyle söylemiştir: “Resûlullah'tan sonra en faziletli insan Ebû Bekir'dir. Ondan sonra Ömer, ondan sonra Osman ve ondan sonra da Ali'dir. Allah hepsinden razı olsun.”³³⁵

Efdaliyet meselesinin en yüksek seviyede tartışıldığı bir dönemde yaşayan Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), sahâbenin tamamının nesil olarak en üstün insanlar olduklarını, ashâb-ı kirâmdan Hz. Peygamber'in sohbetinde en az bulunan bir sahâbînin dahi Hz. Peygamber'i görmeyen insanların tamamından efdal olduğunu ve bir sahâbînin derecesini geçmenin sonraki nesiller için mümkün olmadığını savunmuştur.³³⁶ Ahmed b. Hanbel'in imâmetle ilişkili olan sahâbe arasındaki tefaduliyet konusundaki görüşü ile ilgili farklı rivayetler ulaşmıştır. Bu rivayetlerden birisi, “Hz. Peygamber'den sonra bu ümmetin en hayırlısı Ebû Bekir'dir. Ondan

³³² Kâdî İyâz, **Tertîbu'l-Medârik ve Takrîbu'l-Mesâlik li Ma'rifeti A'lâmi Mezhebi Mâlik** (thk. Abdülkâdir es-Sahrâvî ve dğr.), Rabat 1403/1983, II, s. 45-46.

³³³ Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, **Menâkıbü's-Şâfi'î** (thk. es-Seyyid Ahmed Sakr), Kâhire 1970/1971, I, s. 434; Ebû'l-Fazl Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî, **Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî** (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî ve dğr.), Kahire 1986, VI, s. 21.

³³⁴ el-Beyhakî, **a.g.e.**, I, s. 434.

³³⁵ el-Beyhakî, **a.g.e.**, I, s. 433.

³³⁶ Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed İbn el-Cevzî el-Bağdâdî, **Menâkıbü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel** (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Riyad 1409/1988, s. 216-217.

sonra Ömer, ondan sonra Osman ve ondan sonra da Ali'dir. Bir topluluk ise Osman'da (yani onu zikrettikten sonra) durmuştur." sözüdür. Ondaki gelen diğer rivayete göre ise, Hz. Ömer'in önerdiği şûra heyetinde bulunan ve imâmete layık bulunan kimselerin tamamı (Ali, Talhâ, Zübeyr, Abdurrahman b. Avf ve S'ad b. Ebî Vakkâs) ilk üç halîfenin dışındaki diğer insanların tamamından efdal olan kimselerdir. Ancak Ahmed b. Hanbel'den gelen genel rivayetlere bakıldığında onun Hz. Osman'dan sonra da tafdîl yaptığı ve tefaduliyet sırasında dördüncü isim olarak Hz. Ali'nin adını zikrettiği görülmektedir.³³⁷

Ahmed b. Hanbel, Hz. Ali'nin ilk üç halîfeden efdal olduğunu iddia edenlere sert eleştirilerde bulunmuştur. Nitekim bu konuda o, Hz. Ali'yi Hz. Ebû Bekir'e takdîm eden bir kişinin Hz. Peygamber'e ta'n etmiş olacağını, onu Hz. Ömer'e takdîm edenin hem Hz. Peygamber'i hem de Hz. Ebû Bekir'i ta'n etmiş olacağını, onu Hz. Osman'a takdîm edenin ise Hz. Peygamber başta olmak üzere Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Ehl-i şûrâ, Muhâcirler ve Ensâr'ı ta'n etmiş olacağını belirtmiştir. Ayrıca o, Hz. Ali'yi Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e tafdîl eden kişinin Râfîzî, bid'at ehli ve fâsık olduğunu ve böyle bir kişinin arkasında namaz kılınmaması gerektiğini söylemiştir.³³⁸

Ebü'l-Hasen el-Eş'arî (ö. 324/936), Hz. Peygamber'in "Ümmetimin en hayırlıları benim zamanımda yaşayanlardır"³³⁹ hadisinden hareketle ümmetin en hayırlısının sahâbe nesli, daha sonra ise sahâbe neslinden sonra gelen nesil (tâbiûn) olduğu konusunda selefin icmâ ettiğini belirtmiştir. Yine selefin sahâbe neslinin en faziletli grubunun Ehl-i Bedir olduğu, Ehl-i Bedir'in en faziletlilerinin Aşere-i mübeşşere olduğu, Aşere-i mübeşşere'nin en faziletlilerinin de sırasıyla Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali oldukları konusunda icmâ ettiklerini aktarmıştır.³⁴⁰ Eş'arî, **Makâlâtü'l-İslâmiyyîn** adlı eserinde sahâbe ve efdalîyetleri meselesinde Ehl-i hadis ve Ehl-i sünnet'in görüşlerini açıklamıştır. O, Ehl-i hadis ve

³³⁷ Ebü'l-Hüseyn Muhammed İbn Ebî Ya'lâ el-Ferra' el-Bağdâdî, **Tabakâtü'l-Hanâbile** (thk. Abdurrahmân b. Süleymân el-Useymin), Riyad 1419/1999, I, s. 64.

³³⁸ İbnü'l-Cevzî, **Menâkıbü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel**, s. 218; İbn Ebî Ya'lâ, **a.g.e.**, I, s. 215, 389.

³³⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXXIII, 70, 138; Buhârî, "Fezâilü ashâbi'n-nebi", 1; Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 214; Ebû Dâvûd, "Sünne", 10; Tirmizî, "Fiten", 45.

³⁴⁰ Ebü'l-Hasen Ali b. İsmâil el-Eş'arî, **Risâle ilâ Ehl's-Segr** (thk. Abdullah Şâkir Muhammed el-Cüneydî), Medîne 1422/2002, s. 294-302.

Ehl-i sünnet'in ashâb-ı kirâmın Resûl-i Ekrem'in arkadaşlığı için özel olarak seçildiğine inandıklarını, sahâbenin faziletlerini kabul ettiklerini, aralarında çıkan anlaşmazlıklar hakkında ise susmayı tercih ettiklerini ifade etmiştir. Eş'arî bunun akabinde, Ehl-i hadis ve Ehl-i sünnet'in sırasıyla Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali'yi diğer sahâbeden efdal kabul ettiklerini ifade etmiştir.³⁴¹ Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin (ö. 429/1037-38) naklettiğine göre Eş'arî, imâmın zamanının en faziletli kişisi olması gerektiğini ve bunun imâmetin şartlarından birisi olduğunu savunmuştur. Bu görüşüne binaen de Hulefâ-i râşidîn ile ilgili olarak "Onların en üstünü Ebû Bekir, sonra Ömer, sonra Osman ve sonra Ali'dir" demiştir.³⁴²

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944), **Te'vîlâtü Ehli's-Sünne** isimli tefsirinde Hadîd suresi 10. ayetini tefsir ederken Mekke'nin fethinden önce Müslüman olan ve İslam için mücadele eden sahâbîlerin daha sonraki dönemlerde Müslüman olanlardan daha faziletli olduklarını belirtmiştir.³⁴³ Ayrıca İmam Mâtürîdî, dört halîfenin tefaduliyeti meselesi ile ilgili olarak "Hazret-i Muhammed'in ümmetinden en efdal olanı ise Ebû Bekir, sonra Ömer, sonra Osman, sonra Ali'dir" demiştir.³⁴⁴

Ebü'l-Mu'în en-Nesefî (ö. 508/1115), Mâtürîdîlere göre imâmın efdal olma şartının bulunmadığını belirtmiştir. Nesefî, İmâm Mâtürîdî'nin **Kitâbü'l-Makâlât** isimli eserinde imamın kendi zamanındaki insanların en üstünü olmasının şart olmadığını söylediğini ve Mâtürîdîlere göre daha faziletli biri mevcut olduğu halde devlet başkanı olarak tayin edilen liyâkatli, adil, faziletli ve sâlih kişinin imâmetinin geçerli olduğunu belirtmiştir. O, Mâtürîdîler'in mefdulün imâmeti konusunda Hz. Ömer'in kendisinden imâmete belli bir kişiyi tayin etmek yerine kararı şûraya bırakmasını görüşlerine delil olarak kullandıklarını söylemiştir. Nesefî, Eş'arî'ye göre ise efdal varken mefdulün imâmetinin geçersiz olduğunu aktarmış ve Eş'arî'nin bunu imâmetin bir ehliyet şartı olarak değerlendirdiğini belirtmiştir. Dolayısıyla onun efdal varken mefdulün imâmet ehliyetini kazanmasının mümkün olmadığı

³⁴¹ Eş'arî, **İlk Dönem İslam Mezhepleri**, s. 239, 328.

³⁴² el-Bağdâdî, **Usûlü'd-Dîn**, s. 280, 293; Şehristânî, **Milel ve Nihal**, s. 98.

³⁴³ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî es-Semerkandî, **Te'vîlâtü Ehli's-Sünne (Tefsîrü'l-Mâtürîdî)**, (thk. Mecdî Bâsellûm), Beyrût 1426/2005, IX, s. 518-519.

³⁴⁴ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî es-Semerkandî, **Risâle fi'l-Akâid** (Y. Z. Yörükân'ın İslâm Akaidine Dair Eski Metinler adlı eseri bünyesinde), İstanbul 1953, s. 31.

görüşünde olduğuna işaret etmiştir. Ayıca Nesefî, Eş‘arîler’in bu görüşü halkın en faziletli kişiye tabi olma ve itaat etmesinin daha kolay olduğunu düşündüklerinden dolayı benimsediklerini belirtmiştir.³⁴⁵

Zâhiri mezhebinin kurucusu kabul edilen Dâvûd b. Ali’nin (ö. 270/884) ve Zâhirîliğin en önemli temsilcisi sayılan İbn Hazm’ın (ö. 456/1064) tefaduliyet konusundaki görüşlerini daha önceki bölümlerde detaylı bir şekilde açıklamıştık. Konu bütünlüğü çerçevesinde burada da kısaca değinmekte fayda olduğu düşüncesindeyiz. İbn Hazm’ın naklettiğine göre Dâvûd b. Ali, Hz. Peygamber’den sonra insanların en hayırlısı sahâbi, ashabın en faziletlisi Muhacirlerden İslam’a ilk girenler ve sonra da Ensar’dan ilk İslam’a girenlerdir, demiştir. Bu kimselerden sonra da fazilet sıralamasında Muhacir’in ve Ensar’ın geri kalanları bulunmaktadır. Tefaduliyet tartışmasını tabakalar olarak değerlendiren Dâvûd b. Ali, hangi sahâbenin efdal olduğu konusunda ise isim belirtmekten imtina etmiştir.³⁴⁶ Efdaliyet konusu ile imâmet arasında bir ilişki olmadığını savunan İbn Hazm ise diğer âlimlerden farklı olarak, efdaliyet sıralamasında en üst sırada Hz. Peygamber’in hanımlarının bulunduğunu belirtmiştir. Ona göre, Hz. Peygamber’in kadınlarından sonra efdal olanlar ise Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’dir. İbn Hazm, bu kimselerin efdaliyetini kesin bir dille ifade ederken Hz. Osman ve Hz. Ali arasındaki tefaduliyet meselesinde kesin bir yargıya varmaktan kaçınmıştır. İki sahâbenin de faziletlerinin ekseriyetle birbirlerine denk olduğunu ancak gönlünden geçen Hz. Osman’ın daha faziletli olduğu görüşünü ifade etmiştir.³⁴⁷

İbn Teymiyye (ö. 728/1328), Ehl-i sünnet ve Ehl-i hadis’in bütün âlimlerinin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in en üstün sahâbîler oldukları hususunda ittifak ettiklerini belirtmiş, akabinde yukarıdaki âlimlerden bazılarının isim ve görüşlerini zikrederek büyük fakihler, müfessirler, muhaddisler ve mutasavvıfların da bu görüşte olduğuna dikkat çekmiştir. Bunların yanında ayrıca, ilk Şiîler arasında da bu konuda şüphe bulunmadığını dile getirmiştir.³⁴⁸ Aynı şekilde Ebû Bekr el-Bâkılânî (ö. 403/1013), efdaliyet konusuna çokça değindiği **Menâkıbü’l-Eimmeti’l-Erba’a**

³⁴⁵ Nesefî, **Tebîrâtü’l-Edille**, II, s. 1113-1114.

³⁴⁶ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 230-231.

³⁴⁷ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 228-231, 342-343.

³⁴⁸ İbn Teymiyye, **Minhâcü’s-Sünne**, II, 72-73; VIII, s. 224.

isimli eserinde fazilet sıralamasının hilâfet sıralması ile aynı olduğu yönündeki bu tefaduliyet görüşünün Ehl-i sünnet'in ve Ehl-i hadis'in çoğunluğunun görüşü olduğunu ifade etmiştir.³⁴⁹

Ehl-i Sünnet'e göre imâmetin dini bir misyondan daha çok ümmetin dünyevî işlerini yönetmeye yönelik bir görev olduğunu ve kutsiyetinin olmadığını belirten günümüz Mezhepler Tarihi araştırmacılarından Mehmet Dalkılıç, Ehl-i Sünnet'e göre imamın en faziletli kimse olabileceği gibi, hayırlı bir başka kişinin de imam olabileceğini belirtmiştir. Dalkılıç, Ehl-i sünnet'in imâmet ve ashâbın fazileti konusundaki tutumu ile ilgili olarak şunları söylemiştir:

“Ehl-i sünnet, “efdaliyet” türü tartışmalara girmeden, ilk dört halifenin sırasıyla ümmetin en faziletli kimseler olduğunu, Hz. Hasan ve Hüseyin'in de onlardan sonra gelen fazıl kişiler olduğunu kabul etmiştir. Ancak Hz. Muaviye'nin aleyhinde de bulunmamışlardır. Genelde Muaviye'yi ilk dört halife statüsünde görmemekle birlikte, olumsuz bir yaklaşımda da bulunmayan Ehl-i Sünnet'in temayülü, “Allah bizim kılıçlarımızı o olaylardan uzak tuttu, kalplerimizi de arındırsın” diyerek, sahabeler hakkında olumsuz konuşmaktan uzak durmuşlardır.”³⁵⁰

Tefaduliyet tartışmalarının bir yansıması da mezheplerin “Ehl-i beyt” kavramını tanımlaması ve bu kavramın kapsamına kimlerin girdiğine dair görüşleri ile imâmetin Ehl-i Beyt'e tahsisi konularında ortaya çıkmıştır. Ehl-i sünnet âlimleri, Hz. Peygamber'in hane halkını tanımlayan bu kavram ile ilgili birtakım görüşlerinden dolayı Şia'ya karşı çıkmıştır. Şîî âlimler, Ehl-i Beyt'in kapsamına Hz. Peygamber, Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile beraber imâm kabul ettikleri diğer dokuz kişiyi dahil etmiştir. Hz. Peygamber'in hane halkından olan Hz. Aişe ve diğer hanımlarını, Hz. Fâtıma dışındaki çocuklarını ve Hz. Hasan ve Hüseyin dışındaki torunlarını ise Ehl-i beyt'in içerisinde kabul etmemişlerdir. Buna karşılık Ehl-i sünnet âlimlerinin bir kısmı, Ehl-i Beyt'in kapsamına yalnızca Hz. Peygamber'in hanımlarını dahil etmiştir. Ehl-i sünnet âlimlerinin çoğunluğu ise Hz. Peygamber'in hanımları ile birlikte bütün çocukları, bütün torunları, çocuk ve

³⁴⁹ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkılânî, **Menâkıbü'l-Eimmeti'l-Erba'a** (thk. Semîre Ferhât), Beyrût 1422/2002, s. 482.

³⁵⁰ Mehmet Dalkılıç, **İmamet-Siyaset İlişkisi ve Şiilik Eleştirisi**, s. 60.

torunlarıyla beraber amcaları ve bütün akrabalarını dahil etmiştir.³⁵¹ Ehl-i sünnet uleması, Ahzap suresinin 33. ayetinin³⁵² siyak ve sibakına bakarak Ehl-i beyt ifadesinin öncelikle ezvâc-ı tahirâta (Hz. Muhammed'in hanımlarına) delalet ettiğini ifade etmiştir.³⁵³

Ehl-i sünnet, Ehl-i beyte sevgi ve hürmet gösterilmesi gerektiğini ifade etmekle birlikte Şia gibi onlara yalnızca Peygamberlerde olan ismet sıfatını ya da birtakım insanüstü vasıfları vermemiştir. Bununla birlikte Ehl-i Sünnet âlimleri, Ehl-i Beyt ile Şîf görüşleri birbirinden ayrı görmüşlerdir. Örneğin İmâm-ı Âzam, Ehl-i beyt'e karşı derin bir saygı ve sevgi besleyerek onları desteklemiş ve onlara yapılan haksızlıklara karşı çıkmıştır. Cafer-i Sâdık ve Muhammed el-Bâkır gibi Şifilerin yanı sıra Sünnîler tarafından da büyük değer verilen zatlarla görüşmüş ve onlardan istifade etmiştir. Ayrıca "Biz sahâbenin her birini ancak hayırla anarız"³⁵⁴ diyerek sahâbe ve Ehl-i beyt'i birlikte sevmenin önemini göstermiştir. Bunun yanında İmâm-ı Âzam'ın Ehl-i beyt sevgisi onu, ashab-ı kirama çeşitli ithamlarda bulunun Şîf fikirler ile mücadele etmekten alıkoymamıştır.³⁵⁵

Ehl-i Beyt'in efdaliyetini savunan Şia, imâmetin nas ve tayin yoluyla Ehl-i Beyt'e verildiğini iddia etmiştir. Ehl-i sünnet ise Şia'nın bu iddialarının mesnetsiz olduğunu söylemiş ve imâmetin Ehl-i beyt'e tahsisini kabul etmemiştir. Ehl-i sünnet, Şia-İmâmiyye'nin inandığı on iki imamın sonuncusu olan ve yaşayıp yaşamadığı tartışmalı olan Mehdi Muntazar hariç Ehl-i beyt'ten imam kabul edilen kişilerin, fazilet ve takva ehli insanlar olduğunu kabul etmekle birlikte onların imamlıklarının siyâsî manada olmadığını savunmuştur.³⁵⁶

Ehl-i Sünnet âlimlerinin tefaduliyetle ilgili görüşlerine bakıldığında sonuç olarak; Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali sıralaması şeklindeki

³⁵¹ Mustafa Öz, "Ehl-i Beyt", **DİA**, X, 498-501.

³⁵² "Evlerinizde oturun ve daha önce Cahiliyye döneminde olduğu gibi açılıp saçılmayın, namazı güzelce kılın, zekâtı verin, Allah'a ve resûlüne itaat edin. Ey Peygamber ailesi (Ehle'l Beyt) Allah'ın istediği sizden kirliliği gidermek ve sizi tertemiz kılmaktan ibarettir." Ahzap 33/33.

³⁵³ Hasan Gümüşoğlu, "Ehl-i Sünnet ve İmamiyye Şiasının Ehl-i Beyt Kavramına Yükledikleri Anlamlar", C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 2014, XVIII, Sayı: 2, s. 291-318.

³⁵⁴ Ebû Hanîfe, **el-Fıkhu'l-Ekber**, s. 4.

³⁵⁵ Muhammed Ebû Zehra, **Ebu Hanîfe**, (trc. Osman Keskiöğlu), Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2005, s. 36.

³⁵⁶ Hasan Gümüşoğlu, "a.g.m.", s. 307-308.

efdaliyet yaklaşımı genel kabul görmüştür. Hz. Osman ve Hz. Ali konusunda çeşitli naklî deliller ileri süren Sünnî âlimleri, bunlardan hangisinin daha üstün olduğu hususunda kesin bir neticeye ulaşamamışsa da genellikle imâmetteki sıranın aynı zamanda üstünlükteki sıra kabul edildiği belirtilmiştir Nitekim Ehl-i sünnet'in fikhî ve itikâdî mezhep imamları arasında da bu efdaliyet sıralamasının daha çok kabul gördüğü anlaşılmaktadır. Yine Ehl-i Sünnet imamları arasında genel kabul edilen görüşe göre, daha faziletli kimseler var iken mefdulün imâmetinde bir mahzur bulunmamaktadır. Ehl-i Sünnet'e göre, Peygamberler dışında insanların Allah katında en faziletlisi, kâmil bir imana ve sâlih amellere sahip olan kimsedir. Kişilerin bağlı bulunduğu ırk, kabile, sülâle, yaşadıkları yerler vb. hususların üstünlük için bir tercih sebebi sayılmayacağı naslarla sabittir. Tafdîl konusuna devlet başkanlığı (imâmet) açısından bakış yapıldığında da durum aynıdır. İslâm tarihinin en hayırlı dönemi Asr-ı saâdet, ondan sonra ashap devridir. Resûlullah'ın vefatı üzerine devlet merkezinde bulunan ve Kur'ân-ı Kerim'de kendilerinden övgüyle söz edilen muhâcirlerle ensar³⁵⁷ o günkü şartlarda bir tür demokrasiyi andıran bir yöntemle ilk halîfeyi seçmiş, aynı yöntem bazı farklılıklarla birlikte Hulefâ-yi Râşidîn'in hepsinin belirlenmesinde uygulanmıştır. Bu seçim sırasında Şîa'nın öne sürdüğü efdaliyet veya Ehl-i beyt'e mensubiyet tercih sebebi yahut hilâfete hak kazanma delili olarak öne sürülmemiştir.³⁵⁸

3.2. Şîa'da Tefaduliyet Anlayışı

İslam tarihinde tefaduliyet tartışmalarının en büyük yansıması, Şîa mezhebinin ortaya çıkmasıdır. Zira Şîa, efdaliyet ve imâmet fikrinden ortaya çıkmış olan ve genel inanın merkezinde tefaduliyet anlayışının görüldüğü bir mezheptir. Nitekim İbn Hazm, Şîa mezhebinin tanımlarken, onların temel görüşünün imâmet ve Hz. Peygamber'in ashabının faziletteki dereceleri konusunda olduğunu söylemiştir. O, imâmet ve tefaduliyet konusunda bütün Şîî fırkaların ittifak ettiğini, bunların dışındaki konularda ise kendi içlerinde ihtilaf ettiklerini belirtmiştir. Ayrıca bir kimsenin Şîî sayılabilmesinin ancak Hz. Peygamber'den sonra insanların en faziletlisi ve imâmete en layık olan kişinin Hz. Ali ve ondan sonra evlatları olduğunu

³⁵⁷ Tevbe 9/100; Haşr 59/8-9

³⁵⁸ Mustafa Öz, "Tafdîl", **DİA**, XXXIX, s. 369-371.

kabul etmesiyle mümkün olacağını söylemiştir.³⁵⁹ Şia'nın bu yaklaşımlarından da anlaşılmaktadır ki Hz. Ali ve evlatlarının efdaliyeti meselesi Şia'nın kimlik meselesidir.³⁶⁰

Çağdaş Şîî âlimlerinden Muhammed Cevâd Muğniyye de Şîa'yı diğer mezheplerden ayıran temel farkları belirtirken imâmet ve tefaduliyet anlayışını merkeze almıştır. Ona göre, Şîa'yı diğer mezheplerden ayıran temel farklar; imamın Hz. Peygamber'den gelen nasla tayin edildiğini kabul etmeleri, Hz. Peygamber'in imamın tayinini unutmasının ve halîfe seçimini ümmetin seçimine bırakmasının caiz olmadığına inanmaları, Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi halîfe olarak belirlediğine inanmaları, imamın büyük ve küçük bütün günahlardan ma'sûm olmasına inanmaları ve Hz. Ali'nin mutlak olarak sahâbenin en üstünü olduğuna inanmalarıdır.³⁶¹

Şia'nın tefaduliyet anlayışının ve bu anlayışın yansımalarının tam olarak anlaşılabilmesi, Şia'nın imâmet inancının anlaşılmasından geçmektedir. Çünkü Şia, tefaduliyeti imâmet için bir ön şart olarak görmüş ve imamda aranacak şartların başında efdaliyeti kabul etmiştir. Şîî inancına göre imâmet, iman şartlarından birisidir. Nitekim Şia'ya göre imanın şartları, tevhid, nübüvvet, imâmet, adalet ve ahirettir.³⁶² Şia, “Ey iman edenler, Allah’a, Peygamber’e ve sizden olan ulü’l emre itaat edin.”³⁶³ ayetinde itaat edilmesi emredilen imamın birtakım delillerin de işaretiyle Hz. Ali ve soyundan gelen masum imamlar olduğunu ve Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali'nin imam olması gerektiğini iddia etmiştir.³⁶⁴ Şia'ya göre imâmet, Hz. Ali ve evlatlarından başkasına intikal edemez, eğer ederse (tarihte olduğu gibi) bu durum başkasının zulmü ya da kendilerinin takiyyeleri sebebiyledir.³⁶⁵

³⁵⁹ İbn Hazm, **el-Fasl**, II, s. 14-15.

³⁶⁰ Abdurrahim Yeşilmen, **Sahâbe Arasında Efdaliyet Konusu ve Efdaliyetin Hadis Kaynaklarına Yansıması**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018, s. 164.

³⁶¹ Muhammed Cevâd Muğniyye, **eş-Şî'a ve'l-Hâkimûn** (nşr. Sâmî el-Gureyrî el-Garrâvî), Beyrût 1433/2012, s. 19.

³⁶² Halîfe Keskin, **Kendi Kaynakları Işığında Şia İnanç Esasları**, s. 133; Şaban Öz, “**Hilâfette Nas Teorisi**”, KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 14 (2009), s. 67-121.

³⁶³ Nisa 4/59.

³⁶⁴ İhsan İlâhi Zâhir, **Şia'nın Kur'an, İmâmet ve Takiyye Anlayışı**, s. 25-35.

³⁶⁵ Şehristânî, **Milel ve Nihal**, s. 135.

Şia'nın mutedil ya da aşırı bütün fırkalarına göre, Hz. Peygamber'den sonra insanların en faziletlisi ve imâmete en layık kişisi Hz. Ali'dir.³⁶⁶ Şia, bu görüşünü bazı naslara dayandırmaktadır. Nitekim Şiîler, "Sana gelen ilimden sonra kim seninle tartışmaya kalkarsa, de ki: "Oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım, sonra gönülden lanetle dua edelim de yalancıların üstüne Allah'ın lanetini dileyelim."³⁶⁷ mealindeki ayetinde zikredilen "kendilerimiz (enfusenâ)" kelimesiyle Hz. Ali'nin kastedildiğini ve bu nedenle de Hz. Ali'nin diğer sahâbelerden daha faziletli ve özel bir konuma sahip olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'e yakınlığını, Hz. Harun'un Hz. Musa'ya yakınlığıyla açıklayan hadis ile birlikte, "Ali bendendir, ben de ondanım. Benden sonra o sizin velinizdir." hadisi ve yine Hz. Peygamber'in "Ben kimin mevlası isem, Ali de onun mevlasıdır." anlamındaki hadisi Şiî âlimlerin Hz. Ali'nin efdaliyetine en çok referans gösterdiği delillerdir. Bunlarla birlikte Hz. Peygamber'in kızı Fatıma'yı Hz. Ali ile evlendirmesi ve Hz. Peygamber'in neslinin onlar tarafından sürdürülmesi de Şiîler tarafından Hz. Ali'nin üstünlüğüne delil olarak kabul edilmektedir.³⁶⁸

Şia, Hz. Peygamber'in vefatına az bir zaman kala gerçekleşen birtakım olayları da Hz. Ali'nin efdaliyetine ve imâmetine bir işaret olarak yorumlamıştır. Örneğin Şiîler "kırtas" hadisesinde³⁶⁹ Hz. Peygamber'in sahâbîden istediği kâğıt ve kalem ile kendisinden sonra imam olarak Hz. Ali'yi yazacağını ancak Hz. Ömer'in buna mâni olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca Hz. Ali ya da Hz. Ebû Bekir'in efdaliyeti ile ilgili benzer bir tartışma da "Üsame ordusu" meselesinde³⁷⁰ gerçekleşmiştir. Şia, vefatının yaklaştığını bilen Hz. Peygamber'in kendisinden sonra imam olması için Hz. Ali'nin önünü açmak adına böyle bir ordu kurduğunu ve Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i Medine'den uzaklaştırmak istediğini savunmuştur. Şiîler, Hz. Peygamber'in ölüm hastalığı esnasında hazırlattığı Üsame b. Zeyd komutasındaki ordunun sefere gitmesini emretmesine rağmen Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in bunu kasten

³⁶⁶ Mustafa Öz, "Şia", *DİA*, XXXIX, s. 111.

³⁶⁷ Âl-i İmrân 3/61.

³⁶⁸ Metin Bozan, *Şii Literatürde Hz. Ali*, e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, Sayı: V, Nisan 2011, s. 6-7.

³⁶⁹ Buhârî, "İlim" 39, "Cihad" 176, "Cizye" 6, "Megâzî" 83; Müslim "Vasiyye" 20; İbn Hanbel, I, 222.

³⁷⁰ Buhârî, "İlim" 39, "Merdâ" 17, "İ'tisâm" 26; Müslim, "Vasâyâ" 22; İbn Hanbel, I, 325.

geciktirdiğini iddia etmiş ve bu olayı Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in kötülenmesi için bir vesile kılmıştır. Ehl-i Sünnet âlimleri ise aynı olayı, halife olur olmaz Üsâme ordusunu sefere göndermesinden dolayı Hz. Ebû Bekir'in faziletinin yüceliğine, Hz. Peygamber'in yolundan hiç ayrılmadığına ve onun hatıratına ne denli ehemmiyet verdiğine bir delil olarak göstermiştir.³⁷¹

Tefaduliyet meslesinin Şia mezhebindeki etkilerinden birisi de "Ehl-i beyt" kavramı ve bu kavramın kapsamına kimlerin girdiğine dair görüşleri ile imâmetin Ehl-i Beyt'e tahsisi konularında ortaya çıkmıştır. Şî'î âlimler, Ahzap suresi otuz üçüncü ayetini önceki ayetlerden bağımsız olarak düşünmüştür. Bundan dolayı da bu âlimler, ayette geçen günahlardan ve manevi kirlerden arındırılan "Ehle'l beyt" ifadesinin Hz. Peygamber'in hanımlarına şamil olmayıp, beş zata yani Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e delalet ettiğini söylemiştir. Aynı şekilde Şî'a, Hz. Peygamber'in, Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i abasının altına alarak, "Allah'ım bunlar benim Ehl-i beytimdir, onları günahlardan temizle"³⁷² diye dua etmesine dikkat çekerek ilgili ayetin söz konusu kişiler hakkında nazil olduğunu iddia etmiştir.³⁷³ Ayrıca onlar, Ehl-i Beyt arasında da efdaliyet ayrımı yaparak Hz. Hüseyin'in evlatlarının imâmete daha layık olduğunu, Hz. Hasan'ın evlatlarının ise imam olma hakkının bulunmadığını iddia etmiştir.³⁷⁴

Tefaduliyet meselesinin önemli bir yansıması da mezheplerin hadis ve sünnet anlayışıyla ilgili olmuştur. Zeydiyye fırkası istisna olmak üzere Şî'a'nın geneli, birkaç sahâbî dışında ashâbın tamamını kötölemiş ve onlara çeşitli ifadelerle ağır ithamda bulunmuştur. Şî'îler sahâbenin çoğunluğunu Hz. Ali ve Ehl-i beyte ihanetle suçladıkları için kendilerince muteber sayılan sahâbenin dışındakilerin rivayetlerini sahih kabul etmemiştir.³⁷⁵ Bazı Şî'î âlimler, Ebû Hureyre gibi çok hadis rivâyet eden sahâbîlerin, Muâviye ve benzerlerinin yararına birçok hadis uydurduğunu ve İslâm için büyük bir musibet olduğunu söylemiştir.³⁷⁶ Ayrıca sahâbîden nakledilen

³⁷¹ Halil İbrahim Bulut, **İslam Mezhepleri Tarihi**, s. 106-109.

³⁷² Tirmizi, "Menâkıb" 32.

³⁷³ Mustafa Öz, "Ehl-i Beyt", **DİA**, X, s. 498-501.

³⁷⁴ Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali İbn Bâbeveyh el-Kummî, **el-İmâme ve't-Tabsıra Mine'l-Hayre**, Kum 1985, s. 47-53.

³⁷⁵ İhsan İlâhi Zahir, **Şî'a'nın Kur'ân, İmâmet ve Takıyye Anlayışı**, s. 72-73.

³⁷⁶ Âyetullah Humeyni, **İslâm Fıkında Devlet**, trc. Hüseyin Hatemi, İstanbul 1979, s. 180.

hadislerin muteber kabul edilebilmesi için Ehl-i beyt'in rivayet ettiği hadislere zıt olmamasını şart koşturmuştur. Sahâbîyi hadis konusunda âdil kimseler olarak görmeyen Şîa, Ehl-i beyt'in sözlerini de hadis derecesinde görmüş ve onların ifadelerini de Sünnet kapsamında değerlendirmiştir. Şîî âlim Tabâtabâî, Ehl-i beyt'in sözlerinin Hz. Peygamberin açıklamaları gibi geçerli olduğunu söylemiş ve Ehl-i beyt'in hiçbir zaman hataya düşmediklerini belirterek onların açıklamalarına uymanın vâcib olduğunu ifade etmiştir.³⁷⁷

İslam mezhepleri arasında en çok ayrılığa düşen ve alt fırkaları bulunan grup Şîa mezhebidir. Şîî fırkaların imâmet ve tefaduliyet konusunda da tam bir fikir birliğine vardıkları söylenemez. Şîî fırkalar içerisinde kimisi imâmet ve tefaduliyet konusunda Ehl-i Sünnet'e yakın görüşler ortaya koyarken kimisi de bu konuda aşırı fikirlere sahip olmuştur. Söz konusu Şîî fırkalar; Zeydiyye, İmamiyye ve İsmailiyye isimleriyle temelde üç gruba ayrılmaktadır. Bunlarla birlikte Şîa'ya bağlılık iddia eden ancak Şîîlerin dahi "Gulûv" olarak nitelendirdiği bir takım aşırı ve İslam dışı fikirlere sahip olan fırkalar bulunmaktadır.³⁷⁸

Zeydiyye'nin Tefaduliyet Anlayışı:

Zeyd b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib'in (ö. 122/740) imâmetini benimseyen Zeydiyye fırkası, Şîa mezhebinin üç büyük kolundan birisidir. Diğer Şîî fırkalarda olduğu gibi Zeydiyye mezhebinde de imâmet mezhebin temel prensibidir. Onlara göre, imâmet Hz. Fatıma'nın evlatlarında devam edecek olup Hz. Hasan veya Hz. Hüseyin'in neslinden âlim, cesur ve cömert kimselerin imam olarak ortaya çıktıkları takdirde onlara itaat etmek vaciptir.³⁷⁹ Zeydiyye, gerek imâmet konusunda gerek sahâbe hakkında ve gerekse fıkhi alandaki görüşleri itibarıyla Ehl-i Sünnet'e en yakın Şîî mezhebi olarak kabul edilmiştir. Ayrıca onların imâmet meselesinde ve bazı itikadî konularda Mu'tezile'ye yakın olduğu da ifade edilmektedir.³⁸⁰

³⁷⁷ Muhammed Hüseyin Ali et-Tabâtabâî, **İslâm'da Şîa**, trc. Kadir Akaras, İstanbul 1993, s. 83.

³⁷⁸ Mehmet Dalkılıç, **İmamet-Siyaset İlişkisi ve Şiilik Eleştirisi**, s. 49.

³⁷⁹ Kummî-Nevbahtî, **Şîî Fırkalar**, s. 78, 91-94 vd.; el-Eş'arî, **İlk Dönem İslam Mezhepleri**, s. 83 vd.; el-Bağdâdî, **Mezhepler Arasındaki Farklar**, s. 26 vd.; Şehristânî, **Milel ve Nihal**, s. 141 vd.; Kummî-Nevbahtî, **Şîî Fırkalar**, s.91.

³⁸⁰ Yusuf Gökalp, "Zeydiyye", **DİA**, XLIV, s. 328-331.

Zeydiyye mezhebi, imâmet ve tefaduliyet meselesi başta olmak üzere çeşitli konulardaki görüşleriyle İmâmiyye, İsmâiliyye ve diğer Şîî fırkalara muhalefet etmiştir. Tefaduliyet tartışmalarının en önemli yansımalarından olan efdal ve mefdul imam fikri Zeydiyye'yi diğer Şîî fırkalardan ayıran en önemli özelliklerindendir. Onların imâmet nazariyesinin temelinde diğer Şîî fırkalarda olduğu gibi nas ve tayin inancı değil, efdal ve mefdul imam anlayışı bulunmaktadır. Zira onlara göre, Müslümanların menfaati gereği daha faziletli varken de başka birinin (mefdulün) imâmeti sahihtir. Mefdulün imâmetini caiz görmesi sebebiyle Zeydiyye mezhebi, Hz. Ali'nin tüm sahâbîlerin en üstün kişisi olduğunu ve imâmetin onun hakkı olduğunu kabul etmekle birlikte ortaya çıkan şartlar gereği Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in hilâfetlerini de meşru görmüşlerdir. Kur'an ve sünnetle hükmedip insanlar arasında adaletli davrandıkları müddetçe Hz. Ali'den daha az faziletli olmaları onların halîfeliği için bir engel değildir.³⁸¹ Şehristânî'nin naklettiğine göre Zeydiyye'nin imamı sayılan Zeyd b. Ali, mefdulün imâmetini çeşitli maslahatları gözeterek caiz görmüştür. O, Hz. Ali'nin sahâbenin en üstünü olmasına rağmen, hilâfet görevi ashabın gördüğü lüzum ve riayet ettikleri dinî kaideye göre, fitneyi kesmek ve halkın kalbinin kazanılması için Hz. Ebû Bekir'e tevdi edildiğini belirtmiştir.³⁸²

Şîa mezhebinin genelinin aksine Zeydiyye mezhebi, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer gibi zatlar hakkında kötü sözler söylemekten ve onlara dil uzatmaktan uzak durmuş ve onların da faziletli kimseler olduğunu kabul etmiştir. Rivâyet edildiğine göre, Zeyd b. Ali, taraftarları ile arasında geçen bir konuşmada, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer hakkında görüşlerini soranlara “Ben o iki zât hakkında iyilikten başka bir şey söylemem, babamdan da onlar hakkında sadece hayırlı şeyler işittim” şeklinde cevap vermiştir.³⁸³ Onların da iyi insanlar olduğunu savunmuştur ve Ehl-i Beyt'ten hiç kimsenin onlarla ilişkisini kesmediğini, onları sevmez ise dedesi Hz. Ali'nin şefaatinde mahrum kalacağını belirtmiştir. Ayrıca Zeyd b. Ali; “Allah'a yemin olsun ki, Ebû Bekir ve Ömer'den teberri etmek, Ali'den de teberri etmektir” diyerek,

³⁸¹ el- Bağdâdî, **Mezhepler Arasındaki Farklar**, s. 26-31; Muhammed Ebû Zehra, **İmam Zeyd**, s.143 vd.; Mustafa Öz, **Başlangıçtan Günümüze Şiilik ve Kolları**, s. 96; Mustafa Öz, “**Zeyd b. Zeynelabidin ve Zeydiyye**”, MÜİFD, Sayı:19, İstanbul 2000, s. 46-47.

³⁸² Şehristânî, **Milel ve Nihal**, s. 142.

³⁸³ el-Bağdâdî, **a.g.e**, s. 29.

Hız. Ali'yi sevmek adına önceki halîfelere buğz edilmesine karşı çıkmıştır.³⁸⁴ Zeydiyye, sahâbe anlayışı ve imâmet konusundaki bu hoşgörölü yaklaşımları sebebiyle ortaya çıktığı dönemlerde, dört Ehl-i Sünnet mezhebinin yanında beşinci mezhep olarak kabul edilmiştir.³⁸⁵

Zeydiyye mezhebinin çoğunluğu, Zeyd b. Ali'nin fikirlerinin de etkisiyle hiçbir sahâbîyi tekfir etmemiş ve sahâbenin adâleti hususunda Ehl-i Sünnet'e yakın bir tavır sergilemiştir.³⁸⁶ Onların genel olarak sahâbe arasından eleştirdikleri ve âdil olmadıklarını düşündükleri isimler az sayıdadır ve bunların isimleri bilinmektedir. Amr b. As, Velid b. Ukbe, Muğîre b. Şu'be ve Muâviye b. Ebî Süfyân onların âdil olmadıklarını düşündükleri kimselerdir.³⁸⁷

Zeydiyye'nin imâmet inancına göre, imam olacak kişinin efdal olmasından ziyade bizzat kılıcını çekerek mücadeleye atılması ve imâmetini bizzat ilan etmesi gerekli görölmektedir.³⁸⁸ Hız. Ali evlatlarından Kerbela hadisesinden sonra ilk isyan eden kişinin Zeyd b. Ali olması, onun bu düşüncesinin bir tezahürü olarak yorumlanmıştır. Ayrıca Zeyd b. Ali'nin bir kimsenin imam sayılabilmesi için imâmet iddiasıyla ortaya çıkmasını şart koşmuştur. Onun bu görüşüne karşı çıkan kardeşi Muhammed Bâkır "Senin görüşüne göre baban imam değildir. Çünkü kendisi imam olmak için hurûc etmemiştir." diyerek Zeyd'e itiraz etmiştir.³⁸⁹ Onun bu itirazı, Zeyd b. Ali'nin imâmet için hurûc etme şartını savunduğunu doğrulamaktadır.³⁹⁰

Zeydiyye mezhebi, bazı farklı görüşler sebebiyle kendi içerisinde birtakım gruplara ayrılmıştır. Onların ihtilaf ettikleri konulardan bazıları da imâmet ve tefaduliyet konularıyla ilişkilidir. İlk Zeydî gruplardan birisi olarak kabul edilen Cârûdiyye'nin lideri Ebu'l-Cârûd (ö. 150/757) ve arkadaşları, Hız. Peygamberin kendisinden sonra Hız. Ali'yi ismen değil, vasıfları ile imâmete tayin ettiğini, Hız.

³⁸⁴ Muhammed b. Abdülvahid Ziyaüddîn Makdisî, *Kitâbü'n-Nehy an-Sebbi'l Ashâb ve Mâ fihî Mine'l-İsm ve'l İkâb*, Kahire 1994, s. 58.

³⁸⁵ Mustafa Öz, *Ana Hatlarıyla İslam Mezhepleri Tarihi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2018, s. 114.

³⁸⁶ Harun Reşit Demirel, "Adâlet Kavramı ve Şîa'da Sahâbenin Adâleti Meselesi", *Mütefekkir*, II/3, s. 64-65.

³⁸⁷ Emin Aşikkutlu, *Rical İlmine Giriş*, İstanbul 2007, s. 93-94.

³⁸⁸ el-Bağdâdî, *Usûlü'd-Din*, s. 280; Kummî-Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, s. 94-95.

³⁸⁹ Şehristânî, *Milel ve Nihal*, s. 142.

³⁹⁰ Yusuf Gökarp, "Zeydiyye Mezhebinin Doğuşu, Teşekkül Süreci ve Tarihçesi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2), 55-93, s. 61.

Ali'den sonra imamın Hz. Hasan sonra Hz. Hüseyin olduğunu, onlardan sonra da Hz. Fâtıma evlatlarının soyundan âlim, faziletli olan her kim kendi adına davette bulunursa onun imam olacağını savunurlar. Ayrıca onlar, sahâbenin Hz. Ali'ye uymayı terk ettiklerinden dolayı delalet ve küfre düştüğünü, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın da gâsıp olduklarından dolayı imâmetlerinin meşrû olmadığını iddia etmiştir.³⁹¹ Şehristânî, Zeydiyye mezhebinin genel inanışından çok uzaklaşan bu fırka ile ilgili derğerlendirmesinde onların Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer hakkındaki görüşleri sebebiyle Zeyd b. Ali'ye muhalefet ettiklerini belirtmiştir.³⁹²

Zeydiyye bünyesinde ortaya çıkan diğer fırka Bütriyye (Sâlihiyye)'dir. Bu fırkanın lideri olarak gösterilen Hasan b. Salih b. Hayy (ö. 169/786) ve Küseyyir en-Neva'ya göre, Hz. Peygamber'den sonra en faziletli ve imâmete en layık kişin Hz. Ali'dir. Ancak Hz. Ali kendi rızasıyla imâmeti Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'e bırakmıştır. Dolayısıyla onun razı olup biat ettiği bu halîfelerin imâmetini meşru kabul etmişlerdir. Ayrıca Hz. Osman'ın hilâfetinin de ilk altı yılının meşru olduğunu ancak son altı yılının ise geçersiz olduğunu savunmuşlardır. Hz. Osman ile ilgili olarak onun Müslüman mı yoksa kâfir mi olduğu hususunda kararsız kalarak susmayı tercih etmişlerdir. Yine bunlara göre, Hasan ve Hüseyin'in evlatlarından âlim, zahid, cesur her kim kılıcını çekip imâmetini ilan ederse o imam olacaktır.³⁹³

Zeydiyye fırkalarından birisi de Süleyman b. Cerîr'in (ö. 187/803) mensupları olan Süleymâniyye (Cerîriyye)'dir. Onlar, imâmetin şûra ile seçilebileceğini ve efdal varken mefdul olanın imâmetinin de geçerli olacağını savunmuşlardır. Onlara göre, ashabın imâmete en layık ve efdal olanı Hz. Ali olmasına rağmen sahâbînin içtihadî bir hata ile Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i seçmesi, doğru metod ile gerçekleşmiş meşru bir seçim olarak kabul edilmektedir. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in hilâfetini meşru kabul eden söz konusu fırka, Hz. Osman'dan teberrî etmiş ve onu çıkmasına sebep olduğu birtakım olaylar nedeniyle tekfir etmiştir. Ayrıca bu fırka, Hz. Aişe,

³⁹¹ Şeyh Müfid, **Tafdîlü Emîri'l-Mü'minîn**, (thk. Alî Mûsâ el-Ka'bî), Kum 1413/1993, s. 18; İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 168-169; Şehristânî, **Milel ve Nihal**, s. 143-144; Kummî-Nevbahtî, **Şii Fırkalar**, s. 91-93; Nesefî, **Tebsiratü'l-Edille**, II, s. 1180.

³⁹² Şehristânî, **a.g.e.**, s. 144.

³⁹³ Şehristânî, **a.g.e.**, s. 144; el-Eş'arî, **İlk Dönem İslam Mezhepleri**, s. 85-87.

Talha ve Zübeyr de dahil olmak üzere Hz. Ali ile savaşılan herkesin kâfir olduğunu iddia etmiştir.³⁹⁴

İmamiyye'nin Tefaduliyet Anlayışı:

İmâmiyye, imâmeti dinin temel esaslarından kabul eden, bazen Şia ve İsnâaşeriyye isimleriyle de eş anlamlı olarak kullanılan Şîî fırkalarının ortak adıdır.³⁹⁵ İmâmiyye'nin imâmet inancı, Şia mezhebinin genelinin görüşüdür. Onlara göre imâmet, nas ile tayin edilmiş olup Hz. Ali evladından başkasına asla geçemez.³⁹⁶ İmâmiyye taraftarları, Hz. Ali ve evlatlarının efdaliyetini savunmuş ve bu durumu bir inanç meselesi olarak görmüştür. İmâmiyye, imam tayinini İslam dininin en önemli ruknu olarak kabul etmiştir. Hz. Peygamberin görevi ümmetin birlik ve beraberliğini sağlamak ayrıca aralarında çıkabilecek karışıklıkların da önüne geçmektir. Bu sebeple de Hz. Peygamber, Hz. Ali'nin imamlığını onun vasıflarını ima ederek değil, açık bir şekilde bizzat kendisine işaret ederek belirtmiştir.³⁹⁷ İmamiyye kaynakları, imâmetin belirlenmesinin ancak nas yani Allah'ın belirlemesi ve Hz. Peygamber'in ismen ataması ile gerçekleşebileceğini söylemektedir.³⁹⁸ Aynı kaynaklarda imam için isim belirlemenin Peygamberin içtihiadı ile gerçekleşemeyeceği bunun ancak Allah'ın yetkisinde olduğu belirtilmiş ve imam tayini peygamber göndermekle aynı tutulmuştur.³⁹⁹

Mezhepler Tarihi kaynaklarında fazilet konusunda İmâmiyye'ye atfedilen görüşleri ve efdaliyet meselesinin yansımalarını; Hz. Ali'nin efdaliyetinde, imamın efdal yani en faziletli oluşu meselesinde, imam ile melek ve peygamberler arasındaki

³⁹⁴ Şehristânî, **a.g.e.**, s. 145-146; el-Bağdâdî, **Mezhepler Arasındaki Farklar**, s. 28.

³⁹⁵ Mustafa Öz, "İmâmiyye", **DİA**, XXII, s. 207.

³⁹⁶ İmâmiyye fırkalarının imâmet konusundaki görüşleri için bkz. İbn Bâbeveyh el-Kummî, **Risâletü'l- İ'tikâdâtü'l İmamiyye**; Metin Bozan, **İmamiyye'nin İmamiyyet Nazariyyesinin Teşekkül Süreci**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.

³⁹⁷ Şehristânî, **Milel ve Nihal**, s. 147. Ayrıca bkz. Kummî-Nevbahtî, **Şîî Fırkalar**, s. 88-89, 177.

³⁹⁸ Şeyh Müfid, **Evâilü'l-Makâlât**, s. 40. Ayrıca bkz. el-Eş'arî, **İlk Dönem İslam Mezhepleri**, s. 48.

³⁹⁹ Muhammed b. Yakub b. İshak el-Kuleynî, **el- Usûl mine'l-Kâfi: Usûl-u Kâfi**, trc. Vahdettin İnce, İstanbul 2008, I, s. 277, 286-297.

fazilet mukayesesinde ve imâmeti kabul eden Şiîlerin fazileti konularında görmek ve bu şekilde gruplandırmak mümkündür.⁴⁰⁰

İmâmiyye fırkası âlimleri, Hz. Ali'nin efdaliyetine ve imâmetine işaret eden birtakım delillerden bahsetmişlerdir. Bu âlimlerden birisi olan Şeyh Müfid, Hz. Ali'nin efdaliyeti ile ilgili rivâyetleri bir araya getirdiği **Tafdîlü Emîri'l-Mü'minîn** isimli bir eser yazmıştır. O, İmâmiyye'nin çoğunluğunun Hz. Ali'yi Hz. Peygamber'in dışındaki tüm insanlardan üstün kabul ettiğini söylemiş ve Câbir b. Abdullah el-Ensârî'ye nispet ettiği "Ali beşerin en hayırlısıdır. Kâfirler dışında kimse bundan şüphe etmez." rivâyetini nakletmiştir.⁴⁰¹ Yine İmâmiyye âlimlerinden İbn Şâzân, **Fezâilü Ali** adlı eserinde Hz. Ali'nin efdaliyeti, hilâfeti ve velâyeti ile ilgili bazı sahâbelerden birtakım rivayetleri nakletmiştir. Örneğin, onun Abdullah b. Abbas'dan naklettiğine göre Hz. Peygamber, "Ali benden sonra Allah'ın yarattıklarının tamamından daha faziletlidir." demiştir.⁴⁰² Yine onun naklettiği bir rivâyete göre Abdullah b. Abbas şöyle söylemiştir: "Biz Resûlullah'ın yanında oturuyorduk. Bu esnada Ali b. Ebî Talib geldi ve 'Esselâmü aleyke ya Resûlallâh' dedi. Bunun üzerine Resûlullah da 'Ve aleykesselâm yâ Emîre'l-mü'minîn...' dedi."⁴⁰³ İbn Şâzân'ın yine Abdullah b. Abbas'tan naklettiğine göre Resûlullah "Benden sonra gökyüzü Alî b. Ebî Tâlib'den daha faziletli hiç kimseyi gölgelendirmemiş, yeryüzü de ondan daha faziletli hiç kimseyi taşımamıştır" demiştir.⁴⁰⁴ Onun Hz. Hüseyin'e nispet ettiği bir rivâyete göre ise Hz. Peygamber şöyle söylemiştir: "Ey Ali, sen insanlığın en hayırlısıdır. Kâfirden başka kimse senden şüphe duymaz."⁴⁰⁵

İmâmiyye inancına göre, Hz. Ali'nin efdaliyeti ve imâmeti, nas ve tayin ile belirlenmiş olmakla birlikte o birçok fazileti ile zaten bu makamı kendisi hak etmiştir. Kummî ve Nevbahtî'nin verdiği bilgiye göre o, günahlardan korunmuşluğu,

⁴⁰⁰ Ahmet İshak Demir, **Klasik Dönem Mezhepler Tarihi Kaynaklarının Objektifliği (İmâmiyye Şi'ası Örneği)**, Rize 2011, s. 129.

⁴⁰¹ Şeyh Müfid, **Tafdîlü Emîri'l-Mü'minîn**, s. 19-35.

⁴⁰² İbn Şâzân Ebü'l-Hasen Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Hasen el-Kummî, **Min Fezâilü Emîri'l-Mü'minîn Alî b. Ebî Tâlib (a.s.) (mie menkabe)**, (thk. Abdurrahmâh Huveylid), Beyrût 1407/1987, s.21.

⁴⁰³ İbn Şâzân, **Fezâilü Alî**, s. 45.

⁴⁰⁴ İbn Şâzân, **a.g.e.**, s. 53.

⁴⁰⁵ İbn Şâzân, **a.g.e.**, s. 83-84. Ayrıca İmâmiyye fırkasının Hz. Ali'nin imam ve halife olarak atanmışlığıyla ilgili öne sürdükleri diğer deliller için bkz. Ahmet İshak Demir, **Klasik Dönem Mezhepler Tarihi Kaynaklarının Objektifliği (İmâmiyye Şi'ası Örneği)**, Rize 2011, s. 111-123

temiz soylu olması, ilk Müslümanlardan oluşu, cesareti, kahramanlığı, savaşlarda gösterdiği başarıları, ilmi, cömertliği, takvası, zühdü ve adâleti sebebiyle zaten ashabın en faziletlisi ve imâmete en layık olanıdır.⁴⁰⁶

Ca'fer es-Sadık'a göre Allah, Hz. Ali'yi kendisi ve kulları arasında bir alâmet olarak dikmiştir. Hz. Ali'nin imamlığını kabul eden mümin, inkâr eden ise kafir olmuştur. Ayrıca Hz. Ali'nin velayetini kabul eden kişi ise cennetliktir.⁴⁰⁷ Hz. Ali'nin efdaliyeti ve imâmetinin kabulünü imanın bir şartı olarak gören Şîî âlim Şeyh Saduk İbn Bâbeveyh el-Kummî, "Müminlerin emiri Ali b. Ebî Talib'in imamlığını ve ondan sonra gelen imamları inkâr eden biri hakkındaki inancımız; onun bütün nebîlerin peygamberliklerini inkâr etmiş biri gibi olduğudur." demiştir.⁴⁰⁸ Bu iddiasını Hz. Peygamber'e nispet edilen "Benden sonra Ali'nin imam olduğunu inkâr eden benim peygamberliğimi inkâr eder. Benim Peygamberliğimi inkâr eden ise Allah'ın Rab olmasını inkâr etmiş olur." anlamındaki rivâyete dayandırmıştır.⁴⁰⁹

İmâmiyye fırkalarının tamamının tefaduliyet konusunda ittifak ettiği görüş, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin şeklindeki efdaliyet sıralamasıdır. Bu üç sahâbîden sonra ise diğer imamlar, imamiyye fırkaları tarafından insanların en faziletlieleri olarak kabul edilmektedir.⁴¹⁰ İmamiyye'de imamın nitelikleri arasında soy şartı bulunmaktadır. Onlara göre imâmet nas yoluyla Ehl-i beyte tahsis edilmiş bir görevdir. İmamiyye kelmacılarının ortak görüşüyle Hz. Peygamber'den sonra imam Hz. Ali'dir. Ondan sonra da onun soyundan gelen imamlardır.⁴¹¹ Ayrıca imâmiyye kaynaklarında imâmetin Hz. Ali'den sonra Hz. Peygamber'in soyu şartı üzerine Hz. Hüseyin'in soyu şartı eklendiği ve Hz. Hasan'ın çocuklarının imam olma haklarının bulunmadığı görülmektedir.⁴¹²

Tefaduliyet tartışmalarının önemli bir yansıması hiç şüphesiz mezheplerin Hz. Peygamber'in ashabı ile ilgili değerlendirmelerinde ortaya çıkmıştır. İmâmiyye

⁴⁰⁶ Kummî-Nevbahtî, *Şîî Fırkalar*, s. 89.

⁴⁰⁷ el-Kuleynî, *Usûl-u Kâfî*, I, s. 799.

⁴⁰⁸ İbn Bâbeveyh el-Kummî, *Risâletü'l- İ'tikâdâtü'l İmamiyye*, s. 124.

⁴⁰⁹ İbn Bâbeveyh el-Kummî, *a.g.e.*, s. 122-123.

⁴¹⁰ el-Bâkılânî, *Menâkıb ü'l-Eimmeti'l-Erba'a*, s. 293.

⁴¹¹ Kummî-Nevbahtî, *Şîî Fırkalar*, s. 51, 90; Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, s. 1-2; el-Eş'arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 65; Şehristânî, *Milel ve Nihal*, s. 135; İbn Hazm, *el-Fasl*, II, s. 14-15.

⁴¹² İbn Bâbeveyh el-Kummî, *el-İmame ve't- Tabsıra*, s. 47-53.

fırkası, sahâbeyi değerlendirirken en önemli kıstas olarak Hz. Ali'yi almaktadır. İmâmiyye inancına göre, Hz. Ali'nin imâmeti açık ayet ve mütevâtir hadislerle sabit olduğu için ona itaat etmek vaciptir. Bundan dolayı onlar, Hz. Ali'nin yanında yer almadığını düşündükleri her sahâbîyi rahatlıkla fâsıklık, münafıklık ve küfürle itham etmekten kaçınmamıştır. İmâmiyye, Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve bunlardan başka sahâbenin çok az bir kısmı dışında neredeyse tamamının münafık, mürted ve müşrik olduğunu iddia etmişlerdir.⁴¹³ Ehl-i Sünnet başta olmak üzere Müslümanların ekseriyetinin faziletlerinden şüphe duymadığı Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman gibi sahâbîleri tekfir etmekten kaçınmamışlardır. Tamamı faziletli olan bu sahâbîlere Firavun, zorba, cahil, hileci, tuzakçı, nefis düşkün, soyu bozuk ve din tahrifçisi gibi çirkin yakıştırmalarda bulunmaktan geri durmamışlardır.⁴¹⁴

İmâmiyye mezhebi, Hz. Peygamber'in halefi ve Mü'minlerin imamı olacak kişinin efdal olmasının vacib olduğunu yani imamın, döneminin bütün insanlarından daha faziletli olması gerektiğini iddia eder ve mefdulün imâmetini caiz görmez.⁴¹⁵ İmâmiyye'nin imamların efdal olması gerekliliği inancı Mu'tezile mezhebindeki "aslah" prensibiyle yakından ilişkilidir. Şöyle ki, bu inancıya göre Allah hakkında kulları için en iyisini yapmak bir zorunluluktur. İmamın Allah tarafından tayin edildiğini ileri süren İmâmiyye ise Allah'ın efdal biri var iken mefdulü tayin edebileceğini caiz görmeyi, Allah'tan kabih bir eylem görmek olarak nitelendirmiştir. Dolayısıyla İmamiyye fırkası, efdal olanın imâmetinin gerekliliğini "aslah" düşüncesiyle de temellendirmiştir. Onlara göre, mefdul olanın imâmeti kabul edilemez ve en faziletli olanın imâmeti de Allah için zorunlu bir durumdur.⁴¹⁶

İmamiyye kaynaklarında, imamın efdaliyeti şartından daha öteye gidilerek ayrıca imamın masum olması gerektiği konusunda fikir birliği görülmektedir. Onlara göre imamlar, peygamberler gibi ismet sıfatına sahip, masum yani günah işlemekten

⁴¹³ Nesefî, **Tebîrâtü'l-Edille**, II, s. 1180.

⁴¹⁴ Harun Reşit Demirel, "Adâlet Kavramı ve Şîa'da Sahâbenin Adâleti Meselesi", Mütefekkir, II/3, s. 58-64.

⁴¹⁵ Eş'arî, **İlk Dönem İslam Mezhepleri**, s. 48; İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 394-395.

⁴¹⁶ Şeyh Müfid, **Evâilü'l-Makâlât**, s. 19.

korunmuş kimselerdir.⁴¹⁷ Şeyh Sadûk, imamların masumiyetinde küçük ya da büyük günah ayrımı olmadığını ve onların tüm günahlardan masum olduklarını böylece efdal kimseler olduklarını savunmuştur. İmamların masumiyeti hakkında, Tathîr ayeti olarak nitelendirilen “Evlerinizde oturun ve daha önce Cahiliyye döneminde olduğu gibi açılıp saçılmayın, namazı güzelce kılın, zekâtı verin, Allah’a ve resûlüne itaat edin. Ey Peygamber ailesi (Ehle’l Beyt) Allah’ın istediği sizden kirliliği gidermek ve sizi tertemiz kılmaktan ibarettir.”⁴¹⁸ ayetini kendi görüşüne delil olarak göstermiştir. Şeyh Sadûk ayrıca imamların masumiyetini inkâr eden kimsenin onları tanımadığını ve imamları tanımayanların da kâfir olduğunu söylemiştir.⁴¹⁹

Şia’ya göre imamlar, ilâhî desteğe mazhar olmuş, ismet sıfatına sahip ve kutsal kimselerdir. Şia’nın tefaduliyet anlayışıyla da ilgili olan imamların masumiyeti iddiası, onların imâmeti ilâhî bir lütuf ve seçim olarak görüp nübüvvetin devamı şeklinde kabul etmesiyle ilişkilidir. Dolayısıyla Şia, imamların insanlar tarafından seçilmesinin, görevlerinin uzatılmasının ya da kısaltılmasının mümkün olmadığını savunur. Şîî inancına göre, imamlar Peygamber olmamakla birlikte vahye benzer ilâhî bilgilendirmeler almaktadırlar. Bundan dolayı da onlar yanlış karar almaz ve aldıkları kararlar da bağlayıcıdır.⁴²⁰

Tefaduliyet konusuna önem veren ve imamların efdaliyetini savunan İmâmiyye fırkası âlimleri, tefaduliyet tartışmasını sadece imâmet meselesiyle sınırlamayarak peygamberler ile imamların faziletini ve melekler ile imamların faziletlerini kıyaslamışlardır. Şeyh Müfid’in belirttiğine göre, Ca’fer es-Sadık emir, nehiy, helal ve haram hükümler hususunda Hz. Peygamber ve imamlar arasında fark görmez. Fakat Hz. Peygamber ve Hz. Ali’nin bu konuların dışında diğer imamlardan fazilet üstünlükleri olduğunu belirtmiştir. Şeyh Müfid’e göre, imamları fazilet açısından Peygamberler ile mukayesesini konusunda Şia içerisinde üç farklı grup vardır. Bunlardan bir kısmı peygamberlerin imamlardan üstün olduğunu kabul etmektedir. İkinci bir gruba göre ise imamlar, Ulu’l-Azm olan Hz. Nuh, Hz. İbrahim,

⁴¹⁷ Kummî-Nevbahî, *Şîî Fırkalar*, s. 90; Şeyh Müfid, *a.g.e.*, s. 39; İbn Bâbeveyh el-Kummî, *Risâletü’l- İ’tikâdâtü’l İmamiyye*, s. 110.

⁴¹⁸ Ahzab 33/33.

⁴¹⁹ İbn Bâbeveyh el-Kummî, *Risâletü’l- İ’tikâdâtü’l İmamiyye*, s. 110-113.

⁴²⁰ Şeyh Müfid, *Evâilü’l-Makâlât*, s. 38, 66; Ethem Ruhi Fıglalı, *İmâmiyye Şîası*, s. 209.

Hız. Musa, Hız. İsa ve Hız. Muhammed'in dışındaki tüm peygamberlerden üstündürler. Efdaliyet konusunda Peygamberler ile imamları kıyaslayan üçüncü grup ise bunu daha da daraltarak imamların Hız. Muhammed dışındaki tüm peygamberlerden daha üstün olduklarını iddia ederler.⁴²¹ Eş'arî'nin verdiği bilgiye göre de İmâmiyye'den bazıları imamlarını melekler ve Peygamberlerden üstün tutarken bazıları ise Peygamberlerin ve meleklerin imamlardan daha üstün olduğunu savunmuştur.⁴²² İmâmiyye âlimlerinden Şeyh Saduk, imamları peygamberler ve meleklerden üstün görmektedir.⁴²³ Şeyh Müfid ise sıradan meleklerin fazilet bakımından belli mertebelere ulaşsalar da Hız. Muhammed'in soyundan gelen imamların onlardan Allah katında daha efdal olduğunu belirtmiştir.⁴²⁴

İsmâiliyye'nin Tefaduliyet Anlayışı:

İsmâiliyye, Ca'fer es-Sâdık'ın kendisinden sonra imam olacağını belirttiği fakat kendisinden önce vefat eden büyük oğlu İsmail b. Ca'fer'in imâmetini benimseyenlerin oluşturduğu Şîî fırkasıdır. İsmâiliyye, kendi içerisinde çeşitli fırkalara ayrılmıştır. Bunlardan bazıları, İsmâil b. Ca'fer'in ölmeyip ümmetin imam olduğunu savunurken, İsmâiliyye'nin önemli bir çoğunluğu ise ölmüş birinin imam olamayacağını bu sebeple de imâmetin İsmâil'den oğlu Muhammed b. İsmâil'e geçtiğini iddia etmişlerdir. İsmâil'in ölümünü kabul eden grup, babası hayatta iken ölen İsmâil'in durumunu Hız. Musa tarafından kendisine halef gösterilen ancak Hız. Musa'dan daha önce ölen Hız. Harun'un durumuna benzetmiş ve imâmetin İsmâil'in evlatlarına intikal etmesi gerektiğini iddia etmiştir. İsmâiliyye fırkası, Ca'fer es-Sâdık'ın İsmâil'i halef bırakmasını bir nas olarak kabul ettiği için bu nâstan geri dönmenin mümkün olmadığını ve bununla ilgili bedâ hükmü vermenin de doğru olmayacağını savunmuştur. İsmâiliyye fırkasına göre, İsmâil b. Ca'fer'den sonra yedinci ve son imam kabul edilen Muhammed b. İsmâil'in imâmetinin ardından çeşitli beldelerdeki İsmâilî dâîlerini sevk ve idâre eden gizli imamlar devresi

⁴²¹ Şeyh Müfid, **a.g.e.**, s. 70 vd.; Şeyh Müfid, **Tafdîlü Emîri'l-Mü'minîn**, s. 19 vd. Ayrıca İmâmiyye fırkasında imamların fazileti konusunda Peygamberler ile kıyaslanmaları hakkında bkz. Metin Bozan, "**İmamiyye Şiası'nın Peygamberlik ve İmamet Anlayışlarının Mukayesesi**", Dini Araştırmalar, Cilt 9, Sayı 26, (2006), s. 51.

⁴²² el-Eş'arî, **İlk Dönem İslam Mezhepleri**, s. 72,318.

⁴²³ İbn Bâbeveyh el-Kummî, **Risâletü'l-İ'tikâdâtü'l-İmamiyye**, s. 104.

⁴²⁴ Şeyh Müfid, **Evâilu'l-Makâlât**, s. 71.

başlamıştır. Onların inancına göre yeryüzünde her zaman zahir veya bâtın bir imam bulunmak zorundadır.⁴²⁵

Şia mezhebinin genelinde olduğu gibi İsmâiliyye inancında da imâmet, bizzat Hz. Peygamber tarafından efdal olarak seçilen Hz. Ali'ye tevdi edilmiştir. İsmailiyye bünyesinde ortaya çıkan Şîî gruplardan sayılan Karmatîler, Fatımîler, Nizarîler ve Müsta'lîler'e göre imâmet, imanın esaslarından birisi olarak kabul edildiği için imâmeti kabul etmeden ölen kişi küfür üzerine ölmüş sayılır. Zira Hz. Ali'nin imâmeti Kur'an'da da açık veya gizli olarak belirtilmiştir. İsmailiyye mezhebi, imâmet görevine gelecek kişinin tespiti konusunda insanların, efdaliyet şartı aramak gibi bir sorumluluklarının bulunmadığını, çünkü bu tespitin tamamıyla ilâhî bir mesele olduğunu savunmuştur.⁴²⁶ Ayrıca İsmâiliyye fırkalarına göre imam, ilahî bir tayin ile göreve geldiği ve sürekli ilahî bir kontrol altında olduğu bulunduğu için masumdur, yanlış bir şey asla yapmaz.⁴²⁷

İsmâiliyye'ye göre, her Peygamber'in ilmini emânet edeceği bir vâsisi vardır. Hz. Adem'in vâsisi Şît, Hz. Nuh'un vasisi Sam, Hz. Musa'nın Harun, Hz. İsa'nın vasisi Şem'un es-Sefa olduğu gibi Hz. Muhammed'in de bir vasisi vardır ki bu vasi Hz. Ali'dir. İsmâiliyye fırkaları bu anlayışları doğrultusunda şهادetlerine "Ali, Allah'ın velisi ve Nebî'nin vâsisidir." ibaresini ilave etmişlerdir. Bu inançları gereği, Hz. Peygamber için geçerli olan hususların tamamı Hz. Ali ve ondan sonra gelen imamlar için de geçerlidir. İsmâilîler'e göre, Hz. Peygamber'in vefatından sonra vahiy kesilmemiş ve ilahî rehberlik bir şekilde devam etmektedir. Hz. Peygamber de kendisinden sonra rehberlik görevini yerine getirecek kişi olarak, yeğeni ve damadı olan, aynı zamanda kendisine ilk iman eden sahâbî olan Hz. Ali'yi vasi ve imam olarak tayin etmiştir.⁴²⁸

İsmâiliyye, Hz. Ali'nin imam olarak tayin edilmesi hakkında Hz. Peygamber'in hadislerinin yanında birtakım ayetleri de delil olarak kabul etmiştir.

⁴²⁵ Şehristânî, **Milel ve Nihal**, s. 171-172; Mustafa Öz, "İsmâiliyye", **DİA**, XIII, s. 334; Mustafa Öz, **Ana Hatlarıyla İslam Tarihi**, s. 127-147.

⁴²⁶ Mustafa Öz-Avni İlhan, "İmâmet", **DİA**, XXII, s. 202.

⁴²⁷ Ethem Ruhi Fırlalı, **Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri**, Birleşik yay., İstanbul 1999, s. 146-155.

⁴²⁸ Halil İbrahim Bulut, **İslam Mezhepleri Tarihi**, s. 314-315.

Örneğin; “Sen ancak uyarıcısın, her kavmin de bir hidâyet rehberi vardır.”⁴²⁹ ayetindeki uyarıcının Hz. Peygamber, hidâyet rehberinin ise her devirde insanları doğru yola ileten devrin imamları olduğunu iddia etmişlerdir. Yine onlar, “Allah semaların ve arzın nurudur.”⁴³⁰ ayetindeki semalardaki nur ifadesiyle Allah’ın hidâyeti, arzdaki nur ifadesiyle de insanların hidâyete ulaşmasını sağlayan imamın kastedildiğini ileri sürmüşlerdir. Ayrıca İsmâiliyye fırkaları, “Onları emrimizle yol gösterecek imamlar (önderler) kıldık.”⁴³¹ ayetinde ise kastedilen önderlerin Hz. Ali ve evlatlarından olan imamlara işaret ettiğini savunmuşlardır.⁴³²

Hz. Ali ve onun neslinden gelen imamları, Hz. Peygamber’in vâsisi ve Allah’ın velîleri kabul eden İsmâiliyye fırkaları, ezanlarında diğer Şîîler gibi “Muhammed ve Ali hayra halkillah” (Muhammed ve Ali yaratılmışların en hayırlısıdır) derler. Ayrıca Müsta’lî İsmâîlîlerinde günde üç vakitte kılınan namazlardan sonra Hz. Muhammed’in, Hz. Ali’nin, Hz. Fatma’nın isimleri zikredilir.⁴³³

Şia’ya Bağlı Olduğunu İddia Eden Fırkaların Tefaduliyet Anlayışı:

Şia’ya bağlılık iddia eden ancak Şîîlerin dahi “Gulûv” olarak nitelendirdiği ve kendileri ile ilgilerinin bulunmadığını belirttikleri bir takım aşırı ve İslam dışı fikirlere sahip olan fırkalar ortaya çıkmıştır. Mezhepler Tarihi alanında eser yazan Sünnî ve Şîî müellifler, genellikle imâmet konusunda aşırı fikirler benimseyen ve Şia’ya bağlılık iddia eden bu gruplar için Gâliyye kavramını kullanmışlardır.⁴³⁴ Erken devir İslam mezhepleri müellifleri, Hz. Ali’nin imâmet hakkını gasp etmeleri sebebiyle Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer’e dil uzatmayı ve gerçek imamın mâsum olduğu inancını gulûv olarak değerlendirdikleri için İmâmî İsnâaşeriyye’yi de Gâliyye’ye dahil etme eğilimi göstermişlerdir. Fakat daha sonraları bu terim

⁴²⁹ Ra’d 13/7.

⁴³⁰ Nur 24/35.

⁴³¹ Enbiyâ 21/74.

⁴³² Halil İbrahim Bulut, **İslam Mezhepleri Tarihi**, s. 315; Mustafa Öz, “İsmailiyye Mezhebi”, *Milletler Arası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, İstanbul 1993, s. 615.

⁴³³ Halil İbrahim Bulut, **a.g.e.**, s. 322.

⁴³⁴ Mustafa Öz, “Gâliyye”, **DİA**, XIII, s. 334. Ayrıca bkz. Vedâd el-Kâdî, “**Keysâniyye’ye Özel Referansla İslam Kaynaklarında Gulât Teriminin Gelişimi**”, (çev. Yusuf Benli), *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. VII, sayı: 2, 2007, s. 241-276.

Zeydiyye, İsnâaşeriyye ve bazen de İsmâiliyye'nin dışındaki tüm Şîî fırkalar için kullanılmıştır.⁴³⁵

Eş'arî'ye göre Gâliyye, Hz. Ali hakkında gulüvve girip maksadını aşan, ifrata varan sözler söyleyenlerdir.⁴³⁶ Bağdâdî, İslam mezheplerini anlattığı eserinin üçüncü bölümünün baş kısmında “Bu kısım, sapık fırkaların (Fıraku'l-Ehvâ) görüşleri ve onlardan her birinin saçmalıkları hakkında olacaktır.” diyerek Gâlî fırkaları “Fıraku'l-Ehvâ” olarak nitelendirmiştir. Bağdâdî, Gâlî fırkaları Şia ile sınırlandırmayarak bu bölümde Haricîler, Mu'tezile, Kaderiyye, Mürcie gibi temel İslam mezhepleriyle iltisaklı olan ve gulat olarak değerlendirdiği fırkalara da değinmiştir.⁴³⁷ Şehristânî'ye göre ise Gâliyye, imamları hakkında, onları yaratılmış olma sınırından çıkaracak şekilde gulüvve düşenler, onlarda ilahi özellikler bulunduğu inananlar, bazen imamlarından birini ilaha, bazen de ilahı yaratılmış birine benzetenlerdir. İşte bu zümreler gulüv ve taksire (ifrat ve tefrit) düşmüş kimselerdir.⁴³⁸

İmâmiyye âlimlerinden Şeyh Saduk, Şia'ya bağlılık iddia eden bu fırkaların Şia ile ilişkisinin olmadığını ve bunların Allah'ı inkâr ettiklerini belirtmiştir. Bu fırkaların, Müslüman gibi görünüp Hz. Ali ve evlatlarından olan imamlara ilahlık yahut nübüvvet iddia eden, imamlara aşırı özellikler atfeden sapkın ve kâfirler olduğunu savunmuştur.⁴³⁹

İbn Hazm, önceleri Şia mezhebine mensup olup da zamanla aşırılığa düşen ve Müslüman olmadıkları hususunda bütün İslam fırkalarının icmâ ettikleri bazı Gâliyye gruplarından bahsetmiştir:⁴⁴⁰ İbn Hazm'ın belirttiğine göre;

a) Bunlardan bir kısmı, Ali b. Ebû Talib'in ve sonraki imamlar ile bazı kimselerin ulûhiyyetini savunmuşlardır.

⁴³⁵ Mustafa Öz, “Gâliyye”, **DİA**, XIII, s. 334.

⁴³⁶ el-Eş'arî, **İlk Dönem İslam Mezhepleri**, s. 35.

⁴³⁷ el-Bağdâdî, **Mezhepler Arasındaki Farklar**, s. 25.

⁴³⁸ Şehristânî, **Milel ve Nihal**, s. 159.

⁴³⁹ İbn Bâbeveyh el-Kummî, **Risâletü'l- İ'tikâdi'l İmamiyye**, s. 114.

⁴⁴⁰ İbn Hazm, **el-Fasl**, II, 18-19; Israel Friedlaender, “**The Heterodoxies of the Shiites in the Presentation of Ibn Hazm**”, s. 40-46.

b) Şair Seyyid el-Himyerî gibi bazı kimseler, Hz. Ali ve sonraki imamlar hakkında nübüvvet iddiasında bulunmuşlar. Onlar, ruhların tenasühüne de inanmışlardır.

c) Şia'dan bazı fırkalar, birtakım kimseler hakkında peygamberlik iddiasında bulunmuşlardır.

d) Şia'nın Gâliyye'sinden bir başka grup, Hz. Ali'nin dünyaya tekrar döneceğini (ric'at) iddia etmiştir.

e) Kur'an'ın zahirini kabul etmeyip ayetleri tevil eden bir başka grup, "Semâ, Muhammed'dir, yer ise onun sahâbesidir." demiştir. Yine "adalet ve ihsandan kastedilen Muhammed ve Ali'dir; cibt ve tâğut ise Ebû Bekir ve Ömer'dir." diyerek kendi efdaliyet düşüncelerine göre ayeti tevil etmişlerdir. İslam dininin temel ibadetleri hakkında, "Namaz imamı çağırmaktır; zekât imama verilen şeydir, hac ise imama yönelmektir." şeklinde bir tevilde bulunmuşlardır.⁴⁴¹

Şia bünyesinde ortaya çıkan ancak İslam dairesinden çıkmış bu gâli fırkaların inancına göre de imâmet, dinin en temel ve en öncül bir esasıdır. Söz konusu Şîi Gâliyye fırkaları, imamın efdaliyeti meselesini çok daha öteye götürerek Hz. Ali ve evlatlarının kutsallığını, gaybı bildiklerini, nübüvvetlerini ve hatta ulûhiyyetlerini iddia etmişlerdir. Bu fırkalar, nübüvvetin sona ermeyeceğini, zaman içerisinde imâmetin nübüvvete dönüşeceğini ve böylelikle imamların da Peygamber olabileceğini savunmuşlardır. Ayrıca bu fırkalar, imamların gaybı bildiklerini, bir kısmının ölmeyip gözden kaybolduğunu ve birgün mutlaka geri döneceklerini iddia etmişlerdir. Bu fırkalara göre, İlâhî Ruh, önce Hz. Peygamber'e ardından da Hz. Ali ve evlatlarına intikal etmiştir. Dolayısıyla aşırı Şî'i gruplarından bazıları Hz. Ali'nin ilah olduğunu iddia etmişlerdir.⁴⁴²

Şîa'ya bağlı olduklarını iddia eden fırkaların genelinin tefaduliyet ve imâmet konusundaki görüşlerini ve Mezhepler Tarihi müelliflerinin bu fırkalarla ilgili genel değerlendirmelerinden sonra söz konusu fırkaların bir kısmının isimlerini ve bu fırkaların Hz. Ali ve evlatlarının efdaliyeti ile ilgili görüşlerini ele alalım.

⁴⁴¹ İbn Hazm, **el-Fasl**, II, s. 18-19.

⁴⁴² Mustafa Öz, **Ana Hatlarıyla İslam Mezhepleri Tarihi**, s. 196-198

Sebe'iyye, Abdullah b. Sebe'ye nisbet edilen bir fırkadır. O, Hz. Ali'nin imâmeti konusunda nas bulunduğunu iddia eden ve başta Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman olmak üzere ashab-ı kiramı kötileyip, onlardan teberri eden (uzaklaşan) ilk kişidir. Mezhepler Tarihi klasik kaynaklarında, Abdullah b. Sebe'nin Kûfeli eski bir Yahudî olup Hz. Ali hakkında gulüvve varan düşüncelere sahip olduğu belirtilmiştir. Örneğin o, Hz. Ali'nin ölmediğini iddia edip Hz. İsa gibi gökyüzüne yükseltildiğini ileri sürmüştür. Ayrıca Mezhepler Tarihi kaynaklarında İbn Sebe'nin Hz. Ali'nin ilahlığını iddia ettiği bilgisi de yer almaktadır. Yine bu kaynaklara göre, Hz. Ali bu gâlî görüşleri sebebiyle Abdullah b. Sebe'yi Medâin'e sürmüş, taraftarlarından bir kısmını ise yaktırmıştır.⁴⁴³

Keysâniyye, Muhammed b. Hanefiyye'nin⁴⁴⁴ imam ve mehdi olduğunu ve gaybûbetini savunan ilk aşırı Şîî gruplarının (Harbiyye, Beyâniyye, Cenâhiyye, Kerbiyye, Hâşimiyye, Muhtâriyye, Rizâmîyye vb.) ortak adıdır.⁴⁴⁵ Muhtâr b. Ebû Ubeyd'in⁴⁴⁶ liderliğindeki bu Şîî fırkalar, Hz. Ali'nin oğlu olan Muhammed b. Hanefiyye'nin diri olup Medine yakınlarındaki Radvâ dağında, sağında bir aslan solunda bir kaplan bulunduğunu ve meleklerin kendisine sabah akşam hizmet etmekte olduğunu savunmuştur. Keysâniyye'ye göre o ölmemiştir, yeryüzü şu anda zulümle dolu olduğu gibi adaletle doluncaya kadar da ölmeyecektir. Keysâniyye fırkalarında hâkim olan görüş, Hz. Ali'nin ilahlığı yahut Hz. Peygamber'in vâsisi

⁴⁴³ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 448-449, 468-469; el-Eş'arî, **İlk Dönem İslam Mezhepleri**, s. 46; Şehristânî, **Milel ve Nihal**, s. 159; Kummî-Nevbahtî, **Şii Fırkalar**, s. 95-98; Ethem Ruhi Fıçlalı, "Abdullah b. Sebe", **DİA**, I, s. 133-134.

⁴⁴⁴ Muhammed b. Hanefiyye, Hz. Ali'nin Havle binti Ca'fer el-Hanefiyye isimli hanımından doğan oğludur. Siyasetten uzak durmayı ilke edinmesine rağmen, Hz. Ali'nin oğlu olması sebebiyle adı siyasî olaylara karışan Muhammed b. Hanefiyye, 81/700 yılında Mekke'de 63 yaşında vefat etmiştir. Kabri Cennetu'l-Bakî'dedir. ((Hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Öz, "Muhammed b. Hanefiyye", **DİA**, XXX, s. 537-539; İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, VII, s. 117).

⁴⁴⁵ Mustafa Öz, "Keysaniyye", **DİA**, XXV, s. 362-364.

⁴⁴⁶ Muhtâr es-Sekafi (v. 67/687), Hz. Hüseyin'in intikamını almak üzere ayaklanan siyasî ve dinî liderdir. İslam tarihinde ilk defa mehdilik fikrini ortaya atanlardan biri olan Muhtar'ın aşırı görüş ve inanışları Muhtâriyye, Haşebiyye ve Keysâniyye gibi isimler altında mezhep haline gelmiştir. Gâliyye ismi de ilk defa ona bağlı Kûfeli Şii bir grup için kullanılmıştır. (Hakkında geniş bilgi için bkz. İsmail Yiğit, "Muhtâr es-Sekafi", **DİA**, XXXI, s. 54-55).

olduğu, onun evlatlarının kutsallığı ve fırka liderlerinin geleceği bildikleri şeklindedir.⁴⁴⁷

Kâmilîyye, Hz. Ali'ye ilk halîfe olarak biat etmeyen ashabın tamamının kâfir olduğunu ileri süren, hulûl ve tenâsüh gibi İslam dışı görüşleri benimseyen Ebû Kâmil adlı kişiye mensup bir fırkadır. Onlar, Allah Resûlü'nün ölümünden sonra Hz. Ali'nin imâmetini inkâr ettikleri için sahâbenin tamamının küfre düştüğünü iddia etmişlerdir. İbn Hazm'ın Keysaniyye'den olduğunu belirttiği bu grup, imâmeti Hz. Ebû Bekir'e, Hz. Ömer'e ve Hz. Osman'a bırakması sebebiyle Hz. Ali'nin de kâfir olduğunu, fakat Hz. Ali ve taraftarlarının daha sonra bu hatalarından vaz geçerek İslam'a döndüklerini savunmuştur. Ayrıca Keysâniyye'den olan başka fırkalar, imamın belirlenmesi problemini ortadan kaldıracak net bir açıklama yapmadığı için Hz. Peygamber'in de günahkâr olduğunu savunmuşlardır.⁴⁴⁸ İbn Hazm, Keysâniyye bünyesindeki başka bir fırkanın da ruhların tenasühüne inandıklarını belirtmiştir. Onlar, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in ruhlarının katır veya merkepte olduğunu, müminlerin annesi Hz. Aişe'nin ruhunun ise dişi bir keçiye geçtiğini söyleyerek bu hayvanlara işkence etmeyi teşvik etmişlerdir. İbn Hazm, bu iddianın büyük bir ahmaklık olduğunu belirterek onları sert bir dille eleştirmektedir.⁴⁴⁹

İmâmiyye Şîa'sı bünyesinde ortaya çıkan bir takım gâlî fırkalar bulunmaktadır. Bu fırkalardan birisi olan Muğîriyye, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'den teberrî düşüncesini ortaya koyarak onları açıktan lânetlemiştir. Bu fırkanın mensupları, imâmetin Muhammed el-Bâkır'dan sonra Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye'ye geçtiğini, onun ölmeyip sağ olduğunu, Hz. Ali'nin körü görür hale getirdiğini ve ölümleri dirilttiğini iddia etmiş ve bunlar gibi çok sayıda gâlî fikirler ileri sürmüştür.⁴⁵⁰ İmâmiyye bünyesinden ortaya çıkan diğer bir Gâliyye fırkası, Ebû

⁴⁴⁷ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 446-447, 172-173; el-Eş'arî, **a.g.e.**, s. 48-49; el-Bağdâdî, **Mezhepler Arasındaki Farklar**, s. 31; Şehristânî, **a.g.e.**, s. 135-140; Kummî-Nevbahtî, **a.g.e.**, s. 109-124; Mustafa Öz, "Keysaniyye", **DİA**, XXV, s. 362-364.

⁴⁴⁸ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 458-459; Eş'arî, **İlk Dönem İslam Mezhepleri**, s. 48; Kummî-Nevbahtî, **Şii Fırkalar**, s. 85-86; Şehristânî, **Milel ve Nihal**, s. 160; Mustafa Öz, "Gâliyye", **DİA**, XIII, 333-337.

⁴⁴⁹ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 454-455.

⁴⁵⁰ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 462-465; el-Bağdâdî, **Mezhepler Arasındaki Farklar**, s. 182-185; Kummî-Nevbahtî, **a.g.e.**, s. 141,145,148; Şehristânî, **a.g.e.**, s. 161-162; el-Eş'arî, **a.g.e.**, s. 37.

Mansur el- İclî'ye⁴⁵¹ mensup Mansuriyye'dir. Onlar, Hz. Ali'nin gökten düşen bir parça (kisf) olduğunu ve Ebû Mansur'un nübüvvetini iddia etmişlerdir. Yine onlar, Allah'ın ilk yarattığı kimsenin Hz. İsa ve sonra da Hz. Ali olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁴⁵² Ebu'l Hattab el-Esedî'ye nisbet edilen ve çeşitli kollara ayrılmış olan Hattâbiyye fırkası da İmâmiyye'ye mensup bir gâlî fırkadır. Onlar, Ca'fer es-Sâdık'ın ve önceki imamların peygamberlik ve ilahlığını iddia etmişlerdir. Zira onlara göre, imamlar önce peygamber sonra da ilahtırlar.⁴⁵³ İmâmiyye ile iltisaklı olan bir diğer fırka, günümüzde de mensupları bulunan Nusayriyye'dir. Efdaliyet konusu ile ilgili Nusayrîler, Hz. Peygamber'in ölümünden sonra Ali ve evlatlarından daha efdal kimsenin bulunmadığını, mahlukatın en hayırlıları oldukları için Allah'ın onların suretine büründüğünü ve onların diliyle konuşup elleriyle iş yaptığını iddia etmişlerdir. Onlar efdaliyetinden dolayı Hz. Ali'ye ilâhî bir cüzün yerleştiğini ileri sürmüşlerdir. Nusayrîler, Hz. Ali'nin katili olan Abdurrahman b. Mülcem'in yeryüzünde en faziletli ahirette en mükerrem kişi olduğunu söylerler. Çünkü Nusayrîlere göre o, ilâhî varlığın ruhunu bedenine zulmet ve sıkıntılara mahrum olmaktan kurtarmıştır.⁴⁵⁴

Tüm İslam mezheplerini Ehl-i Sünnet'e yakınlık ve uzaklığına göre tasnif edip bu şekilde ele alan İbn Hazm'ın, Ehl-i Sünnet'e uzak olma vasfını dahi yitirip İslam dışına çıktığını düşündüğü Gâliyye fırkalarını, Şia mezhebi başlığı altında incelediği görülmektedir.⁴⁵⁵ Hiç şüphesiz bunun sebebi, bu fırkaların Şîî düşüncesinden etkilenecek ortaya çıkmış olmasıdır.⁴⁵⁶

⁴⁵¹ Ebû Mansur el-İclî (v. 123/741), aşırı Şii fırkalarından olan Mansûriyye'nin peygamberlik iddiasında bulunan lideridir. Kisf (gökten düşen kütle) ve Hannâk (boğucu) lakaplarıyla anılan Ebû Mansûr'un Şii düşünceye getirdiği en aşırı iddia kendisinin Allah'ın huzuruna yükseldiği ve oradan Allah'ın tebliğle görevlendirilmek üzere geri yeryüzüne gönderildiği şeklindeki beyanıdır. Emevî valisi Yûsuf b. Ömer es-Sekafî, onu bu ve benzeri aşırı görüşleri sebebiyle öldürtmüştür. (Hakkında geniş bilgi için bkz. Ethem Ruhi Fırlı, "Ebû Mansur el-İclî", **DiA**, X, s. 181-182).

⁴⁵² İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 466-467; Karş. Kummî-Nevbahtî, **a.g.e.**, s. 143 vd.; Şehristânî, **a.g.e.**, s. 162-163; el-Eş'arî, **a.g.e.**, s. 39-40.

⁴⁵³ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 468-469; Karş. Kummî-Nevbahtî, **a.g.e.**, s. 154; el-Eş'arî, **a.g.e.**, s. 41-42; Şehristânî, **a.g.e.**, s. 163-164.

⁴⁵⁴ İbn Hazm, **el-Fasl**, III, s. 474-477; Şehristânî, **Milel ve Nihal**, s. 170-171.

⁴⁵⁵ Gâliyye fırkaları, Mezhepler Tarihinin klasik kaynaklarında genel olarak Şia başlığı altında ve Şia ile iltisaklı bir fırka olarak ele alınmıştır. Örneğin, Eş'arî Şia'nın Gâliyye, Râfıza ve Zeydiyye olmak üzere üç temel fırkaya ayrıldığını ve bunların da alt kollara bölündüğünü belirtmiştir. (bkz. el-Eş'arî, **İlk Dönem İslam Mezhepleri**, s. 35) Şehristânî ise Şia'nın Keysâniyye, Zeydiyye, İmâmiyye, Gâliyye ve İsmâiliyye şeklinde beş ana fırkaya ayrıldığını ifade etmiştir. Ona göre de

İbn Hazm, İslam’a nisbet edilen ancak İslam’la hiçbir ilgisi olmayan, Hz. Ali ve evlatlarıyla ilgili aşırı fikirlere sahip Şia’nın gulâtını ve Gâliyye fırkalarını bu şekilde ele aldıktan sonra, bunlar hakkında şöyle söylemiştir:

“Haricîlere ve Şiilere gelince, onların bu konudaki durumları, zikretme zahmetine girmeyecek kadar meşhurdur. Nitekim Batınîler İslâm’a tuzak kurmaya ve zayıf mizaçlı kimseleri İslâm’dan çıkarıp küfre sokmaya ancak Şiilik söylemiyle ulaşmıştır...

Ey müslümanlar! Dininizi muhafaza ediniz. Biz, -yüce Allah’ın yardımıyla- sizin için bu konudaki görüşleri topluyoruz. Kur’ân’a, Allah Resulünün (s.a.) sünnetine, sahabenin (r.a.), tabiîn’in ve her asırda ashab-ı hadisın hükmettiği hususlara yapışınız. Öyle ki onlar haberleri araştırdılar ve haberlere tutundular; sonradan ortaya çıkan şeyleri (bid‘at) terk ettiler. Her bid‘at dalâlettir, her dalâlet de cehennemdedir. Başarı yüce Allah’ın yardımıyla. Böylece heva ehli bid‘atçıların ve dalâlete düşmüş fırkaların rezillikleri konusundaki kelâm tamam oldu. Alemlerin rabbi olan Allah’a hamdolsun.”⁴⁵⁷

Gâliyye veya Gulât yine Şia’nın büyük kollarından biridir. (bkz. Şehristanî, **Milel ve Nihal**, s. 135)

⁴⁵⁶ Mehmet Dalkılıç, **İbn Hazm’a Göre Şia**, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, s. 156; Israel Friedlaender, “**The Heterodoxies of the Shiites in the Presentation of İbn Hazm**”, *Journal of the American Oriental Society*, s. 40-44.

⁴⁵⁷ İbn Hazm, **a.g.e.**, III, 596-597.

SONUÇ

İbn Hazm (384-456/994-1064), İslam coğrafyasının en batısında bulunan, önemli bir kültür ve medeniyet merkezi olan Endülüs'te doğmuştur. Onun çocukluğunda Endülüs güçlü bir dönemini yaşıyor iken gençliğinden vefat edinceye kadarki süreçte siyasî olaylar, fitne ve kargaşalar sebebiyle eski gücünü ve ihtişamını kaybetmiştir. Böyle bir süreçte yaşayan ve hayatının bazı dönemlerinde devlet yönetiminde önemli görevler alan İbn Hazm, ülkesindeki siyasî olaylara ve itikadî tartışmalara kayıtsız kalmamıştır. O, toplumun birlik ve beraberliğini zedeleyen grup ve fırkalara karşı devletin ve toplumunun birliği için mücadele etmiş ve eserler kaleme almıştır.

İbn Hazm'ın el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal adlı eserinin İslam mezhepleri ile ilgili olan bölümünü yazmasındaki amacı İslam mezhepleri hakkında detaylı bilgiler veren bir yazı kaleme almak değildir. Bu bağlamda o, İslam mezheplerini ele alırken klasik Mezhepler Tarihi eserlerinde olduğu gibi mezhep başlığı altında, mezhebin isimlendirilmesi, ortaya çıkış tarihi, yaygın olduğu bölgeleri ve alt fırkalarını açıklamak gibi bir metodoloji takip etmemiştir. O, diğer Mezhepler Tarihi müelliflerinden farklı olarak kendine has bir metotla, ihtilaflı meseleleri esas almış ve o mesele çerçevesinde mezheplerin farklı görüşlerine yer vermiştir. Dolayısıyla onun İslam mezheplerini konu ettiği el-Fasl adlı eseri de klasik bir Mezhepler Tarihi eseri olarak değerlendirilmemiştir.

Endülüslü İbn Hazm, itikadî fırkaların Kurtuba başta olmak üzere Endülüs'e girerek siyasî çekişmelere ve İslam toplumunun ayrılığa düşmesine sebep olduğu bir dönemde yaşamıştır. Bundan dolayı o, el-Fasl adlı eserinde bu fırkalara ve onların neden oldukları ayrılığa temas etmiştir. İbn Hazm, bu fırkalardan hangilerinin hataya düştüğünü, hangilerinin ise hak fırka olduğunu, aklî ve naklî birtakım deliller ile ortaya koymuştur. İbn Hazm'a göre, İslam toplumunun içinde ortaya çıkan ve İslam dinini kabul eden beş temel fırka bulunmaktadır. Bunlar; Ehl-i Sünnet, Mu'tezile, Mürcie, Hariciler ve Şia'dır. Ona göre, bir kimsenin belli bir mezhebin içerisinden sayılabilmesi için temel bazı prensipler söz konusudur. Her fırkanın temel inancına göre tahakkuk etmesi gereken şartları vardır. Ona göre, imâmet ve tefaduliyet

meselelerindeki yaklaşımları, Şia'yı diğer mezheplerden ayırt eden temel inanç özellikleridir. Bundan dolayı İbn Hazm'a göre, bir kimsenin Şîî olup olmadığını belirleyen en temel husus, efdal olan ve imâmeti en çok hak eden kişinin Hz. Ali ve evlatları olduğunu kabul etmektir.

Efdaliyet meselesindeki tartışmalar, İslam Mezhepleri Tarihçilerinin üzerinde durduğu önemli konulardan birisi olmuştur. Bu isimlerin başında şüphesiz İbn Hazm gelmektedir. İbn Hazm, toplumda ortaya çıkan ilk ihtilafların kaynaklarından birisinin imâmet meselesi ve buna bağlı bir konu olan tefaduliyet tartışmaları olduğunu belirtmiş ve bu konuda mezheplerin görüşlerini ortaya koymuştur. Bu bağlamda o, Hz. Ali'yi Hz. Peygamber'den sonra insanların en faziletlisi ve imâmete en layık kişisi olarak kabul eden Şia mezhebinin görüşlerine karşı Ehl-i Sünneti müdaafa etmiş ve Şia'nın iddialarına cevap vermiştir.

Şia, imâmeti aklî ve naklî birtakım deliller öne sürerek imanın esaslarından birisi olarak kabul etmiş ve Peygamberlik makamıyla denk tutmuştur. Bundan dolayı da Şîîler, imamın nas ile tayin edildiğini savunmuş, Hz. Peygamber'in halefi ve Müminlerin imamı olacak kişinin ismet sıfatına sahip ve efdal yani en faziletli kişi olması gerektiğini öne sürmüştür. Onlar, Hz. Peygamber'den sonra ümmetin en faziletlisi ve imâmeti en çok hak eden kişinin Hz. Ali olduğunu ancak hilâfetin ona verilmeyerek hakkının gasp edildiğini iddia etmiştir. Bu sebeple Şîîler, ilk üç halîfenin imâmetini kabul etmemiştir. Çünkü Şia'ya göre, mefdul olan birisinin imâmeti caiz değildir.

Tefaduliyet konusundaki iddiaları sebebiyle başta Şia olmak üzere mezhepleri tenkit eden İbn Hazm'a göre, hilâfet görevinde bulunacak olan imamın taşıması gereken şartlar arasında efdaliyet, masumiyet ya da Ehl-i beyt'e mensubiyet gibi bir şart bulunmamaktadır. İbn Hazm, imâmet için efdaliyet şartının bulunmadığını ve fazilet bakımından daha aşağı seviyede olan birisinin de imam olabileceğini savunmuştur. Bununla birlikte o, imâmet tartışmalarından bağımsız olarak, Kur'an, Hadis ve tarihi olayları delil göstererek kendi efdaliyet sıralamasını yapmaktan da geri durmamıştır. Onun efdaliyet sıralamasında en üst sırada ayet ve hadislerin işaret ettiği üzere Hz. Peygamber'in hanımları bulunmaktadır. Bu da onun imâmet ile

efdalîyet meselesi arasında bir ilişki kurmadığını göstermektedir. Ona göre, Hz. Peygamber'in hanımlarından sonra efdal olanlar ise Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'dir.

İbn Hazm'ın imâmet ve tefadulîyet ile ilgili yaklaşımları, genel itibarıyla Ehl-i Sünnet ile aynı doğrultuda olsa da onun bazı konularda Ehl-i Sünnet'in genel tutumundan farklı ve özgün görüşleri bulunmaktadır. Örneğin, fazilet sıralamasının hilâfet sıralması ile aynı olduğu şeklindeki Ehl-i Sünnet'in genel geçer tefadulîyet görüşü, İbn Hazm'da farklılık arz etmektedir. Zira ona göre, Hz. Ebû Bekir ve diğer halîfelerden önce Hz. Peygamber'in hanımları, diğer tüm sahâbeden ve diğer tüm insanlardan daha faziletlidir.

İbn Hazm, Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali'yi insanların en faziletlisi olarak kabul eden fırkaların İslam toplumunda fitne ve ihtilaflara neden olmalarını engellemek amacıyla onlara karşı çıkmış ve onların Hz. Ali'nin efdalîyeti konusundaki iddialarına detaylı bir şekilde cevap vermiştir. İbn Hazm, özellikle de Şiîlerin iddia ettiği cihat, kıraat, ilim, takva, züht, sadaka verme, siyâset ve Hz. Peygamber'e bağlılık gibi hususların tamamında Hz. Ebû Bekir'in Hz. Ali'den daha faziletli ve üstün olduğunu belirtmiştir. O, birtakım naklî ve aklî deliller öne sürerek faziletin tüm çeşitlerinde Hz. Ebû Bekir'in, ezvâc-ı tâhirâtın dışındaki herkesten daha faziletli olduğunu savunmuştur.

İbn Hazm, Peygamber eşlerinin, Hz. Ebû Bekir'in ve Hz. Ömer'in efdalîyetini net bir şekilde açıkladıktan sonra diğer sahâbîler arasındaki tefadulîyet konusunda kesin bir yargıya varmamıştır. Bununla birlikte o, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin faziletlerini çeşitli açılardan kıyaslamış ve her ikisinin de faziletine dair birtakım rivâyetlerden bahsetmiştir. İbn Hazm, bu iki sahâbînin faziletlerinin ekseriyetle birbirlerine denk olduğunu söylemiş ancak gönlünden Hz. Osman'ın daha faziletli olarak geçtiğini belirtmiştir.

İbn Hazm, Hz. Ebû Bekir'in hilâfetinin nas ile sabit ve sahih olduğunu, Hz. Ömer'in hilâfetinin tayin ile sabit olduğunu, Hz. Osman'ın hilâfetinin ümmetin icması ile sabit olduğunu savunmuştur. Hz. Ali'nin hilâfetinin ise biat edilmede öncelikli olmasından dolayı sabit ve sahih olduğunu belirtmiştir. İbn Hazm'a göre, şayet Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam, Sa'd b. Ebî Vakkas ya da Abdullah b.

Ömer'den birisi ilk olarak biat almış olsaydı, o imam olur ve Hz. Ali dahil herkesin ona itaat etmesi vacip olurdu. Ancak ilk olarak Hz. Ali öne çıkıp biat aldığı için o, hakkıyla imamdır ve ondan ölünceye kadar adalet, ciddiyet, takva ve hayırdan başka bir şey zuhur etmemiştir.

Sahâbenin tefaduliyeti hakkındaki tartışmalar, mezheplerin sahâbe ve Ehl-i beyt tasavvurlarına da etki etmiştir. Ehl-i beyt'in efdaliyetini ve imâmetin Hz. Ali ve evlatlarının hakkı olduğunu iddia eden eden Şia'ya göre, Ehl-i beyt kavramı, Hz. Peygamber'in hanımlarını içine almayıp sadece Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i kapsamaktadır. Ayrıca Şia mezhebi, Ehl-i beyt ile sahâbeyi birbirinden ayrı değerlendirmiştir. Onlara göre, Ehl-i beyt'in tüm fertleri günahlardan arınmış ve masum kimseler iken sahâbenin hemen hemen tamamı, İslam'a ihanet etmiş ve dinden çıkmış kimselerdir. Zira Şia'ya göre, birkaçı hariç bütün sahâbîler, Hz. Ebû Bekir'i halîfe olarak seçerek Hz. Ali'nin imâmeti hususunda Hz. Peygamberin vasiyetine ihanet etmiş ve böylece dinden çıkmışlardır. İlk üç halîfe başta olmak üzere bütün sahâbeye dil uzatmayı ilke edinen Şia'nın aksine Ehl-i Sünnet mezhebi, Ehl-i beyt de dahil bütün sahâbeyi sevmeyi imanın bir gereği olarak görmüştür. Ehl-i sünnet âlimleri, Ehl-i beyt ve sahâbeyi fazilet açısından birbirinden ayrı değerlendirmemiş ve onlara dil uzatmayı nifakla eş değer görmüştür.

İbn Hazm, efdaliyet konusunda sahâbe ile ilgili aşırı değerlendirmelerinden dolayı Şia'yı ve Haricîleri tenkit etmiştir. O, ashâbın tamamının faziletli kimseler olduğunu, onların İslam'ın en zor ve sıkıntılı olan ilk zamanlarında iman ettiklerini ve Hz. Peygamber ile birlikte ve onun önderliğinde amel edebilme şerefine nail olduklarını belirtmiştir. İbn Hazm, Hz. Peygamber'in ashabının tabîinden ve sonraki nesillerin tamamından daha faziletli ve üstün olduğunu, kimsenin sahâbeye denk olamayacağını ve sahâbenin derecesine ulaşamayacağını ifade etmiştir. O, kendilerini Ehl-i Beyt ve Ammar b. Yasir'in dışındaki sahâbelerin tamamından üstün gören Şiîleri, Allah'ın yarattıklarının en şerlileri olarak nitelendirmiştir. Ayrıca kendilerini Hz. Osman, Hz. Ali, Talha ve Zübeyir'den üstün kabul eden Haricîler hakkında Cehennem ateşinin köpekleri ifadesini kullanmıştır.

Ehl-i Beyt'in efdâliyetini, masumiyetini ve kutsiyetini savunan Şia mezhebi ile ilgili İbn Hazm'ın yaptığı değerlendirmelerin en dikkat çekici olanlarından birisi de bu fırkanın kökenleri ile ilgili yaptığı sosyolojik ve psikolojik tahlildir. O, Şiîliğin Fars coğrafyasında ortaya çıkıp yayılmasına dikkat çekmiş ve İslam hakimiyetine giren Farsların Müslümanlardan savaş yoluyla alamadıkları intikamlarını hile yoluyla almaya çalıştıklarını belirtmiştir. İbn Hazm'a göre, İslam'a, savaş ve kılıç ile karşı koyamayacaklarını anlayan ve İslam'ı yıkma gayretinde olan Farslar, Müslümanlarla hile yolu ile mücadele etmişlerdir. Öncelikle İslam'a girdiklerini açıklamışlar sonra dönemin idarecilerinin Ehl-i Beyt'e yaptığı haksızlıkları ve insanların Ehl-i Beyt'e olan sevgisini de kullanarak fitneyi körükleyen ve İslam toplumundaki ihtilafları arttırmaya hatta İslam'ı yıkmaya çalışan bir hile tertip etmişlerdir. İbn Hazm'ın Şia'nın özellikle gâli fırkalarının ortaya çıktığı bölge ile ilgili yaptığı bu tahlil, diğer Mezhepler Tarihi kaynaklarında görülmeyen bir değerlendirmedir.

Ehl-i Sünnet çatısı altında Müslümanların birliği için gösterdiği gayret sebebiyle tam bir Ehl-i Sünnet müdafî olarak kabul edilen İbn Hazm'ın İslam Mezhepler Tarihinde önemli bir kural olan "Nesnellik ilkesine" uymadığı, mezhepleri ve özellikle de Şia'yı objektif bir şekilde ele almadığı görülmüştür. Nitekim onun amacı da Şia'yı ve diğer mezhepleri tarafsız bir şekilde ele almak olmamıştır. İbn Hazm, Ehl-i Sünnet'i Ehl-i Hak, diğer fırkaları ise Ehl-i Bid'at olarak nitelendirmiştir. O, merkeze Ehl-i Sünnet'i koyarak diğer mezhepleri bu ana kitleye yakınlık ve uzaklığına göre değerlendirmiştir. İmâmet-hilâfet ve Ehl-i beytin tefaduliyeti tartışmaları ile ortaya çıkan Şia mezhebini de aynı kapsamda ele alan İbn Hazm, bu fırkanın genel kitlesinin İslam dünyası için oluşturduğu zarara dikkat çekmiş ve Müslümanları bu mezhebe karşı uyarmıştır.

Sonuç olarak; ayrılık ve ihtilafların etkisiyle dağılmış olan Endülüs İslam Medeniyeti'nin yıkılışını, günümüzde siyasî ve itikadî tartışmalar sebebiyle ihtilafa düşerek zayıflamış olan İslam toplumlarına hatırlatmak önemli olacaktır. Günümüz İslam coğrafyasında şiddetlenerek artan mezhep taassubu ve ihtilafları karşısında Müslümanların birliği için gayret gösteren İbn Hazm'ın hayatı, İslam toplumunda ilk ortaya çıkan ihtilaf olan imâmet ve tefaduliyet konusundaki görüşleri ve mezheplere yaklaşım tarzının günümüz için de bir ışık olmasını umuyor, bu sıra dışı âlimin

tanıtılması için yaptığımız mütevazî çalışmamızın da bu minvalde bir fayda sağlamasını diliyoruz.

KAYNAKÇA

- Akbulut, Ahmet: **Sahabe Döneminde İktidar Kavgası**, Otto yay., Ankara 2001.
- Apaydın, H. Yunus: “İbn Hazm”, **DİA**, XX, 39-52.
- Aşıkkutlu, Emin: **Rical İlmine Giriş**, İstanbul 2007.
- Avcı, Casım: “Kureyş”, **DİA**, XXVI, 442-444.
- Avcı, Casım: “Hilâfet”, **DİA**, XVII, 546-553.
- Aydınlı, Osman: **Mu'tezilî İmâmet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci**, Araştırma yay. Ankara 2003.
- Aydınlı, Osman: **Mu'tezile'nin İmamet Nazariyesi: Teori ve Pratik**, Dini Araştırmalar, C. I Sayı: III, 2000.
- Ay, Mahmut: **Mu'tezile ve Siyaset**, Pınar yay., İstanbul 2002.
- Beyâzîzâde, Ahmed Efendi: **el-Usûlü'l-Münîfe li'l-İmâm Ebî Hanîfe** (thk. İlyas Çelebi), İstanbul 1431/2010
- Bozan, Metin: **İmamiyye'nin İmamiyyet Nazariyyesinin Teşekkül Süreci**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.
- Bozan, Metin: **“İmamiyye Şiası'nın Peygamberlik ve İmamet Anlayışlarının Mukayesesi”**, Dini Araştırmalar, Cilt 9, Sayı 26, 2006.
- Bozan, Metin: **Şii Literatürde Hz. Ali**, e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, Sayı: V, Nisan 2011.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail: **el-Câmiu's-Sahîh**, Mektebetü Dâru.s-Selam, Riyad 1999.
- Bulut, Halil İbrahim: **İslam Mezhepleri Tarihi**, DİB yay., Ankara 2011.
- Büyükkara, Mehmet Ali: **Ehl-i Beyt ve Ehl-i Devlet**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yay., İstanbul 2010.
- Büyükkara, Mehmet Ali: **İmâmet Mücadelesi ve Haşimoğulları**, İstanbul 1999.

- Canikli, İlyas: **Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis-Sünni Hadis Literatüründe Hilâfet Problemi**, Medrese yay., İstanbul 2006.
- Corbin, Henry: “**Şiilikte Velayet Kavramı**”, (çev. Sabri Hizmetli), AUİFD, XXVI, Ankara 1983.
- Dalkılıç, Mehmet: **İbn Hazm’a Göre İslâm Mezhepleri**, Lale Kitabevi, İstanbul 2005.
- Dalkılıç, Mehmet: **İbn Hazm’a Göre Şia**, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 4, İstanbul 2006.
- Dalkılıç, Mehmet: **İmamet-Siyaset İlişkisi ve Şiilik Eleştirisi-İbn Hazm Örneği**, Kubbealtı, İstanbul 2011.
- Dalkılıç, Mehmet: **Şia, Havaric ve Ehl-i Sünnet’e Göre Takıyye**, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1991.
- Demir, Ahmet İshak: **Klasik Dönem Mezhepler Tarihi Kaynaklarının Objektifliği (İmâmiyye Şi’ası Örneği)**, Rize 2011.
- Demir, Mahmut: “**Sahabe-Ehl-İ Beyt Ekseninde Şiî-Sünnî İhtilafının Hadis Rivayetine Yansımaları**”, e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, Sayı: VI, Kasım 2011.
- Demirel, Harun Reşit: “**Adâlet Kavramı ve Şia’da Sahâbenin Adâleti Meselesi**”, Mütefekkir, II/3.
- Ebû Hanîfe, Nu‘mân b. Sâbit el-Kuffî: **el-Fıkhu’l-Ekber**, (terc. Mustafa Öz), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1992
- Ebû Zehra, Muhammed: **Ebu Hanîfe**, (trc. Osman Keskioğlu), Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2005.
- Ebû Zehra, Muhammed: **İbn Hazm Hayatûhu ve Asruhu-Ârâuhu ve Fıkhuhu**, Dârü’l-Fikri’l-Arabî, 1954.
- Ebû Zehra, Muhammed: **İmam Zeyd**, (çev. Ahmet Karababa, Salih Parlak), Şafak Yayınları, İstanbul 1993.
- el-Askalânî, Ebü’l-Fazl: **Fethu’l -Bârî bi Şerhi Sahîhi’l-Buhârî** (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî ve dğr.), Kahire 1986.

Ahmed b. Alî b. Hacer:

el-Bağdâdî,
Abdülkahir:

Mezhepler Arasındaki Farklar: el-Fark beyne'l-Fırak, (Önsöz ve Notlarla Çeviren: Ethem Ruhi Fığlalı), TDV yay., 8. Baskı, Ankara 2017.

el-Bağdâdî,
Abdülkahir:

Usûlü'd-Din, İstanbul 1346/1928.

el-Bâkıllânî, Ebû Bekr
Muhammed b. Tayyib
b. Muhammed el-
Basrî:

Menâkıbü'l-Eimmeti'l-Erba'a, (thk. Semîre Ferhât), Beyrût 1422/2002

el-Bâkıllânî, Ebû Bekr
Muhammed b. Tayyib
b. Muhammed el-
Basrî:

Temhîdû'l-Evâil ve Telhîsü'd-Delâil, (nşr. İ. A. Haydar), Müessesetü'ül-Kütübü's-Sakife, Beyrut 1986.

el-Beyhakî, Ebû Bekr
Ahmed b. Hüseyin b.
Ali

Menâkıbü's-Şâfi'î (thk. es-Seyyid Ahmed Sakr), Kâhire 1970/1971.

el-Câbirî, Muhammed
Abid:

Arap-İslam Akımının Oluşumu, (çev. İbrahim Akbaba), Kitabevi, İstanbul 2000.

el-Cüveynî, Ebû'l-
Meâlî İmâmu'l-
Haremeyn Rüknuddin:

el-Gıyâsî (Gıyâsü'l-ümem fi'l-tiyâsi'z-zulem), (nşr. Mustafa Hilmî-Fuâd Abdülmü'min), İskenderiyye 1979.

el-Eş'arî, Ebû'l-Hasen
Ali b. İsmâil:

İlk Dönem İslam Mezhepleri: Makâlâtü'l İslâmiyyîn ve İhtilafu'l Musallîn, (çev. Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın), Kabalcı yay. İstanbul 2005.

el-Eş'arî, Ebû'l-Hasen
Ali b. İsmâil:

Risâle ilâ Ehl's-Segr, (thk. Abdullah Şâkir Muhammed el-Cüneydî), Medîne 1422/2002

el-Gazali, Ebû Hamid
Huccetulislam
Muhammed b.
Muhammed:

el-İktisâd fi'l-İ'tikad, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yay., Ankara 1962.

el-İsfahânî, Râgıb:

Müfredâtü Elfazi'l-Kur'ân, thk. Safvan Adnan Dâvûdî, 4. bs., Dâru's-Şâmiyye, Beyrut 2009.

- el-Kâdî, Vedâd: **“Keysâniyye’ye Özel Referansla İslam Kaynaklarında Gulât Teriminin Gelişimi”**, (çev. Yusuf Benli), Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, c. VII, sayı: 2, 2007.
- el-Kuleynî,
Muhammed b. Yakub b. İshak: **el- Usûl mine’l-Kâfi: Usûl-u Kâfi**, trc. Vahdettin İnce, İstanbul 2008.
- el-Kummî- en- **Şii Fırkalar: Kitâbu’l-Makâlât ve’l-Fırak-Fıraku’s-Şîa**, (çev. Prof. Dr. Hasan Onat v.d.), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2004.
- el-Kummî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Ali Şeyh Sadûk İbn Bâbeveyh: **Risâletü’l- İ’tikâdâtî’l İmamiyye (Şîi-İmâmiyye’nin İnanç Esasları)**, (Önsöz ve notlarla çev. Ethem Ruhi Fıglalı), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1978.
- el-Kummî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Ali Şeyh Sadûk İbn Bâbeveyh: **el-İmâme ve’t-Tabsıra Mine’l-Hayre**, Kum 1985.
- el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed es-Semerkandî: **Risâle fi’l-Akâid** (Y. Z. Yörükân’ın İslâm Akaidine Dair Eski Metinler adlı eseri bünyesinde), İstanbul 1953.
- el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed es-Semerkandî: **Te’vîlâtü Ehli’s-Sünne (Tefsîrû’l-Mâtürîdî)**, (thk. Mecdî Bâsellûm), Beyrût 1426/2005.
- en-Nesefî, Ebû’l-Mu‘în Meymûn b. Muhammed: **Tefsîratü’l-Edille fi Usuli’d-Din**, (thk. Muhammed el-Enver Hâmid Îsâ), Kahire 2011.
- er-Râzî, Fahrüddin: **Tefsir-i Kebir Mefatihü’l-Gayb**, Akçağ Yayınları, 1992 Ankara.
- et-Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin Ali: **İslâm’da Şîa**, trc. Kadir Akaras, İstanbul 1993.
- et-Tancî, Muhammed: **“İslâm’da Hilâfet ve Mezheplerin Doğuşu”**, (çev.

- b. Tavât: Ethem Ruhi Fıġlalı), e-Makâlât Mezhep Araştırmaları, c. IV, sayı:1, 2011.
- Fıġlalı, Ethem Ruhi: “Abdullah b. Sebe”, **DİA**, I, 133-134.
- Fıġlalı, Ethem Ruhi: “Ali”, **DİA**, II, 374.
- Fıġlalı, Ethem Ruhi: **Çaġımızda İtikadi İslam Mezhepleri**, Birleşik yay., İstanbul 1999.
- Fıġlalı, Ethem Ruhi: **İmâmiyye Şıası**, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008.
- Firûzâbâdî, Muhammed b. Ya’kûb: **el-Okyânusü’l-Basît fi Tercemeti’l-Kâmûsi’l-Muhît**, (trc. Âsım Efendi, Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi), İstanbul 2014.
- Friedlaender, Israel: **The Heterodoxies of the Shiites in the Presentation of Ibn Hazm**, Journal of the American Oriental Society, New York 1907.
- Gökalp, Yusuf: “Zeydiyye”, **DİA**, XLIV, 328-331.
- Gökalp, Yusuf: “Zeydiyye Mezhebinin Doğuşu, Teşekkül Süreci ve Tarihçesi”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 7 (2), 55-93.
- Gümüşoġlu, Hasan: “Ehl-İ Sünnet ve İmamiyye Şiasının Ehl-İ Beyt Kavramına Yükladıkları Anlamlar”, C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 2014, XVIII, Sayı: 2.
- Gümüşoġlu, Hasan: **İslâm’da İmâmet ve Hilâfet**, Kayıhan yay., İstanbul 2017.
- Hakyemez, Cemil: “Şii Takiyye İnancının Teşekkülü”, Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2004/2, III, sayı: 6.
- Humeyni, Âyetullah: **İslâm Fıkhdında Devlet**, trc. Hüseyin Hatemi, İstanbul 1979.
- İbn Ebî Ya’lâ, Ebü’l-Hüseyn Muhammed el-Ferra’ el-Baġdâdî: **Tabakâtü’l-Hanâbile** (thk. Abdurrahmân b. Süleymân el-Useymîn), Riyad 1419/1999.
- İbn el-Cevzî, Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el- **Menâkıbü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel** (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Riyad 1409/1988.

Bağdâdî,

İbn Haldun: **el- Umrânu'l Beşerî fi Mukaddimeti İbn Haldun**, Mısır 1986.

İbn Hanbel, Ebû **el-Müsned**, thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Daru'l-
Abdullah Ahmed b. Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2008.
Muhammed eş-
Şeybânî Ahmed:

İbn Hazm, Ebû **el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal: Dinler ve**
Muhammed Ali b. **Mezhepler Tarihi**, (çev. Halil İbrahim Bulut) Türkiye
Ahmed b. Said: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul
2017.

İbn Hazm, Ebû **el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm**, Kâhire 1404.
Muhammed Ali b.
Ahmed b. Said:

İbn Hazm, Ebû **Güvercin Gerdanlığı: Sevgiye ve Sevenlere Dair**
Muhammed Ali b. **(Tavku'l-Hamâme fi'l ülf ve'l ulla)**, çev. Mahmut
Ahmed b. Said: Kanık, İnsan yay., İstanbul 2011.

İbn Kesîr: **el-Bidaye ve'n-Nihaye**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1995.

İbn Kuteybe, Ebû **Kitâbu'l-İmâme ve's-Siyâse**, nşr. Tahâ Muhammed el-
Muhammed Abdullah Zeynî, I-II, Kahire 1967.
b. Müslim:

İbn Manzûr: **Lisanü'l-Arab**, Daru's-Sadîr, Beyrut 1956.

İbn Sa'd, Abdullah **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, thk. Ali Muhammed Amr,
Muhammed: Mektebetü'l-Hanici, Kahire, t.y.

İbn Şâzân, Ebû'l- **Min Fezâili Emîri'l-Mü'minîn Alî b. Ebî Tâlib (a.s.)**
Hasen Muhammed b. **(mie menkabe)**, (thk. Abdurrahmâh Huveylid), Beyrût
Ahmed b. Alî el-Hasen 1407/1987.
el-Kummî:

İbn. Teymiyye, Ebû'l- **Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye fi Nakdi Kelâmi's-**
Abbas Takıyyüddîn **Şî'ati'l-Kaderiyye** (thk. Muhammed Reşâd Sâlim), y.y.
Ahmed b. Abdilhalim 1406/1986.
el-Harrânî:

İbnu'l- İzari, Ebû **el- Beyanu'l- Mağrib fi Târîhi'l Endelüs ve'l- Mağrib**,
Abdullah Muhammed (nşr. E. Levi Provencal-G.S. Colin), Beyrut,1983.

b. el- Merrakuşi:

Îsâ, Muhammed **Tarîhu't-Talim fi'l Endelüs**, Kahire 1982.
Abdülhamid:

Kâdî İyâz: **Tertîbu'l-Medârik ve Takrîbu'l-Mesâlik li Ma'rifeti A'lâmi Mezhebi Mâlik** (thk. Abdülkâdir es-Sahrâvî ve dğr.), Rabat 1403/1983.

Keskin, Halife: **Kendi Kaynakları Işığında Şia İnanç Esasları**, Beyan yay., İstanbul 2000.

Köksal, M. Asım: **İslam Tarihi**, Köksal Yayıncılık.

Makdisî, Muhammed **Kitâbü'n-Nehy an-Sebbi'l Ashâb ve Mâ fihî Mine'l-İsm ve'l İkâb**, Kahire 1994.
b. Abdülvahid
Ziyaüddîn:

Miranda: **İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti**, (çev. Kasım Turhan, Ufuk Uyan) edit. İsmail Kılıçoğlu, İstanbul 1989.

Muğniyye, **eş-Şî'a ve'l-Hâkimûn** (nşr. Sâmî el-Gureyrî el-Garrâvî),
Muhammed Cevâd: Beyrût 1433/2012.

Mustafa, İbrahim, v.d. **el-Mu'cemü'l Vasît**, Mektebetü's-Şurûkid-Devliyye, 4. baskı, Kahire 2008.

Müslim, Ebû'l- **el-Câmiu's-Sahîh**, thk. M. Fuâd Abdulbâkî, Dâru
Hüseyin Müslim b. el- İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, t.y.
Haccâc:

Necah, Muhsin: **el-İtticâhu's-Siyâsiyyi inde İbn Hazm el-Endelûsî**, Kahire 1999.

Onat, Hasan: **"Şii İmâmet Nazariyesi"**, AUİFD, sayı: XXXII, Ankara 1992.

Onat, Hasan: **"Şiilikte Velayet Kavramı"**, AUİFD, sayı: XXVI, Ankara 1983, s. 717.

Önkâl, Ahmet: **"Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme"**, İSTMEM: İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi, sayı: 1, Konya 2004.

Öz, Mustafa: **Ana Hatlarıyla İslam Tarihi**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2018.

Öz, Mustafa: **Başlangıçtan Günümüze Şiilik ve Kolları**, Ensar

- Neşriyat, İstanbul 2011.
- Öz, Mustafa: “Dırâr b. Amr”, **DİA**, XXII, 203.
- Öz, Mustafa: “Ehl-i Beyt”, **DİA**, X, 498-501.
- Öz, Mustafa: “Gâliyye”, **DİA**, XIII, 333-337.
- Öz, Mustafa -İlhan, Avni: “İmâmet”, **DİA**, XXII, 201-203.
- Öz, Mustafa: “**İsmailiyye Mezhebi**”, Milletler Arası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu, İstanbul 1993
- Öz, Mustafa: “Keysaniyye”, **DİA**, XXV, 362-364.
- Öz, Mustafa: “Şîa”, **DİA**, XXXIX, 111-115, 120-121.
- Öz, Mustafa: “Tafdîl”, **DİA**, XXXIX, 369-371.
- Öz, Mustafa: “Takiyye”, **DİA**, XXXIX, 453-454.
- Öz, Mustafa: “**Zeyd b. Zeynelabidin ve Zeydiyye**”, MÜİFD, Sayı:19, İstanbul 2000.
- Öz, Şaban: “**Hilâfette Nas Teorisi**”, KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: XIV, 2009.
- Özdemir, Mehmet: “Endülüs”, **DİA**, XI, 211-225.
- Özdemir, Mehmet: **Endülüs Müslümanları I**, TDV Yayınları, Ankara 1994.
- Özdemir, Mehmet: **Endülüs Müslümanları Medeniyet Tarihi**, TDV Yayınları, Ankara 1997.
- Özdemir, Mehmet: “Hammûdîler”, **DİA**, XV, 496-497.
- Özdemir, Mehmet: **Müvelledûn’un Endülüs Emevileri Döneminde Kültürel Hayattaki Yeri**, AÜİFD, XXXIV (1993).
- Özdemir, Mehmet: “Mülûkü’t-Tavâif”, **DİA**, XXXI, s. 553-556.
- Seyyid, Eymen Fuâd: “Fâtımîler”, **DİA**, XII, 228-237.
- Sofuoğlu, Cemal: “**Şîa’nın Sahabiler Hakkındaki Bazı Görüşleri**”, AÜİFD, Ankara, c. 24.
- Şehristânî, Muhammed **Milel ve Nihal: Dinler Mezhepler ve Felsefi Sistemler**

- Abdülkerim: **Tarihi**, (çev. Mustafa Öz), Litera yayıncılık, İstanbul 2008.
- Şehristânî, Muhammed Abdülkerim: **Nihayetu'l-İkdam fî İlmi'l-Kelâm**, Bağdat ty.
- Şeyh Müfid: **Evâilü'l-Makâlât fî'l-Mezâhibi'l-Muhtârât**, (Nşr.; M. Muhakkık), Tahran 1993.
- Şeyh Müfid: **Tafdîlü Emîri'l-Mü'minîn**, (thk. Alî Mûsâ el-Ka'bî), Kum 1993.
- Tabatabaî, Seyyid Muhammed Hüseyin: **Şîa der İslam: İslam'da Şîa**, (çev. Kadir Akaras), İstanbul 1993.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî: **Sünenü't-Tirmizî**, thk. Ahmed Muhammed Şakir, y.y., t.y.
- Tunç, Ayşe: **"Hilafet ve Şîa Üzerine Bir İnceleme"**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2014.
- Ünlü, Nuri: **Anahatlarıyla İslam Tarihi**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Gümüş Basımevi, İstanbul 1984.
- Watt, William Montgomery: **İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri**, çev. Ethem Ruhi Fırlalı, Umran yay. Ankara 1981.
- Yefût, Sâlim: **İbn Hazm ve'l- Fikrül'l- Felsefi bi-Magrib ve'l- Endelüs**, Dâru'l-Beyzâ, el-Merkezü's-Sekafıyyü'l-Arabi, 1986.
- Yeşilmen, Abdurrahim: **Sahâbe Arasında Efdaliyet Konusu ve Efdaliyetin Hadis Kaynaklarına Yansıması**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018.
- Yiğit, İsmail: **"Sıffîn Savaşı"**, **DİA**, XXXVII, 107-108.
- Yiğit, İsmail: **"Muhtâr es-Sekafî"**, **DİA**, XXXI, 54-55.
- Yönem, Ahmet: **"İbn Hazm'a Göre Hz. Peygamber'den Sonra Efdaliyet/Üstünlük Durumu ve Sahabe"**, e-makâlât Mezhep Araştırmaları, VII/2, Güz 2014.
- Zâhir, İhsan İlâhi: **Şîa'nın Kur'an, İmâmet ve Takiyye Anlayışı**, (çev. Sabri Hizmetli-Hasan Onat), Afşaroğlu Matbaası,

Ankara 1984.

